

Μια θεωρητική προσέγγιση του εθνικισμού, των συνεχειών,
των α-συνεχειών και των εναλλακτικών δρόμων:
Η ανασυγκρότηση της ιθαγενούς ταυτότητας στη Λατινική Αμερική του
'90 μέσα απ' το παράδειγμα των Ζαπατίστας

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Ιφιγένεια Τζουγανάτου

ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2022

Τριμελής επιτροπή

Επιβλέπων: **Λέκκας Παντελής**, Καθηγητής ΕΚΠΑ

Γιακωβάκη Νάσια, Καθηγήτρια ΕΚΠΑ

Παναγιωτόπουλος Παναγής, Καθηγητής ΕΚΠΑ

Κατεύθυνση

Κοινωνική Θεωρία και Κοινωνική Έρευνα

Αριθμός μητρώου φοιτήτριας

19523

Στους ανθρώπους που πιστεύουν σε μένα πιο πολύ απ' όσο πιστεύω εγώ στον εαυτό μου.

Τους ευχαριστώ από καρδιάς

Περίληψη

Το θέμα της παρούσας διπλωματικής εργασίας, αφορά την ανασυγκρότηση της ιθαγενούς ταυτότητας στην Λατινική Αμερική των τελευταίων δεκαετιών. Η επιλογή των Ζαπατίστας, προκρίνεται εξαιτίας των ιδιαιτεροτήτων του κινήματος έναντι άλλων της ίδιας περιοχής. Στην μεθοδολογική προσέγγιση που προτείνουμε εδώ -της ιστορικής κοινωνιολογίας- κρίνεται απαραίτητο να εξετάσουμε τις πρώτες δεκαετίες εμφάνισης και εδραίωσης του εθνικισμού στο Μεξικό. Ξαναδιαβάζουμε την τομή της Μεξικανικής Επανάστασης, προκειμένου να κατανοήσουμε τις αλλαγές που επέφερε στην «μεξικανικότητα». Εξετάζουμε ακόμα, τα κινήματα των ιθαγενών της Λατινικής Αμερικής, ως κινήματα που στοχεύουν στην αποαποικιοποίηση των ιθαγενών εντός του εθνικού πλαισίου. Υπό αυτό το πρίσμα μελετάμε τη σχέση που παρουσιάζουν οι Ζαπατίστας με το κυρίαρχο μεξικανικό εθνικό αφήγημα. Τελικά, υποστηρίζουμε ότι οι Ζαπατίστας κατασκευάζουν ένα εναλλακτικό πλουραλιστικό εθνικό αφήγημα. Ένα αφήγημα που αν και εθνικό, διαφοροποιείται σε αρκετά σημεία από την παραδοσιακή πρόσληψη του εθνικισμού.

Λέξεις κλειδιά: εθνικισμός, εθνική ταυτότητα, Μεξικό, Ζαπατίστας, ιθαγενής ταυτότητα, αποικιοκρατία, νεοαποικισμός, εσωτερική αποικία, αυτονομία

Περιεχόμενα

Εισαγωγή 1

Θεωρητικό πλαίσιο: Το έθνος και ο εθνικισμός 8

Ο «πρώτος» μεξικανικός εθνικισμός 16

Αποκλεισμός και συμπερίληψη: Ο «δεύτερος» μεξικανικός εθνικισμός 25

Κινήματα ιθαγενών στη Λατινική Αμερική: Οι Ζαπατίστας 35

Χώρος και ταυτότητες στο Μεξικό ή αλλιώς «Γιατί στην Τσιάπας;» 51

Οι Ζαπατίστας και το «άλλο» εθνικό παράδειγμα 59

Αντί επιλόγου 70

Βιβλιογραφία 76

*Ο πολιτισμός, φερμένος από την άλλη μεριά της θάλασσας,
ενέσκηψε πάνω σ' αυτές τις περιοχές, ζώντας την δημιουργική έκρηξη της Αναγέννησης:
Η Αμερική αντιπροσώπευε μια παραπάνω εφεύρεση και συμμετείχε με τη μπαρούτη,
την τυπογραφία, το χαρτί και την πυξίδα στην ταραχώδη γέννηση της σύγχρονης εποχής.*

-Εντουάρντο Γκαλεάνο¹

Εισαγωγή

Σκοπός της συγκεκριμένης εργασίας είναι η μελέτη της «ιθαγενούς ταυτότητας», όπως αυτή επιβιώνει στο χρόνο και ανασυγκροτείται εντός των νεωτερικών εθνικών κρατών. Η πεποίθηση ότι ένα τέτοιο εγχείρημα θα μπορούσε να καλυφθεί στην έκταση και την οικονομία του λόγου μιας διπλωματικής εργασίας μοιάζει τουλάχιστον αφελής, αν όχι μεθοδολογικά ασυνεπής. Για το λόγο αυτό κρίνεται σκόπιμο το ερευνητικό μας ερώτημα να περιοριστεί τόσο στο χώρο όσο και στο χρόνο, προκειμένου να γίνει πιο συγκεκριμένο οδηγώντας μας τελικά σε μια μελέτη περίπτωσης. Στην συγκεκριμένη εργασία θα ασχοληθούμε λοιπόν, με το κίνημα πέντε ιθαγενών φυλών της Τσιάπας στο Μεξικό, τους Ζαπατίστας, όπως παρουσιάστηκαν στην διεθνή σκηνή με την πρώτη διακήρυξη της ζούγκλας Λακαντόνα, την πρωτοχρονιά του 1994, λέγοντας «Φτάνει πια!».

Στην δική μας μεθοδολογική προσέγγιση, η βαθύτερη κατανόηση της ιθαγενούς ταυτότητας, ως συλλογικής συνεκτικής ταυτότητας, περνά αναπόφευκτα από τα ερωτήματα και τις παρατηρήσεις που σχετίζονται με την εμφάνιση και την συγκρότηση του μεξικανικού εθνικισμού. Όπως σημειώνει ο Χομπσμπάουμ, στην ανθρώπινη ιστορία δεν κυριαρχούσαν

¹ Γκαλεάνο Εντουάρντο, *Οι ανοιχτές φλέβες της Λατινικής Αμερικής*, μτφ. Κονδύλης Φ., Τόμος Α' και Β', Κουκίδα, Αθήνα, 2008, σ. 31

πάντα οι «εθνικές οντότητες». Όπως μάλιστα χαρακτηριστικά αναφέρει ο Κεντούρι, η κατάρρευση των προϋφιστάμενων πολιτικών και θρησκευτικών αξιών είναι αυτή που δημιουργεί τις συνθήκες για μια τέτοια νέα ερμηνεία του κοινωνικού κόσμου. Μπορεί κατά συνέπεια να υποστηρίξει κανείς με σχετική βεβαιότητα ότι το ιδεολογικό πολιτικό και κοινωνικό βάρος που αποδίδεται στα εθνικά κριτήρια προσδιορισμού των ανθρώπινων ομάδων αποτελεί γέννημα του σύγχρονου κόσμου. Με τα ζητήματα που ανακύπτουν από την μελέτη του εθνικισμού, θα ασχοληθούμε εκτενέστερα στο πρώτο κεφάλαιο της εργασίας, προκειμένου να τοποθετήσουμε το απαραίτητο θεωρητικό πλαίσιο εντός του οποίου αναπτύσσουμε τις παρατηρήσεις μας.

Ο Άντερσον μελετώντας την εμφάνιση του εθνικισμού στην αμερικανική ήπειρο, και πιο συγκεκριμένα τις περιπτώσεις κρατών που προέκυψαν από τις αποικίες της Ισπανίας και της Πορτογαλίας, παρατηρεί ορισμένες ιδιαιτερότητες. Οι εθνικισμοί της Λατινικής Αμερικής, σε αντίθεση με τους ευρωπαϊκούς δεν ήταν αποτέλεσμα της εισόδου των μεσαίων κοινωνικών στρωμάτων στην πολιτική. Αντιθέτως, η ανάπτυξη των εθνικιστικών ιδεών βρήκε πρόσφορο έδαφος και καλλιεργήθηκε από τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα, των κρεολών, μιας ιδιόμορφης ελίτ του προηγούμενου πολιτικού αποικιακού συστήματος.² Ήταν αυτή η κοινωνική τάξη που προσέδωσε νόημα «στο 'άδειο' σημαίνον 'έθνος'». ³ Στρέφοντας την προσοχή μας στο Μεξικό, που μας απασχολεί ιδιαίτερω, δεν μπορούμε παρά να αναρωτηθούμε: Τί είδους εθνική ταυτότητα ανέπτυξαν οι κρεολοί στο Μεξικό; Πως νοηματοδότησαν το έθνος; Η μετάβαση από το αποικιακό παρελθόν στο νεωτερικό έθνος κράτος ήταν μια διαδικασία ρήξης ή μήπως συνέχειας; Και τελικά: Διαφοροποιείται το μεξικανικό εθνικό μοντέλο, εξαιτίας των ιδιαιτεροτήτων του, από το συνολικότερο εξηγητικό μοντέλο του εθνικισμού; Μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε τα ίδια αναλυτικά εργαλεία; Σε αυτά τα ερωτήματα ευελπιστούμε να απαντήσουμε στο δεύτερο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας.

Η προσέγγιση του μεξικανικού εθνικισμού με έμφαση στους κρεολούς, αν και απαραίτητη για την κατανόηση, παρουσιάζει ορισμένες προβληματικές πλευρές σε μια συνολικότερη

² Benedict Anderson, *Φαντασιακές κοινότητες: Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, μτφ. Χαντζαρούλα Π., Νεφέλη, Αθήνα, 1997, σ. 86-87

³ Δεμερτζής Νίκος, «Ο εθνικισμός ως ιδεολογία. Εισαγωγικές παρατηρήσεις», *Επιστημονικό συμπόσιο: Έθνος-Κράτος-Εθνικισμός (21 και 22 Ιανουαρίου 1994)*, Εταιρία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα, 1995, σσ. 67-116, σ. 73

προσπάθεια κατανόησης του φαινομένου. Μπορεί να εξυπηρετεί την εξήγηση των απαρχών του, δεν μπορεί να παράσχει όμως τις απαραίτητες απαντήσεις για την εδραίωση και διατήρησή του μέχρι και σήμερα. Η Αλόνσο παρατηρεί ότι, στις περισσότερες των περιπτώσεων, οι εθνικισμοί της Λατινικής Αμερικής, αξιοποίησαν το προκολομβιανό παρελθόν, προκειμένου να κατασκευάσουν ένα σχήμα συνέχειας των λατινοαμερικάνικων εθνών. Σημειώνει μάλιστα ότι επρόκειτο για μια διαδικασία «μνημειοποίησης» των ιθαγενών, προς χάριν της κατασκευής ενός συνεκτικού εθνικού αφηγήματος.⁴ Τί συμβαίνει λοιπόν με αυτά τα μεσαία και κατώτερα κοινωνικά στρώματα, που δεν συμμετέχουν στην κατασκευή της εθνικής αφήγησης; Η εθνική ταυτότητα ως συλλογική ταυτότητα συμπεριλάμβανε όλους τους πολίτες του νέου κράτους του Μεξικού; Κι αν όχι, πότε και πώς επιτυγχάνεται τελικά η συμπερίληψη όλων των πολιτών στον «εθνικό κορμό»; Θα μπορούσαμε να ερμηνεύσουμε την Μεξικανική Επανάσταση του 1910 ως μια επανάσταση που εμπεριέχει αιτήματα εθνικής συμπερίληψης; Με αυτές τις προβληματικές θα καταπιαστούμε στο τρίτο κεφάλαιο της εργασίας.

Επιστρέφοντας στο ζήτημα της ιθαγενούς ταυτότητας, δεν μπορούμε να παραγνωρίσουμε τα ιθαγενή κινήματα στη Λατινική Αμερική, που στον πυρήνα τους βρίσκονται αιτήματα για αναγνώριση, οικονομική, κοινωνική, πολιτική και πολιτισμική.⁵ Η συνήθης προσέγγιση των κοινωνικών επιστημών καταπιάνεται με το ιθαγενές ζήτημα μέχρι και την περίοδο της αποικιοκρατίας, ενώ από την ίδρυση των εθνών κρατών και μετά τείνει να μελετά όλα τα κοινωνικά υποκείμενα ως πολίτες των εθνικών κρατών. Η εμφάνιση και η εδραίωση του εθνικισμού μας παρασύρει, ορισμένες φορές λανθασμένα, να υποθέτουμε ότι προηγούμενες συλλογικές ταυτότητες εξαλείφονται με την εμφάνισή του. Η άνθιση των ιθαγενών κινημάτων στην Λατινική Αμερική από την δεκαετία του '70 και μετά, έρχεται να ανατρέψει αυτή την προσέγγιση, φέρνοντας την ιθαγενή συλλογική ταυτότητα στο προσκήνιο. Στο τέταρτο κεφάλαιο, θα προσπαθήσουμε να προσεγγίσουμε αυτή τη νέα ταυτότητα, μελετώντας την περίπτωση των Ζαπατίστας. Ποια είναι η ιστορία του κινήματος; Αν η εθνική ταυτότητα έχει λειτουργήσει συμπεριληπτικά για όλους τους πληθυσμούς, από που πηγάζει αυτή η νέα ταυτότητα; Σε ποιες κοινωνικές εξελίξεις βρίσκει ερείσματα;

⁴ Alonso María Ana, « "Mestizaje", Hybridity, and the Aesthetics of Mexican Nationalism», στο, *Cultural Anthropology*, τχ. 19, Νοέμβριος 2004, σσ. 459-490, σ. 469

⁵ Yashar J. Debora, *Contesting Citizenship in Latin America: The rise of Indigenous movements and the postliberal challenge*, Cambridge University Press, Νέα Υόρκη, 2005, σ. ix

Ένα σημείο στο οποίο πρέπει να σταθούμε στην προσπάθειά μας να κατανοήσουμε τους Ζαπατίστας και την ιθαγενή ταυτότητα που οικοδομούν, είναι ο χώρος. Οφείλουμε δηλαδή, να κατανοήσουμε ποιες είναι εκείνες οι ιδιαίτερες ιστορικές συνθήκες στην πολιτεία της Τσιιάπας που βοήθησαν την ανάπτυξη ενός τέτοιου κινήματος. Διαδραματίζει δηλαδή ο χώρος κάποιο ρόλο στην ανάπτυξη συλλογικών ταυτοτήτων; Σε τι διαφοροποιείται αυτή η νότια πολιτεία από άλλες πολιτείες, που οδήγησε τελικά στην αυτονομία της; Τις απαντήσεις στα παραπάνω ερωτήματα ελπίζουμε ότι θα τις παράσχουμε στο πέμπτο κεφάλαιο.

Τελευταίο και κυριότερο ζήτημα σε όσα αναζητούμε είναι η σχέση εθνικής και ιθαγενούς ταυτότητας. Στο παραδοσιακό μοντέλο του εθνικισμού η εθνική ταυτότητα αναδεικνύεται σε πρωταρχικό στοιχείο νομιμοποίησης της κρατικής εξουσίας, η οποία με τη σειρά της οφείλει αντιστοίχως να μεριμνά για την διατήρηση και την καλλιέργεια των εθνικών χαρακτηριστικών. Σε αυτό το πλαίσιο το αίτημα των Ζαπατίστας για αυτονομία των ιθαγενών κοινοτήτων μπορεί να αναγνωστεί ως αίτημα κρατικής αυτοδιάθεσης, από τη στιγμή που θέτει υπό αμφισβήτηση την απόλυτη κυριαρχία του κράτους επί του έθνους. Μια τέτοια ανάγνωση όμως, αποδέχεται *a priori* ότι η ιθαγενής ταυτότητα είναι μια συλλογική ταυτότητα που συγκροτείται αντιπαρατιθέμενη στην μεξικανική εθνική ταυτότητα. Μπορούμε να «διαβάσουμε» τους Ζαπατίστας ως ένα εθνικιστικό κίνημα που ζητά την απομάκρυνσή του από την υπάρχουσα κρατική δομή με εθνικά κριτήρια; Αν η ιθαγενής ταυτότητα δεν συγκροτείται αντιπαραθετικά στην μεξικανική και δεν δοκιμάζει τα όρια της εθνικής επικράτειας, ποιες είναι οι συνέπειες για την ιθαγενή ταυτότητα; Είναι τελικά μια συλλογική ταυτότητα που θα μπορούσε να συνδυάζεται με την εθνική; Κι αν ναι, τί σημαίνει κάτι τέτοιο για τα αιτήματα της αυτονομίας και το περιεχόμενο της ίδιας της ιθαγενούς ταυτότητας;

Όλα τα παραπάνω είναι ορισμένα από τα ερωτήματα που στοχεύουμε να απαντήσουμε με την εκπόνηση της συγκεκριμένης εργασίας. Φυσικά, οι προκλήσεις του εγχειρήματος των Ζαπατίστας δεν εξαντλούνται με αυτά. Οι πτυχές που θα μπορούσε κανείς να εξετάσει είναι πολλές, εμάς ωστόσο μας κέντρισαν το ενδιαφέρον οι προκλήσεις που παρουσιάζει η ανάλυση σε συνάρτηση με τις παραδοσιακές θεωρίες του εθνικισμού. Πριν προχωρήσουμε όμως, οφείλουμε να «υπερασπιστούμε» την μεθοδολογική επιλογή της ιστορικής κοινωνιολογίας για την επίτευξη του παρόντος στόχου.

Η ιστορική κοινωνιολογία ως μέθοδος

Ο όρος ιστορική κοινωνιολογία αναφέρεται σε εκείνη την προσέγγιση των κοινωνικών επιστημών που στοχεύει στην καθιέρωση μεθοδολογικών πρακτικών, εντός των οποίων συνυπάρχουν τα ιστορικά τεκμήρια και η κοινωνιολογική θεωρία, για την καλύτερη αποτύπωση των κοινωνικών πρακτικών στην θεωρία.⁶

Η σημασία της «επιστροφής» στα ιστορικά τεκμήρια⁷ για την κοινωνιολογία αναδεικνύεται έτι περαιτέρω αν αναλογιστούμε την βαρύνουσα ιδεολογική σημασία της ιστοριογραφίας στην κατασκευή και την εδραίωση του εθνικισμού. Η πρώτη περίοδος της ιστοριογραφίας χαρακτηρίστηκε από την προσπάθεια αφήγησης του παρελθόντος «όπως πραγματικά συνέβη». Τα κρατικά έγγραφα βρέθηκαν στο επίκεντρο της μελέτης εφόσον προσέδιδαν μια σταθερή πηγή άντλησης τεκμηρίων για την στοιχειοθέτηση του παρελθόντος. Η μεθοδολογική αυτή επιλογή συνδυαζόταν ταυτόχρονα, άμεσα με την κοινωνική πραγματικότητα εντός της οποίας αναπτύχθηκε. Η ανάγκη σύστασης ομοιογενών εθνικών κρατών προϋπέθετε, έως ενός σημείου, την κρατική ιστορία που παρήγαγε αυτού του είδους η ιστορική τεκμηρίωση.⁸

Όσα υπερασπιζόμαστε εδώ, σχετίζονται με τις αναλυτικές συνδέσεις που μπορεί να προσφέρει μια «ιστορική κοινωνική επιστήμη».⁹ Όχι στην κατεύθυνση της συγχώνευσης των δύο επιστημών, αλλά στην παραγωγική χρήση των ευρημάτων κάθε μίας ξεχωριστά με στόχο την καλύτερη κατανόηση της κοινωνικής πραγματικότητας. Η πρόκληση της διεπιστημονικότητας, σε μια απλουστευμένη διατύπωση, δεν αποτελεί τίποτα παραπάνω από την άρση των τομών των επιμέρους επιστημονικών κλάδων, όταν αυτό κρίνεται απαραίτητο, για την καλύτερη κατανόηση του κοινωνικού κόσμου. Θα αποτελούσε μεγάλη

⁶ Κουμπουρλής Γιάννης, Νίκος Βαφέας, «Εισαγωγή», στο, Γιάννης Κουμπουρλής και Νίκος Βαφέας (επιμ.), *Ιστορική κοινωνιολογία: Αντικείμενο και μέθοδος*, Σαββάλας, Αθήνα, 2014, σσ.9-40, σ. 11

⁷ Με το όρο «επιστροφή στα ιστορικά τεκμήρια» αναφερόμαστε στην ανάγκη επαναπροσέγγισης των ιστορικών γεγονότων, προκειμένου να εξετάσουμε αναλυτικές συνδέσεις που πιθανώς έχουν παραγνωριστεί ή αγνοηθεί πλήρως στο παρελθόν. Η «επιστροφή» όμως σχετίζεται εδώ και με μια επαναπροσέγγιση προηγούμενων μεθοδολογικών πρακτικών της κοινωνιολογικής επιστήμης. Εκείνη την πρώτη περίοδο των «κλασικών» θεωρητικών, όπου η γνώση για την κοινωνική πραγματικότητα προέκυπτε από την σύγκριση με τις προϋπάρχουσες συνθήκες, μια παραγωγική διαδικασία άμεσα συνυφασμένη με την ιστορική επιστήμη.

⁸ Burke Peter, *Ιστορία και κοινωνική θεωρία*, μτφ. Τερζάκης Φ., Νήσος, Αθήνα, 2002, σ. 20

⁹ Wallerstein Immanuel, «Από την κοινωνιολογία στην ιστορική κοινωνική επιστήμη: Προοπτικές και εμπόδια», στο Γιάννης Κουμπουρλής και Νίκος Βαφέας (επιμ.), *Ιστορική κοινωνιολογία: Αντικείμενο και μέθοδος*, Σαββάλας, Αθήνα, 2014, σ.238

παράλειψη λοιπόν να αντιμετωπίσουμε την κάθε κοινωνία που μελετάμε ως εάν αυτή να ήταν αυστηρά διαχωρισμένη από άλλες -στο χώρο και στο χρόνο- ως αποτέλεσμα του δικού μας διανοητικού καταμερισμού.¹⁰

Όσον αφορά μάλιστα, την μελέτη του εθνικισμού, ή της ιθαγενούς ταυτότητας που μας απασχολεί εδώ συγκεκριμένα, η ιστορική κοινωνιολογία αποδεικνύεται ιδιαίτερα χρήσιμη για δύο λόγους. Βοηθά, κατά πρώτον, να κατασκευάσουμε ένα εξηγητικό μοντέλο, που ακολουθεί την παραγωγή και την σημασιοδότηση των εννοιών στο χρόνο, διασφαλίζοντας ότι μπορούμε να παρακολουθήσουμε τις αλλαγές. Μας βοηθά δηλαδή να αντιμετωπίσουμε τον εθνικισμό κριτικά, εφόσον μας επιτρέπει να απομακρυνθούμε από την συγκαιρινή πραγματικότητα, όπου ο εθνικισμός αποτελεί εν πολλοίς το μοναδικό παράδειγμα νοηματοδότησης του κόσμου. Το δεύτερο σημείο, που συντείνει σε αυτή τη μεθοδολογική επιλογή, σχετίζεται με την ιδιαιτερότητα του παραδείγματος που εξετάζουμε, της ιθαγενούς ταυτότητας. Η μελέτη της ανασυγκρότησής της, χωρίς να «φωτίσουμε» τις ιστορικές ιδιαιτερότητες, αποτελεί ίσως την χαρακτηριστικότερη περίπτωση όπου μια γενικευτική, μεγάλης κλίμακας κοινωνιολογική ανάλυση μάλλον παρακωλύει παρά διευκολύνει την κατανόηση.¹¹ Αντιθέτως, σε τέτοιες περιπτώσεις, όπως είναι μια μελέτη περίπτωσης, κρίνεται απαραίτητη η εστίαση στις ιδιαιτερότητες προκειμένου να εξαχθούν συνεκτικά συμπεράσματα.

Το τελευταίο σημείο στο οποίο θα θέλαμε να σταθούμε επ' αφορμή της σύντομης αναφοράς στην μεθοδολογική μας προσέγγιση, σχετίζεται με τον εν δυνάμει χειραφετητικό ρόλο των κοινωνικών επιστημών εν γένει αλλά και της ιστορικής κοινωνιολογίας ειδικότερα. Παρ' όλο που οι θέσεις των θεωρητικών στο ζήτημα της ιστορικής κοινωνιολογίας ποικίλλουν, το σίγουρο είναι ότι αυτή η μεθοδολογική προσέγγιση μπορεί να ανοίξει νέους δρόμους, είτε για νέα ζητήματα που μπορεί να προκύπτουν με την πάροδο του χρόνου και την εξέλιξη των κοινωνικών επιστημών, είτε ως μία απάντηση σε ζητήματα που οι προϋπάρχουσες μεθοδολογίες αδυνατούν να εξηγήσουν επαρκώς. Σε κάθε περίπτωση, ο κατανοητικός χαρακτήρας του διαλόγου των δύο επιστημών μπορεί μόνο να προσφέρει και όχι να αφαιρέσει από την συνολικότερη συζήτηση. Ας μην ξεχνάμε ότι όσα παράγονται θεωρητικά

¹⁰ Giddens Anthony, *Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία*, Οδυσσέας, Αθήνα, 1993, σ.35

¹¹ Tilly Charles, «Για την εξήγηση των πολιτικών διαδικασιών», στο, Γιάννης Κουμπουρλής και Νίκος Βαφέας (επιμ.), *Ιστορική κοινωνιολογία: Αντικείμενο και μέθοδος*, Σαββάλας, Αθήνα, 2014, σσ. 203-223, σ. 208

επιστρέφουν στην κοινωνία, «καταναλώνονται» και τελικά ενσωματώνονται στη γνώση της κοινωνίας για τον εαυτό της. Η ερμηνεία που μπορούν λοιπόν να προσφέρουν οι κοινωνικές επιστήμες «επανατροφοδοτεί τη διαδικασία απόδοσης νοήματος, μεταβάλλει εν δυνάμει την ίδια τη σχέση και επομένως συνιστά παρέμβαση»¹².

¹² Κουζέλης Γεράσιμος, «Η φαντασία στην επιστήμη», στο Γεράσιμος Κουζέλης και Κοσμάς Ψυχοπαίδης (επιμ.), *Επιστημολογία των Κοινωνικών Επιστημών*, Νήσος, Αθήνα, 1996, σσ.9-32, σ. 13

Θεωρητικό πλαίσιο: Το έθνος και ο εθνικισμός

Στο κεφάλαιο που προηγήθηκε επιχειρήσαμε σε αδρές γραμμές να υπερασπιστούμε την μεθοδολογική επιλογή της ιστορικής κοινωνιολογίας, προκειμένου να εξετάσουμε ζητήματα τα οποία *μοιάζουν* διαχρονικά· σαν να μην έχουν μια εναρκτήρια στιγμή στο χρόνο, αλλά να ακολουθούν την κοινωνική πραγματικότητα, σχεδόν από το σημείο που μπορεί κανείς να αναγνωρίσει την ύπαρξη της ίδιας. Η προσπάθεια να ανεύρουμε την ιστορική στιγμή από την οποία και μετά μπορούμε να μιλήσουμε για ένα φαινόμενο και κατ' επέκταση να το μελετήσουμε ως τέτοιο, ως γέννημα δηλαδή των ιστορικών, κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών συγκυριών που συντέλεσαν στην εμφάνιση του, διασφαλίζει και την κριτική προσέγγισή του. Ο εθνικισμός ίσως να αποτελεί το καλύτερο παράδειγμα προς επίρρωση των επιχειρημάτων υπέρ της ιστορικής κοινωνιολογίας. Είναι το ζήτημα που θα μας απασχολήσει στον παρόν κεφάλαιο. Θα προσπαθήσουμε δηλαδή, να ακολουθήσουμε την σχετική βιβλιογραφία, προκειμένου να δούμε κριτικά τον εθνικισμό και τις έννοιες που παράγει και σημασιοδοτεί, έννοιες όπως το έθνος, η εθνική ταυτότητα, και το έθνος-κράτος. Με άλλα λόγια, θα αναζητήσουμε τους λόγους επικράτησής του, που οδηγούν τελικά στην αδυναμία μας ως νεωτερικών υποκειμένων να φανταστούμε τον κόσμο διαρθρωμένο διαφορετικά.

Ήδη από τον τρόπο που σκιαγραφήσαμε την προσέγγιση αυτού του κεφαλαίου στην εισαγωγή, γίνεται φανερό η τοποθέτηση μας απέναντι στον εθνικισμό. Επιλέγουμε λοιπόν να υπερασπιστούμε σε αυτό το σημείο την επιλογή μας, να εξετάσουμε τον εθνικισμό ως ιδεολογία, ως ένα σύστημα ιδεών απόλυτα συνυφασμένο με την ιστορικο-κοινωνική πραγματικότητα εντός της οποίας εμφανίζεται, ριζώνει και τελικά ανθίζει.¹³ Η εικόνα της πλατωνικής σπηλιάς, με την οποία είμαστε λίγο ή πολύ εξοικειωμένοι, μπορεί να λειτουργήσει ως εξαιρετικό παράδειγμα για την κατανόηση της σχέσης ανάμεσα στην κοινωνική πραγματικότητα και την ιδεολογία. Σε ένα αρκετά απλοποιημένο σχήμα, αν φανταστούμε ότι η κοινωνική πραγματικότητα είναι τα υλικά αντικείμενα της σπηλιάς, τότε η ιδεολογία είναι η σκιές των υλικών αντικειμένων, και η αποτύπωση των σκιών όσο κι αν έχει στενή σχέση με τα ίδια τα αντικείμενα, δεν είναι τα ίδια τα αντικείμενα. Σε αυτό το σημείο έγκειται και η μαγεία, ή η επιτυχία των εκάστοτε ιδεολογιών, στη διαρκή ροή ανάμεσα στην κοινωνική πραγματικότητα και τις ιδέες των κοινωνικών υποκειμένων για αυτήν. Η εθνικιστική ιδεολογία, δεν αποτελεί εξαίρεση, αν και για λόγους που θα εξετάσουμε στη συνέχεια, η διάκριση ανάμεσα στα αντικείμενα και τις σκιές είναι μάλλον λίγο πιο δύσκολη σε σχέση με άλλες περιπτώσεις. Κι αυτό, γιατί ο εθνικισμός αποτελεί εκείνο το χαρακτηριστικό παράδειγμα, όπου οι σκιές της σπηλιάς κατόρθωσαν να σφυρηλατήσουν τα ίδια τα αντικείμενα. Η προσπάθεια εφαρμογής στην πράξη της εθνικιστικής ιδεολογίας, όπως αποδεικνύει η πραγματικότητα, έχει στεφθεί με απόλυτη επιτυχία. Ο Μπαλιμπάρ στο κείμενό του «Ρατσισμός και εθνικισμός» αναρωτιέται «...μήπως τα έθνη συγκροτούνται εκκινώντας από εθνικιστικές ιδεολογίες;»¹⁴. Η απάντηση, προσφέρεται με ιδιαίτερη καθαρότητα από έναν άλλο θεωρητικό του εθνικισμού. «Ο εθνικισμός δεν σημαίνει ότι τα έθνη αφυπνίζονται στην αυτοσυνειδησία: *επινοεί έθνη εκεί που δεν υπάρχουν*»¹⁵ σύμφωνα με τον Γκέλνερ.

Εδώ ωστόσο, και πιστοί σε όσα προσπαθήσαμε να καταδείξουμε χρησιμοποιώντας τον πλατωνικό μύθο, θα αποστασιοποιηθούμε ελαφρώς από την αμιγώς εθνογενετική

¹³ Λέκκας Παντελής, *Η εθνικιστική ιδεολογία: Πέντε υποθέσεις εργασίας στην ιστορική κοινωνιολογία*, Παπαζήσης, Αθήνα, 2011, 4^η έκδοση, σ.15

¹⁴ Μπαλιμπάρ Ετιέν, «Ρατσισμός και εθνικισμός», στο, Μπαλιμπάρ Ετιέν και Βαλλερστάιν Ιμμανουέλ, *Φυλή, Έθνος, Τάξη: οι διαφορούμενες ταυτότητες*, μτφ. Άγγελος Ελεφάντης και Ελένη Καλαφάτη, Πολίτης, Αθήνα, 1991, σσ. 60-104, σ. 74

¹⁵ Anderson Benedict, *Φαντασιακές κοινότητες: Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, μτφ. Χαντζαρούλα Π., Νεφέλη, Αθήνα, 1997, σ.26

απάντηση του Γκέλνερ. Στον όρο «επινόηση» ελλοχεύει μια αντίληψη περί συλλογικής πλάνης· αποκρύπτει την δυναμικότητα του φαινομένου αλλά και τα θεμέλιά του, αποδίδοντάς του όρους ύπαρξης που απαντούν σχεδόν στο φάσμα του φανταστικού.¹⁶ Κινδυνεύουμε κατ' αυτόν τον τρόπο, να παραγνωρίσουμε όλα εκείνα τα σημεία που καθιστούν, τελικά, τον εθνικισμό μια τόσο επιτυχημένη ιδεολογία, σε σημείο που «σήμερα κάποιος έχει ένα έθνος ακριβώς όπως έχει ένα χέρι ή ένα πόδι».¹⁷ Το ερώτημα που γεννιέται, ωστόσο, εδώ είναι πώς επιτυγχάνεται αυτή η φυσικότητα, αυτή η εγκαθιδρυμένη αντίληψη των νεωτερικών υποκειμένων ότι ένα έθνος υπήρχε πριν από τα ίδια και θα συνεχίσει να υπάρχει μετά από αυτά. Όταν αναφερόμαστε στη φυσικότητα που προσδίδει η εθνικιστική ιδεολογία στο έθνος, αναφερόμαστε ακριβώς στην αφαίρεση της συνιστώσας του ιστορικού χρόνου από το αφήγημα. Το έθνος προσλαμβάνεται και παρουσιάζεται σε ένα τρίσημο ιστορικό σχήμα, με διαστάσεις στο παρελθόν, το παρόν και το μέλλον, κάθε μία από τις οποίες, λειτουργεί αυτόνομα και συνδυαστικά ταυτόχρονα. Τμήματα του ιστορικού παρελθόντος λιώνουν στην χοάνη της εθνικιστικής ιδεολογίας, προκειμένου να κατασκευάσουν μια συνεκτική εικόνα του παρελθόντος, δημιουργούν την πραγματικότητα του έθνους στη σύγχρονη μορφή του, ενώ ταυτόχρονα προβάλλουν την εικόνα του μέλλοντός του. Αυτό το σχήμα αποτυπώνει ο Ρενάν λέγοντας, «Το να έχουμε κοινές δόξες κατά το παρελθόν, μία κοινή βούληση, κατά το παρόν· το να έχουμε κάνει μεγάλα κατορθώματα μαζί· να θέλουμε να κάνουμε μεγαλύτερα· αυτοί είναι οι ουσιαστικοί όροι που συνιστούν ένα έθνος [...] Το παρελθόν, μια κοινή κληρονομιά από μεγαλείο και πίκρες· το μέλλον, ένα και το αυτό πρόγραμμα, για πραγματοποίηση».¹⁸

Δεν μπορούμε εδώ να παραγνωρίσουμε ένα συστατικό στοιχείο της εθνικιστικής ιδεολογίας, όπως διαφαίνεται από όσα μόλις είδαμε στο προηγούμενο παράθεμα. Παράγει νοήματα προς κατανάλωση στη συγχρονία τους, ανακατασκευάζοντας το παρελθόν, ενώ αδιάκοπα χτίζει και συντηρεί την εικόνα του ιδανικού μέλλοντος του έθνους· ένα σχήμα που λειτουργεί ερμηνευτικά αλλά και κανονιστικά ταυτόχρονα.¹⁹ Όπως κάθε ιδεολογία, δεν περιορίζεται

¹⁶ Λέκκας Παντελής, *Το παιχνίδι με το χρόνο: Εθνικισμός και νεωτερικότητα*, Παπαζήσης, Αθήνα, 2011, 2^η έκδοση, σ. 9

¹⁷ Χατζόπουλος Μάριος, «Έθνος και εθνικισμός: Συνοπτική επισκόπηση ενός σύγχρονου επιστημονικού διαλόγου», στο, *Ελληνική επιθεώρηση πολιτικής επιστήμης*, τχ. 19, Μάιος 2002, σσ. 109-127, σ.111

¹⁸ Κοροβίνης Βαγγέλης και Ζιάκας Θεόδωρος, *Αναζητώντας μια θεωρία για το έθνος*, Εκάτη, Αθήνα, 1988, σ. 21

¹⁹ Λέκκας Παντελής, «Η συγκρότηση της εθνικιστικής ιδεολογίας-Εθνική θεωρία και εθνικό φρόνημα», στο *Επιστημονικό συμπόσιο: Έθνος-Κράτος-Εθνικισμός (21 και 22 Ιανουαρίου 1994)*, Εταιρία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα, 1995, σσ. 233-252, σ. 235

στην περιγραφή του κόσμου «όπως είναι», αλλά καταδεικνύει τον κόσμο «όπως θα έπρεπε να είναι».²⁰

Επιστρέφοντας στο ζήτημα της σχέσης του χρόνου και του εθνικισμού, κρίνεται χρήσιμο να τοποθετήσουμε εκείνο το ιστορικό σημείο, από το οποίο και μετά μπορούμε με ασφάλεια να κάνουμε λόγο περί εθνικισμού. Σχεδόν ολόκληρη η ιστορία που συνοδεύει την μετάβαση από τον 18^ο στον 19^ο αιώνα, τουλάχιστον όσον αφορά την ευρωπαϊκή και την αμερικανική ήπειρο, μπορεί να ιδωθεί μέσα από το πρίσμα της οικοδόμησης των εθνών.²¹ Εδώ όμως, βρισκόμαστε μπροστά σε μια παραδοξότητα. Το ότι γνωρίζουμε τότε «γεννήθηκε» ένα σύγχρονο εθνικό κράτος, καθιστά εύκολο να αντιληφθούμε το νεωτερικό του χαρακτήρα, η σχέση, όμως, που παρουσιάζουν οι εθνικισμοί με το ιστορικό τους παρελθόν, περιπλέκει την κατάσταση. Τις περισσότερες φορές, το σημείο που αναγνωρίζει κάθε έθνος ως εναρκτήριο της ύπαρξής του, τοποθετείται βαθιά στο παρελθόν.²² Για να επιτευχθεί η αναγνώριση ενός έθνους, εκεί που πρακτικά δεν υπήρχε ο εθνικισμός «επιστρατεύει» τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά. Αντιλαμβάνεται, δηλαδή, το έθνος ως μια πολιτισμική κοινότητα, η οποία προϋπήρχε της σύστασης του εθνικού κράτους και κατ' επέκταση η δημιουργία του οφείλεται στην «εθνική αφύπνιση».²³

Απλουστεύοντας αρκετά τα επιχειρήματα και τις παρατηρήσεις σχετικά με το ρόλο των πολιτισμικών χαρακτηριστικών, θα πούμε συνοπτικά ότι γνωρίσματα όπως η θρησκεία και η γλώσσα, με την έλευση της εθνικιστικής ιδεολογίας αναδεικνύονται σε μοναδικά πολιτισμικά χαρακτηριστικά του έθνους πια, το οποίο με τη σειρά του οφείλει να τα καλλιεργεί και να τα διαφυλάττει από προσμίξεις με πολιτισμικά χαρακτηριστικά άλλων εθνών.²⁴ Τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά είναι η κληρονομιά του έθνους, την οποία παρέλαβε από τους προγόνους και οφείλει να τη μεταβιβάσει στους απογόνους. Το έθνος, σύμφωνα με την εθνικιστική ιδεολογία, είναι μια πολιτισμική κοινότητα, και μάλιστα μια συμπαγής πολιτισμική κοινότητα. Η ταυτότητα που κατασκευάζει το κάθε έθνος για τον

²⁰ Λέκκας Παντελής, *Η εθνικιστική ιδεολογία...ο.π.*, σ. 36

²¹ Hobsbawm Eric, *Έθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα: Πρόγραμμα, μύθος, πραγματικότητα*, Ινστιτούτο του βιβλίου-Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1994, σ.11

²² Anderson Benedict, *Φαντασιακές κοινότητες: Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, Χαντζαρούλα Ποθητή (μτφ.), Νεφέλη, Αθήνα, 1997, σ. 33

²³ Κιτρομηλίδης Πασχάλης, « "Νοερές κοινότητες" και οι απαρχές του εθνικού ζητήματος στα Βαλκάνια», στο, Βερέμης Θάνος (επιμ.), *Εθνική ταυτότητα και εθνικισμός στη νεότερη Ελλάδα*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 2012, σ.55

²⁴ Kendourie Elie, *Ο Εθνικισμός*, μτφ. Μαρκέτος Σπ., Κατάρτι, Αθήνα, 2005, σ. 95-96

εαυτό του είναι μία, είναι ένα μοντέλο δηλαδή που προτάσσει «ένα παράδειγμα» πολιτισμικής ταυτότητας. Αυτό του «μονο-εθνικό» μοντέλο, όπως το παρατηρούμε εδώ, αποτυπώνεται καθαρά στις εθνικές γλώσσες. Οι περιπτώσεις όπου ένα έθνος δεν ταυτίζεται με μία εθνική γλώσσα αλλά με περισσότερες, είναι ιδιαίτερα σπάνιες. Καταλήγουμε τελικά να παρατηρούμε ότι τα ίδια αυτά πολιτισμικά χαρακτηριστικά χάνουν τη σημασία που είχαν πριν την εμφάνιση του εθνικισμού και αποκτούν μια πολιτικοποιημένη εκδοχή τους· αποτελούν πλέον κριτήρια της εθνικής ταυτότητας. Λειτουργούν ως «υλικά» για την οικοδόμηση της αλληλεγγύης ανάμεσα στα μέλη του έθνους, ενώ παράλληλα διαχωρίζουν τα μέλη του ενός έθνους από το άλλο. Είναι γέφυρα ομοιότητας και σύνορο ετερότητας ταυτόχρονα. «Προσδιορισμός του έθνους σημαίνει αναγκαστικά διάκριση, από άλλα έθνη».²⁵ Παραφράζοντας ελαφρώς τη ρήση του Τ. Ναιρν, είναι το δάσος του εθνικισμού, που ερμηνεύει τα δέντρα των πολιτισμικών χαρακτηριστικών.²⁶

Προοικονομώντας όσα θα εξετάσουμε στο κεφάλαιο που έπεται, οφείλουμε να φωτίσουμε μία ακόμα πτυχή στην ευρύτερη συζήτηση των ιδιαίτερων εθνικών χαρακτηριστικών. Θα ήταν αφέλεια να υποστηρίξουμε ότι οι άνθρωποι συγκρότησαν κοινωνίες και κοινότητες πολιτισμικά ομοιογενείς μόνο μετά την εμφάνιση της εθνικιστικής ιδεολογίας. Εκείνο που υποστηρίζουμε είναι ότι ποτέ πριν αυτή η πολιτισμική συγγένεια δεν αποτελούσε κριτήριο διατήρησης ή δημιουργίας κάποιας μορφής κρατικής συγκρότησης.²⁷ Οι πολυπολιτισμικές αυτοκρατορίες αποτελούσαν για εκατονταετίες διοικητικές μονάδες τμημάτων του κόσμου, χωρίς να εγείρονται ζητήματα, για το ότι υπό τη σκέπη τους συνυπήρχαν πολλές εθνοτικές ομάδες. Η «εθνική αφύπνιση», ως αναπόσπαστο μέρος της νομιμοποίησης της εθνικιστικής ιδεολογίας, που συντελείται με την κατάρρευση των πολυπολιτισμικών αυτοκρατοριών και οδηγεί τελικά στην συγκρότηση των κρατών όπως τα γνωρίζουμε σήμερα, έχει τις ρίζες τις περισσότερο σε ένα κράμα των παλαιότερων πολιτισμικών χαρακτηριστικών, παρά στην αναλλοίωτη επιβίωσή τους στο χρόνο. Ανασύρονται εκείνα τα τμήματα του παρελθόντος που υποστηρίζουν την θεωρητική κατασκευή του έθνους, ενώ άλλα συσκοτίζονται και παραγράφονται. «Το να ξεχνά κανείς και θα τολμούσα να πω να συλλαμβάνει διαστρεβλωμένα τη δική του ιστορία είναι ένας από τους πιο σημαντικούς παράγοντες στη

²⁵ Λέκκας Παντελής, *Η εθνικιστική ιδεολογία...ο.π.*, σ.134

²⁶ Ναιρν Τομ, «Εθνικισμός ο σύγχρονος Ιανός», στο, Αξελός Λουκάς (επιμ.), *Εθνικισμός: ο σύγχρονος Ιανός*, Στοχαστής/Σύγχρονη σκέψη, Αθήνα, 2015, 2^η έκδοση, σ. 100

²⁷ Hobsbawm Eric, *Έθνη και εθνικισμός...ο.π.*, σ. 94-95

διαμόρφωση των εθνών»²⁸ γράφει ο Ρενάν, αναφερόμενος στη διαδικασία ανασυγκρότησης του εθνικού παρελθόντος και της «κοινής κληρονομιάς». Χρησιμοποιούμε τον όρο κράμα, θέλοντας να τονίσουμε το ασταθές έδαφος πάνω στο οποίο στηρίζεται το εθνικοποιημένο παρελθόν.²⁹

Αναφερόμενοι στην κατάρρευση των πολυπολιτισμικών αυτοκρατοριών και την οικοδόμηση των εθνών κρατών, τουλάχιστον όπως τα γνωρίζουμε σήμερα, δεν μπορούμε να μην κάνουμε μια ξεχωριστή μνεία στη μεταξύ τους σχέση. Αν δεν εξετάσουμε το ζήτημα, για μια ακόμη φορά, υπό το πρίσμα της ιστορικής κοινωνιολογίας, κινδυνεύουμε να παραγνωρίσουμε την δυναμική αυτής της σύγκλισης· μιας τόσο, απόλυτα επιτυχημένης σύμπραξης, δηλαδή, της ιδεολογίας και της διοικητικής οργάνωσης, που τα δύο μοιάζουν να είναι συνώνυμα.³⁰ Προκειμένου να τοποθετήσουμε τις θεωρητικές βάσεις για τον τρόπο με τον οποίο επιχειρούμε εδώ να προσεγγίσουμε τον εθνικισμό, κρίνεται απαραίτητο να οριοθετήσουμε την κυρίαρχη έννοια, όπως της αποδίδει το νόημά της η εθνικιστική ιδεολογία, το ίδιο το έθνος. Αναγνωρίζουμε βέβαια, ότι η απόδοση ορισμών σε πολύπλοκες και μεταβαλλόμενες κοινωνικές διαδικασίες λίγο βοηθά (αν δεν δυσχεραίνει ενίοτε) την προσπάθεια κατανόησης ή και εξήγησης των ίδιων, ωστόσο αποτελεί μια αναγκαία διαδικασία στην προσπάθεια να περιορίσουμε ερευνητικά τα αντικείμενά μας, αλλά και να διασφαλίσουμε έναν κοινό κώδικα επικοινωνίας για όσα πραγματευόμαστε.³¹ Προσπαθώντας λοιπόν να περιγράψουμε τα όρια του φαινομένου με τρόπο ευρύ, που να διασφαλίζει ότι δεν αποκλείουμε καμία περίπτωση, καταλήγουμε να δανειζόμαστε τον ορισμό που έδωσε ο B.Anderson, «Έθνος αποτελεί μια ανθρώπινη κοινότητα που φαντάζεται τον εαυτό της ως πολιτική κοινότητα, εγγενώς οριοθετημένη και ταυτόχρονα κυρίαρχη».³² Εξετάζοντας πιο προσεκτικά αυτόν τον ορισμό, κατανοούμε ότι μαζί με το ίδιο το έθνος, σκιαγραφείται και ο ρόλος του κράτους σε σχέση με το έθνος. Με άλλα λόγια, η εθνική ταυτότητα, αποτελεί ένα είδος κοινωνικού συμβολαίου -όχι με την στενή έννοια των θεωριών του κοινωνικού συμβολαίου-, μια από κοινού απόφαση των μελών που συναπαρτίζουν το έθνος, ότι αποτελούν ένας έθνος ομοίων και ίσων, οι οποίοι θα

²⁸ Κοροβίνης Βαγγέλης και Ζιάκας Θεόδωρος, *Αναζητώντας μια θεωρία για το έθνος...* ο.π., σ. 23

²⁹ Λέκκας Παντελής, *Το παιχνίδι με το χρόνο...* ο.π., σ. 1

³⁰ Λέκκας Παντελής, *Η εθνικιστική ιδεολογία...* ο.π., σ. 98

³¹ Tilly Charles, «Για την εξήγηση των πολιτικών διαδικασιών», στο, Γιάννης Κουμπουρλής και Νίκος Βαφέας (επιμ.), *Ιστορική κοινωνιολογία: Αντικείμενο και μέθοδος*, Σαββάλας, Αθήνα, 2014, σσ. 203-223, σ. 215

³² Anderson Benedict, *Φαντασιακές κοινότητες...*, ο.π., σ.26

αυτοδιοικούνται στην βάση αυτής της παραδοχής. Κατά συνέπεια, η εξουσίες των προηγούμενων διακυβερνήσεων, που δεν αντλούσαν «νομιμοποίηση από το έθνος», ήταν καταχρηστικές.³³

Με την διαμόρφωση τις ιδέας του έθνους-κράτους, οι παλαιότερες πολυεθνικές αυτοκρατορίες μοιάζουν για τους εθνικιστές ανήκουστες, αν όχι αφύσικες. Το νέου τύπου εθνικά ανεξάρτητο κράτος στοχεύει να διασφαλίσει τον αυτοκαθορισμό και την αυτοδιάθεση, εφόσον το έθνος νομιμοποιεί την κρατική εξουσία, και η κρατική εξουσία με την σειρά της, όντας άρρηκτα συνδεδεμένη με τους πολίτες, μεριμνά για αυτούς, προάγοντας τα εθνικά συμφέροντα.³⁴ Αν η Βιομηχανική Επανάσταση χαράσσει το οικονομικό σύνορο για την μετάβαση από τις προνεωτερικές κοινωνίες στις νεωτερικές, τότε τα εθνικιστικά κινήματα και οι προσπάθειες συγκρότησης εθνικών κρατών -επιτυχείς ή όχι σε κάθε επιμέρους περίπτωση- σηματοδοτούν αυτή τη μετάβαση στο πολιτικό επίπεδο. Για την σύσταση και των δύο, προϋποτίθεται μια ιδέα που βρίσκεται στον πυρήνα της νεωτερικότητας: το άτομο ή αλλιώς το νεωτερικό υποκείμενο, το οποίο πλέον διαδραματίζει τον καθοριστικότερο ρόλο.³⁵ Αν πρέπει να συγκρατήσουμε κάτι ως προς τον αναβαθμισμένο ρόλο των υποκειμένων στην νεωτερικότητα, είναι ότι βρίσκονται πλέον στην θέση να αποτελούν φορείς εξουσίας. Η νομιμοποίηση του κράτους στηρίζεται ακριβώς στην εξουσία που του παραχωρούν τα υποκείμενα, εξουσία που οφείλει πια να ασκεί υπέρ αυτών, και όχι ανεξάρτητα από αυτά. Η ιδιότητα αυτών των υποκειμένων, που είναι πια πολίτες και όχι υπήκοοι, καθορίζεται από την εθνικότητα. Το έθνος νομιμοποιεί το κράτος και το κράτος δρα υπέρ αυτής της συλλογικής ταυτότητας. Ειπωμένο διαφορετικά, η εθνική ταυτότητα είναι πρωτίστως μια συλλογική πολιτική ταυτότητα. Σε αυτό το πλαίσιο, το εθνικό κράτος δημιουργεί τον απαραίτητο χώρο για την αναπαραγωγή αυτής της ταυτότητας, έναντι άλλων συλλογικών ταυτοτήτων.³⁶

Το παρόν κεφάλαιο δεν προσπαθεί σε καμία περίπτωση να εξαντλήσει ούτε τις οπτικές, ούτε όλα τα επιχειρήματα που σχετίζονται με το ζήτημα. Αποτελεί, απλώς μια απαραίτητη εισαγωγή για το κεφάλαιο που θα ακολουθήσει προκειμένου να γίνει κατανοητή η

³³ Kendourie Elie, *Ο Εθνικισμός...*, ο.π., σ.45

³⁴ Στο ίδιο, σ.197

³⁵ Στο ίδιο, σ. 54

³⁶ Yashar J. Debora, *Contesting Citizenship in Latin America: The rise of Indigenous movements and the postliberal challenge*, Cambridge University Press, Νέα Υόρκη, 2005, σ. 6

θεωρητική αφετηρία της συγκεκριμένης εργασίας και κατά συνέπεια η θεωρητική βάση όσων θα αναπτύξουμε στη συνέχεια. Μέχρις αυτού του σημείου, επιχειρήσαμε να παρουσιάσουμε συνοπτικά το φαινόμενο που ονομάζουμε εθνικισμό. Αν θεωρήσουμε λοιπόν όσα υποστηρίξαμε προηγουμένως ως ένα είδος θεωρητικού μοντέλου, με τη βοήθεια του οποίου μπορούμε να κατανοήσουμε όλα τα έθνη-κράτη που εμφανίστηκαν ανά τον κόσμο, κινδυνεύουμε απλώς να υποστηρίξουμε μία τεράστια εξηγητική κατασκευή που θα παραγνωρίζει τις επιμέρους κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές ιδιαιτερότητες. Με άλλα λόγια, θα έχουμε δημιουργήσει μια προκρούστεια κλίνη με τη βοήθεια της οποίας ό,τι δεν ταιριάζει στο δικό μας μοντέλο είτε θα τεντώνεται είτε θα κόβεται προκειμένου να υποστηρίξει το εξηγητικό αυτό σχήμα. Σκοπός λοιπόν του επόμενου κεφαλαίου είναι να παρουσιάσει την εμφάνιση αλλά και την ανάπτυξη του μεξικανικού εθνικισμού, προσπαθώντας να αποφύγουμε τέτοιου είδους ατραπούς.

Ο «πρώτος» μεξικανικός εθνικισμός

Στις 12 Οκτωβρίου του 1492 ο Κολόμβος αποβιβάστηκε για πρώτη φορά σε αμερικανικό έδαφος, εγκαινιάζοντας -πιθανώς χωρίς να το γνωρίζει εκείνη τη στιγμή- μια νέα εποχή. Η συνέχεια της ιστορίας, με όλα τα μελανά σημεία, είναι λίγο ή πολύ γνωστή. Για το θέμα που μας απασχολεί, σε αυτή την εργασία, μπορούμε με ασφάλεια να υποστηρίξουμε ότι όσοι αποβιβάστηκαν σε αυτή τη νέα, για τους Ευρωπαίους, ήπειρο, δεν συνάντησαν ούτε κράτη, ούτε έθνη. Λιγότερο από τετρακόσια χρόνια μετά, σχεδόν το σύνολο της αμερικανικής ηπείρου είχε χωριστεί σε έθνη-κράτη με εδαφικά σύνορα, που στην πλειονότητά τους μοιάζουν αρκετά με εκείνα που μπορεί κανείς να αναγνωρίσει σήμερα κοιτώντας ένα χάρτη. Ορισμένες από τις αιτίες της εξέλιξης, προοικονομούνται ήδη από όσα υποστηρίχθηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο, μία πληρέστερη κατανόηση όμως της άνθισης του εθνικισμού στην Λατινική Αμερική, και πιο συγκεκριμένα στο Μεξικό, οφείλει να φωτίσει ορισμένες από τις πτυχές που το γενικό μοντέλο αναπόφευκτα παραγνωρίζει. Αυτός είναι και ο στόχος του παρόντος κεφαλαίου, να μελετήσει την μεξικανική εθνική ιδεολογία και να την παρουσιάσει όσο το δυνατόν πιο συνεκτικά.

Ας αναφέρουμε εδώ ότι η προσέγγιση του παρόντος κεφαλαίου ακροβατεί σε πολλά σημεία, ανάμεσα στους δύο τρόπους με τους οποίους ερμηνεύεται η ιστορία της Λατινικής Αμερικής. Ο πρώτος τρόπος είναι υπό το πρίσμα των δυνάμεων της αποικιοκρατίας, του καταλυτικού ρόλου που διαδραμάτισε τόσο κατά την καθ' εαυτήν αποικιοκρατική εποχή όσο και στην συνέχεια, κατά τις προσπάθειες από-αποικιοποίησης. Αν και προφανώς μια τέτοια ανάγνωση δεν είναι λανθασμένη, συνήθως αφαιρεί την εμπρόθετη δράση των Λατινοαμερικάνικων λαών -όχι μόνον με την έννοια του έθνους εδώ- και οδηγεί σε μια εικόνα «μαριονέτας». Από την άλλη μεριά, μια ανάγνωση από την οποία εκλείπει ο καθοριστικός ρόλος του αποικιακού παρελθόντος στις εξελίξεις, συσκοτίζει αρκετές πτυχές, καθιστώντας την κατανόηση σχεδόν αδύνατη, εφόσον παραγνωρίζει την ιστορική συνέχεια της περιοχής.³⁷ Επιχειρούμε, λοιπόν, να ισορροπήσουμε ανάμεσα στις δύο επιλογές, αν και είναι δύσκολο να εγγυηθούμε αυτήν την ισορροπία σε κάθε πτυχή του κεφαλαίου. Εξαιτίας του ιδιαίτερου ενδιαφέροντός μας για τον μεξικανικό εθνικισμό, ασχολούμαστε περισσότερο με το παρελθόν των ισπανικών αποικιών και όχι τόσο των πορτογαλικών, από τις οποίες προέκυψε η σημερινή Βραζιλία.³⁸

Η ιστορία των λατινοαμερικάνικων εθνικισμών των ισπανικών κτήσεων εκκινεί περίπου, μαζί με τα εθνικιστικά κινήματα της ευρωπαϊκής ηπείρου, αν όχι λίγο νωρίτερα, στα μέσα του 17^{ου} αιώνα. Ωστόσο δεν πρόκειται για λαϊκά κινήματα, η κοινωνική βάση των οποίων τοποθετείται στις κοινωνικές τάξεις που δεν είχαν μέρος στην άσκηση της εξουσίας, όπως συμβαίνει στα ευρωπαϊκά κινήματα. Τουναντίον, οι πρώτες κριτικές απέναντι στο ισπανικό αποικιακό σύστημα, καθώς και η επαναξιολόγηση της σημασίας των προκολομβιανών πολιτισμών, προέρχονται από τους ίδιους τους κρεολούς.³⁹ Με τον όρο «κρεολοί» αναφερόμαστε σε υπηκόους της ισπανικής αυτοκρατορίας, με ισπανική καταγωγή, οι οποίοι

³⁷ Δαμηλάκου Μαρία, *Ιστορία της Λατινικής Αμερικής: Από το τέλος της αποικιοκρατίας μέχρι σήμερα*, Αιώρα, Αθήνα, 2015, σ. 9

³⁸ Ήδη πριν ξεκινήσουμε να αναπτύσσουμε το παρόν κεφάλαιο, οφείλουμε να παραδεχτούμε ότι όροι όπως «Ισπανοί», «ισπανική αυτοκρατορία», «ισπανικές αποικίες» αλλά και άλλοι χρησιμοποιούνται ιδιαιτέρως απλουστευτικά και για λόγους ευκολίας, παρ' όλο που υποκρύπτουν μία δόση αναχρονισμού. Μάλιστα η αναχρονιστική αυτή χρήση είναι βαθιά εμποτισμένη από την εθνικιστική ιδεολογία, εφ' όσον χρησιμοποιεί ύστερα εθνικά πολιτισμικά και άλλα γνωρίσματα, προκειμένου να τοποθετήσει ρίζες βαθιά στο παρελθόν. Ωστόσο η ιστορία αυτού που ονομάζουμε εδώ «Ισπανική αυτοκρατορία» είναι τόσο πολύπλοκη που θα χρειαζόταν πιθανά μια εργασία από μόνη της. Με δεδομένο ότι δεν αποτελεί η ίδια αυτή αυτοκρατορία το θέμα μας, και είναι απαραίτητο να αναφερθούμε σε αυτή για λόγους κατανόησης ενός άλλου σχήματος, ελπίζουμε αυτό το εκούσιο λάθος να μας συγχωρηθεί.

³⁹ Alonso María Ana, « "Mestizaje", Hybridity, and the Aesthetics of Mexican Nationalism», στο, *Cultural Anthropology*, τχ. 19, Νοέμβριος 2004, σσ. 459-490, σ. 461

γεννήθηκαν και κατοικούσαν μόνιμα στη Λατινική Αμερική. Στο αποικιακό σύστημα εξουσίας της εποχής, οι κρεολοί ήταν η ανώτερη τάξη, μετά τους ίδιους τους Ισπανούς που είχαν γεννηθεί στην αποικιακή μητρόπολη. Αν και από πρώτη άποψη, μοιάζει παράδοξο εκείνοι που απολαμβάνουν τα προνόμια του αποικιακού καθεστώτος, να τοποθετούν και τα θεμέλια για την κατάρρευσή του, μια προσεκτικότερη ματιά μας οδηγεί σε άλλα συμπεράσματα.

Οι κρεολοί, συγκροτούσαν εν πολλοίς μια κοινωνική ομάδα στο μεταίχμιο της νομοκατεστημένης αποικιοκρατικής τάξης. Εξαιτίας της καταγωγής τους από την αποικιακή μητρόπολη βρίσκονταν εμφανώς σε πλεονεκτικότερη θέση από τους ιθαγενείς της αμερικανικής ηπείρου, όσον αφορά τη δυνατότητα να ανελιχθούν κοινωνικά. Για την ακρίβεια, οι κρεολοί μπορούσαν να κινηθούν κάθετα στις κοινωνικές τάξεις, ενώ οι ιθαγενείς δεν μπορούσαν, ωστόσο αυτή η διάκριση θα μας απασχολήσει στο επόμενο κεφάλαιο. Παράλληλα, το γεγονός ότι είχαν γεννηθεί σε κάποια αμερικανική αποικία και όχι στην μητρόπολη, περιόριζε το σημείο μέχρι το οποίο μπορούσαν να ανέβουν την κοινωνική κλίμακα, και το σημείο αυτό ήταν εμφανώς κατώτερο των γεννηθέντων στην μητρόπολη.⁴⁰ Χωρίς να υπεισέλθουμε στις λεπτομέρειες της κοινωνικής κινητικότητας και των περιορισμών της, το αποτέλεσμα ήταν το τυχαίο γεγονός της γέννησης στην αποικία ή στην μητρόπολη, να χαράσσει τελικά το σύνορο ανάμεσα σε κρεολούς και Ισπανούς. Παράλληλα, η διάκριση αυτή δημιούργησε δεσμούς αλληλεγγύης ανάμεσα στους κρεολούς, οδηγώντας στην συγκρότηση μιας τρόπον τινά πρώιμης συλλογικής συνείδησης ότι συναποτελούν μια διακριτή ομάδα.⁴¹ Δεν θα μπορούσαμε όμως σε καμία περίπτωση να υποστηρίξουμε ότι αυτή η συνείδηση είχε συστηματικά ταξικά χαρακτηριστικά, γνώρισμα της μεταγενέστερης νεωτερικότητας.

Συζητώντας για τους κρεολούς και το ρόλο που διαδραμάτισαν στην σύσταση των περισσότερων κρατών από το Μεξικό μέχρι και τη Χιλή, αν και όχι το ίδιο καθοριστικός σε όλες τις περιπτώσεις, κρίνεται σκόπιμο να εξετάσουμε ορισμένες ακόμη παραμέτρους. Σε ένα σύστημα με βαθιές και αμετάβλητες τομές ανάμεσα στην άρχουσα τάξη και τους υπηκόους όπως είναι το αποικιοκρατικό, οι κρεολοί αποτελούν μέρος της ελίτ: μπορεί να μην έχουν τη δυνατότητα να κατακτήσουν τις ανώτατες θέσεις, ωστόσο μιλούν την γλώσσα του γραφειοκρατικού μηχανισμού, είναι εύποροι και τις περισσότερες φορές είναι

⁴⁰ Anderson Benedict, *Φαντασιακές κοινότητες...*, ο.π., σ. 94

⁴¹ Στο ίδιο, σ. 96

μορφωμένοι. Αποτελούν λοιπόν μια κοινωνική ομάδα, η οποία εξαιτίας της στενής σχέσης με την ευρωπαϊκή ήπειρο, είναι εξοικειωμένη με τις ιδέες του Διαφωτισμού και επηρεάζεται από αυτές, βρίσκεται πιο κοντά και πιο νωρίς μπροστά στις αλλαγές που κομίζει η Αμερικανική επανάσταση.⁴² Αν στην Ευρώπη ήταν οι μεσαίες και οι κατώτερες τάξεις που ενστερνίστηκαν την εθνικιστική ιδεολογία, στην Λατινική Αμερική αυτή έγινε υπόθεση των αμέσως επόμενων στην τάξη από τους ίδιους τους Ισπανούς αποικιοκράτες. Όπως σημειώνει ο Anderson «[Οι κρεολοί] είχαν την ίδια σχέση με τα όπλα, την ασθένεια, τον χριστιανισμό και την ευρωπαϊκή κουλτούρα με τους κατοίκους της μητρόπολης».⁴³ Η «απομάγευση του κόσμου», καθώς και οι φιλελεύθερες θεωρίες για την ισότητα του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού, τοποθέτησαν τις βάσεις για τα αιτήματα των κρεολών να αναγνωριστούν ως ισότιμοι με τους «συγγενείς» κατοίκους της Μαδρίτης και άλλων ισπανικών πόλεων. Οι προηγούμενες θεοκρατικές αντιλήψεις που δικαιολογούσαν την υποτελή τους θέση άρχισαν σταδιακά να υποχωρούν, και η ανισότητα ανάμεσα στους Ισπανούς/Ευρωπαίους και τους Αμερικάνους/Κρεολούς να βιώνεται ως άδικη. Όπως ίσως ήταν αναμενόμενο, τα αιτήματα των κρεολών για ισοτιμία, δεν βρήκαν πρόσφορο έδαφος. Σε αυτή τη συνεχιζόμενη διάκριση βρήκε πρόσφορο έδαφος η εθνικιστική ιδεολογία.⁴⁴

Ένας από τους λόγους που καθιστούν τους κρεολούς εθνικισμούς τόσο ιδιαίτερους και τόσο συναρπαστικούς στην κατανόηση, είναι ότι εν πολλοίς «πέφτουν στις χαραμάδες» των διακρίσεων και των μοντέλων που έχουν κατασκευαστεί για την κατανόηση του εθνικιστικού φαινομένου. Η πρώτη πρόκληση που συναντάμε στην κατανόηση του μεξικανικού κρεολού εθνικισμού, είναι αν πρόκειται για πρωτογενή ή δευτερογενή εθνικισμό. Με τον όρο πρωτογενείς εθνικισμοί, εννοούμε τους εθνικισμούς «που αναπτύχθηκαν στο εσωτερικό κυρίαρχων πολιτικών δομών, τις οποίες αποδέχθηκαν, διατήρησαν και ιδιοποιήθηκαν καθιστώντας τις εθνικά κράτη», ενώ δευτερογενείς είναι εκείνοι που «το υπό διαμόρφωση έθνος εξ ονόματος του οποίου ομιλούν δεν βρίσκεται ενωμένο και ανεξάρτητο».⁴⁵ Σε μια πρώτη ανάγνωση, τα αιτήματα του μεξικανικού εθνικισμού για απόσχιση από την αποικιακή μητρόπολη και συγκρότηση ανεξάρτητου εθνικού κράτους, τον τοποθετούν στους δευτερογενείς εθνικισμούς. Ωστόσο, αυτή η επιλογή παρουσιάζει ορισμένα προβλήματα. Το

⁴² Δαμηλάκου Μαρία, *Ιστορία της Λατινικής...*, ο.π., σ. 27-28

⁴³ Anderson Benedict, *Φαντασιακές κοινότητες...*, ο.π., σ. 97

⁴⁴ Δαμηλάκου Μαρία, *Ιστορία της Λατινικής Αμερικής...*, ο.π., σ. 30

⁴⁵ Λέκκας Παντελής, *Η εθνικιστική ιδεολογία: Πέντε υποθέσεις εργασίας στην ιστορική κοινωνιολογία*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2011, σ. 77-78

έθνος το οποίο επικαλείται ο συγκεκριμένος εθνικισμός, δεν βρίσκεται υπόδουλο σε «αλλοεθνή κράτη», ούτε κατακερματισμένο. Σύμφωνα με όσα αναφέρθηκαν προηγουμένως, οι κρεολοί εθνικιστές είναι πιο πολύ «Ισπανοί» παρά Ιθαγενείς αμερικάνοι. Επιπροσθέτως, το αίτημα της εθνικής συγκρότησης ενός μεξικανικού έθνους που θα αυτοδιοικείται, πηγάζει περισσότερο από τις αποικιακές διοικητικές μονάδες, παρά από πολιτισμικές διαφορές ανάμεσα σε «υπόδουλους» και «κατακτητές».

Όπως σημειώνει, ιδιαίτερα βοηθητικά για την κατανόηση του μεξικανικού εθνικισμού, ο Hobsbawm, κανένα από τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά που συνηθίζουμε να σχετίζουμε με το έθνος, όπως η γλώσσα ή η θρησκεία, δεν συγκροτούν πραγματικά κριτήρια του έθνους. Χρησιμοποιούνται για την κατασκευή της κοινότητας, όταν εξυπηρετούν τα εθνικιστικά επιχειρήματα.⁴⁶ Στην περίπτωση του μεξικανικού εθνικισμού, δεν μπορεί να υποστηριχθεί κανένα επιχείρημα παρόμοιων πολιτισμικών χαρακτηριστικών. Οι κρεολοί εθνικιστές που ήθελαν να αποσχιστούν από την ισπανική αυτοκρατορία μιλούσαν την ίδια γλώσσα, πίστευαν στην ίδια θρησκεία, είχαν την ίδια πολιτισμική παράδοση. Το σημερινό Μεξικό δεν αποτελεί τίποτα παραπάνω από το εναργέστερο παράδειγμα του τρόπου που διοικητικές μονάδες πολυεθνικών αυτοκρατοριών, καταλήγουν να γίνονται αντιληπτές ως πατρίδες.⁴⁷ Το άλμα, ιστορικό και λογικό, που έπρεπε να γίνει, ήταν αρκετά μεγάλο. Στο εθνικιστικό αφήγημα οι μεξικανοί κρεολοί εμφανίστηκαν ως συνεχιστές των αγώνων των Ιθαγενών πληθυσμών ενάντια στην ισπανική κατάκτηση. Με αυτή την ιδιότητα υπερασπίστηκαν την πατρώα γη και τοποθέτησαν τις απαρχές του μεξικανικού έθνους στους κόσμους των Αζτέκων και των Ίνκας. Η γη εξάλλου ήταν και το μόνο στοιχείο που διαφοροποιούσε τον κρεολό εθνικισμό του Μεξικού από τους γειτονικούς, που είχαν όλοι ξεπηδήσει από τις ισπανικές αποικίες.⁴⁸

Στο κεφάλαιο που προηγήθηκε, αναφερθήκαμε στις τρεις χρονικές διαστάσεις του εθνικισμού, το τρίσημο σχήμα παρελθόντος, παρόντος και μέλλοντος. Στον μεξικανικό εθνικισμό το σχήμα είναι ελαφρώς πιο περίπλοκο. Ο μεξικανικός εθνικισμός αντλεί ευρωπαϊκά στοιχεία από την μία και Ιθαγενή από την άλλη· αυτοί είναι οι δύο πυλώνες που στηρίζουν το κατασκεύασμα. Τα Ιθαγενή στοιχεία στοχεύουν περισσότερο στο παρελθόν, ή

⁴⁶ Hobsbawm E.J., *Έθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα: πρόγραμμα, μύθος, πραγματικότητα*, μτφ. Νάντρικς Χρ., Ινστιτούτο του βιβλίου- Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1994, σ. 78-80

⁴⁷ Anderson Benedict, *Φαντασιακές κοινότητες...*, ο.π., σ. 91

⁴⁸ Δαμηλάκου Μαρία, *Ιστορία της Λατινικής Αμερικής...*, ο.π., σ. 56

αλλιώς στην κατασκευή της συνέχειας του μεξικανικού έθνους από τους προ-κολομβιανούς πολιτισμούς. Τα ευρωπαϊκά στοιχεία από την άλλη, του Διαφωτισμού, της ορθολογικότητας και της εξέλιξης αναφέρονται στο παρόν και στο μέλλον του έθνους.⁴⁹ Το τρίσημο σχήμα του μεξικανικού εθνικισμού παρουσιάζει εμφανείς ασυνέχειες, κάτι που φυσικά συμβαίνει και με άλλους εθνικισμούς, ωστόσο εδώ η κατασκευή είναι ακόμα πιο ασταθής. Το «παιχνίδι με το χρόνο» σε αυτή την περίπτωση είναι ανεπιτυχές. Η χοάνη του εθνικισμού αποτυγχάνει να παραγάγει ένα κράμα όλων των στοιχείων. Το παρελθόν περιορίζεται στην σύνδεση με τα αιτήματα της εδαφικής επικράτειας και μόνο, δεν συμμετέχει όμως στο υπόλοιπο σχήμα. Το παρόν και το μέλλον του έθνους, η γλώσσα, η θρησκεία και οι πολιτισμικές παραδόσεις καθορίζονται μόνο από τα ευρωπαϊκά στοιχεία.

Για να κατανοήσουμε το μέγεθος του ρήγματος που έπρεπε να υπερπηδήσουν οι κρεολοί εθνικιστές στο «Μεξικό», θα κάνουμε μία σύντομη παρένθεση και θα αναφερθούμε σε μια ιστορία που διαδραματίστηκε λίγο πίσω στο χρόνο. Το 1521, ο Ερνάν Κορτές πολιόρκησε την μεγάλη πόλη των Αζτέκων, Τσενοτσιτλάν και, όταν τελικά την κατέλαβε, μετά από μία εκ των αιματηρότερων σφαγών ιθαγενών που άφησε πίσω της η «ανακάλυψη» της Αμερικής, διέταξε την ισοπέδωση της πόλης.⁵⁰ Αν οι κρεολοί παρουσιάζουν συγγένεια με κάποιους από τους δρώντες αυτής της ιστορίας, τότε μάλλον αυτή είναι μια συγγένεια με τον Κορτές και όσους τον ακολούθησαν στις αιματηρές του κατακτήσεις. Η πρώτη ιστορική ειρωνεία είναι ότι, πάνω στα ερείπια της Τσενοτσιτλάν, βρίσκεται σήμερα η πόλη του Μεξικού, η πρωτεύουσα του εθνικού κράτους. Η δεύτερη ειρωνεία, σχετίζεται με όσα υποστηρίζουμε εδώ. Ένα από τα πρώτα αγάλματα που εγέρθηκαν, μετά την «εθνική νίκη» των κρεολών, στην ίδια πόλη, ήταν το άγαλμα του Κουαχτέμοκ, ενός Αζτέκου «κυβερνήτη»⁵¹ που πέθανε μαχόμενος την ισπανική κατάκτηση. Το άγαλμα του Κουαχτέμοκ, εγέρθηκε εις μνήμην του «πρώτου υπερασπιστή του Μεξικανικού εθνικισμού».⁵² Αξίζει να τονίσουμε σε αυτό το σημείο ότι, ειδικά στο Μεξικό, η υπόθεση της εθνικής ανεξαρτησίας είχε αποκλείσει πλήρως τους ιθαγενείς. Σε κανένα στάδιο πριν από την ίδρυση του μεξικανικού κράτους, αλλά ούτε και κατά τα πρώτα χρόνια του νεοσύστατου κράτους δεν είχαν αναγνωριστεί οι αμερικάνοι ιθαγενείς ως μέρος αυτού του εγχειρήματος. Όσο εξιδανικευόταν το «ινδιάνικο» παρελθόν,

⁴⁹ Alonso María Ana, « "Mestizaje", Hybridity..., ο.π., σ. 467

⁵⁰ Γκαλεάνο Εντουάρντο, *Καθρέφτες. Μια σχεδόν παγκόσμια ιστορία*, μτφ. Κάνση Ι., Εκδοτικός οργανισμός Πάπυρος, Αθήνα, 2009, σ. 125

⁵¹ Ο όρος χρησιμοποιείται ελλείψει κάποιου καλύτερου.

⁵² Alonso María Ana, « "Mestizaje", Hybridity..., ο.π., σ. 462

τόσο οι πραγματικοί ιθαγενείς του Μεξικού στιγματίζονταν ως καθυστερημένοι, πρωτόγονοι και σίγουρα όχι αρκετά «λευκοί».⁵³ Ούτε οι ίδιοι συμμετείχαν -με ελάχιστες εξαιρέσεις- σε εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα προς αυτή την κατεύθυνση, όπως έγινε στο Περού ή αλλού. Για τη διαδικασία σύστασης του κράτους του Μεξικού ο Εντουάρντο Γκαλεάνο γράφει αποκαλυπτικά «Η ανεξαρτησία του Μεξικού, έξι χρόνια αργότερα [1821], ήταν μια καθαρά ισπανική υπόθεση, μεταξύ των Ευρωπαίων κι αυτών που είχαν γεννηθεί στην Αμερική...μια πολιτική μάχη μέσα στους κόλπους της ίδιας της άρχουσας τάξης, όπου ο *encomendero*⁵⁴ μεταμορφώθηκε σε μεγαλοϊδιοκτήτη.»⁵⁵

Το εγχείρημα της εθνικής αυτονομίας του Μεξικού μάλλον αποτελεί περισσότερο αποτέλεσμα των αιτημάτων της άρχουσας τάξης των κρεολών για ισότητα και δικαιώματα ανέλιξης στο υψηλότερο σκαλί της κοινωνικής ιεραρχίας, παρά ένα κίνημα ορμώμενο από την διάχυση των εθνικιστικών ιδεών στο σύνολο ή σε μεγάλο μέρος των χαμηλών και μεσαίων κοινωνικών ομάδων. Αυτό που υποστηρίζουμε δηλαδή εδώ, είναι ότι η συγκρότηση του εθνικού μεξικανικού κράτους ήταν μια απότομη και βίαιη μετάβαση από τις προνεωτερικές κοινωνίες στις νεωτερικές, η οποία δεν έβρισκε ερείσματα σε μεγάλο μέρος των κατοίκων του νέου κράτους. Ο εθνικισμός στο Μεξικό, τουλάχιστον κατά την πρώτη περίοδο, από την εμφάνισή του μέχρι και την επανάσταση του 1910, μπορεί να χαρακτηριστεί αποικιοκρατικός. Εισήχθη στην ήπειρο από την άλλη μεριά της θάλασσας, την εγκολπώθηκαν ομάδες αποικιοκρατών και όπως ήταν αναμενόμενο σφυρηλάτησε ένα εθνικό κράτος για τους «Μεξικανούς» αποικιοκράτες. Πολύ αργότερα, το 1972 ο πραξικοπηματίας του Ισημερινού, στρατηγός Γκυγιέρμο Ροντρίγκεζ Λάρα, με τρόπο αφοπλιστικό παραδέχτηκε ότι, «Δεν υπάρχει ινδιάνικο πρόβλημα. Όλοι γινόμαστε λευκοί

⁵³ Στο ίδιο, σ. 462

⁵⁴ Η *encomienda* ήταν ένα κομμάτι γης μαζί με τον γηγενή πληθυσμό που κατοικούσε πάνω του, το οποίο παραχωρούσε το ισπανικό στέμμα στους κατακτητές των νέων ισπανικών αποικιών στην αμερικανική ήπειρο. Αποτυπώνεται νομικά ως διοικητικό σύστημα των ισπανικών αποικιών ήδη από το 1503, ενώ δεν έπαψε να ισχύει έως και την αναγνώριση των ανεξάρτητων αμερικανικών κρατών. Για όσους δεν είμαστε απόλυτα εξοικειωμένοι με το ισπανικό αποικιακό σύστημα, μπορούμε απλουστευτικά να φανταστούμε τον *encomendero* περίπου ως έναν φεουδάρχη, αν και το ισπανικό μοναρχικό σύστημα ήταν πολύ πιο συγκεντρωτικό και ο *encomendero* δεν είχε τις αυτονομίες ενός ευρωπαϊού φεουδάρχη.

⁵⁵ Γκαλεάνο Εντουάρντο, *Οι ανοιχτές φλέβες της Λατινικής Αμερικής*, μτφ. Κονδύλης Φ., Τόμος Α', Κουκίδα, Αθήνα, 2008, σ. 79

άνθρωποι όταν αποδεχόμαστε τους στόχους της εθνικής κουλτούρας».⁵⁶ Και, δυστυχώς, δεν είχε άδικο. Ο μεξικανικός εθνικισμός ήταν «λευκός», το ίδιο και το κράτος που συγκρότησε. Ακόμα και μετά την ίδρυση του εθνικού κράτους, η επίσημη πολιτική ήταν «η μεξικανοποίηση των ινδιάνων, όχι η ινδιανοποίηση του Μεξικού».⁵⁷ Με άλλα λόγια οι ιθαγενείς έπρεπε να μιλούν την ισπανική γλώσσα, να πιστεύουν στον Θεό των Ρωμαιοκαθολικών, να ενστερνιστούν ευρωπαϊκά ήθη και έθιμα. Όφειλαν να πάψουν να είναι «πρωτόγονοι» και να εκσυγχρονιστούν, με τον εκσυγχρονισμό να είναι συνώνυμος του εξευρωπαϊσμού. Η συγκεκριμένη μάλιστα πολιτική έφτασε μέχρι και στην προαγωγή της «ανάμειξης των φυλών», ως επίσημης κρατικής πολιτικής.⁵⁸ Θα μπορούσε κανείς να πει ότι οι πολιτικές απέναντι στους ιθαγενείς ήταν επιτυχημένες, αφού στην απογραφή του πληθυσμού το 1979 το 58% των Μεξικάνων αναγνώριζαν τον εαυτό τους ως μιγάδες, ενώ το 35% θεωρήθηκαν ότι ανήκουν στην ευρύτερη κατηγορία «Ινδιάνοι».⁵⁹ Ωστόσο, εγείρεται εδώ ένα σημαντικό ερώτημα, το οποίο θα επιχειρήσουμε να απαντήσουμε στο επόμενο κεφάλαιο. Το ερώτημα είναι: αν στα 160 χρόνια που μεσολάβησαν ανάμεσα στη ίδρυση του κράτους και τα δημογραφικά στοιχεία που παραθέσαμε παραπάνω, το 35% εξακολουθεί να θεωρεί τον εαυτό του ινδιάνο και το 58% μιγά, μπορούμε να θεωρήσουμε την πολιτική της «μεξικανοποίησης» επιτυχημένη; Ας σημειώσουμε μάλιστα ότι η κατηγορία «μιγάς» δεν υποδηλώνει κάποια ενιαία εθνική ταυτότητα, αλλά μάλλον δύο ταυτότητες, του ευρωπαίου και του ινδιάνου, οι οποίες ακόμα πασχίζουν να ενοποιηθούν.

Το συγκεκριμένο ερώτημα θα μας απασχολήσει εκτενώς στο κεφάλαιο που έπεται. Προκειμένου πάντως να κατανοήσουμε την σύγχρονη πραγματικότητα του εθνικισμού στο Μεξικό, οφείλουμε να στρέψουμε την προσοχή μας στους «Ινδιάνους», οι οποίοι μέχρι ενός σημείου απουσιάζουν εντελώς από την ιστορία του μεξικανικού εθνικισμού. Αν θεωρούσαμε ότι έχουμε καλύψει τα βασικά σημεία του μεξικανικού εθνικισμού, θα παραλείπαμε ένα μεγάλο μέρος της εξέλιξης του φαινομένου, ίσως και του πιο ενδιαφέροντος. Όπως προσπαθήσαμε να δείξουμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, η εθνική ταυτότητα δεν δημιουργεί μόνο δεσμούς αλληλεγγύης ανάμεσα στα μέλη του ίδιου έθνους, καταδεικνύει

⁵⁶ Yashar J. Debora, "Does Race Matter in Latin America? How Racial and Ethnic Identities Shape the Region's Politics", στο *Foreign Affairs*, τχ. 94, Μάρτιος-Απρίλιος 2015, σσ. 33-40, σ. 35

⁵⁷ Morris D. Stephen, "Reforming the Nation: Mexican Nationalism in Context", στο, *Journal of Latin American Studies*, τχ.31, Μάιος 1999, σσ. 363-397, σ. 375

⁵⁸ Yashar J. Debora, "Does Race Matter in Latin America? ...", ο.π., σ.34

⁵⁹ Γκαλεάνο Εντουάρντο, *Οι ανοιχτές φλέβες...ο.π.*, σ. 199

παράλληλα και ποιοι δεν είναι μέλη του έθνους. Σχεδόν εκατό χρόνια μετά την ίδρυση του κράτους, το 1910 η Μεξικανική Επανάσταση επιχείρησε να αμφισβητήσει ορισμένες από τις ιδεολογικές κατασκευές των κρεολών, χαράσσοντας νέα σύνορα στο ποιους συμπεριλαμβάνει και ποιους αποκλείει η εθνική ταυτότητα και κυρίως με ποιους τρόπους.

Αποκλεισμός και συμπερίληψη: Ο «δεύτερος» μεξικανικός εθνικισμός

Στο κεφάλαιο που προηγήθηκε επιχειρήσαμε να φωτίσουμε ορισμένα αναγκαία σημεία για την κατανόηση της κατασκευής της μεξικανικής εθνικής ταυτότητας. Εστιάσαμε κυρίως στα χαρακτηριστικά αυτής της ιδεολογικής ταυτότητας, όπως παρουσιάστηκαν και αναπτύχθηκαν τόσο πριν από την ίδρυση του εθνικού κράτους του Μεξικού, όσο και μετά από αυτήν. Καταλήξαμε στο συμπέρασμα ότι ο κρεολός εθνικισμός του Μεξικού ήταν ένας αποικιοκρατικός εθνικισμός· μια εθνική ιδεολογία που δεν διερρήγγυε τις τομές τις αποικιοκρατικής κοινωνίας του παρελθόντος, αλλά τις διατηρούσε στη νέα πραγματικότητα που η ίδια είχε συγκροτήσει, κατασκευάζοντας ένα έθνος κράτος για τους ευρωπαϊκής καταγωγής πολίτες του. Όσα υποστηρίξαμε παραπάνω, γίνονται ευκολότερα κατανοητά, αν ρίξουμε φως όχι μόνο σε αυτούς που συμπεριέλαβε αυτή η νέα πραγματικότητα, αλλά και σε εκείνους που απέκλεισε. Αυτό επιχειρούμε να κάνουμε στο παρόν κεφάλαιο: να ανασυγκροτήσουμε την ιστορία που επιχειρήσαμε να διηγηθούμε, τοποθετώντας αυτή τη φορά στο επίκεντρο άλλους δρώντες, τους ιθαγενείς πληθυσμούς της Λατινικής Αμερικής

και πιο συγκεκριμένα, τους κατοίκους του νεοσύστατου Μεξικού. Επιπροσθέτως, για να επιτύχουμε μια τέτοια πιο συμπεριληπτική αφήγηση, οφείλουμε να εξετάσουμε όσα διαδραματίστηκαν στο Μεξικό όταν οι εν λόγω πληθυσμοί εισήλθαν πιο ενεργητικά στο προσκήνιο, αλλά και με ποιους τρόπους αποτυπώθηκε αυτή η αλλαγή στην «μεξικανικότητα». Θα δούμε δηλαδή, «τί αλλάζει» μετά την Μεξικανική Επανάσταση του 1910.

«Σε ολόκληρη την Αμερική, οι Ινδιάνοι ήταν οι πρώτοι που εξαφανίστηκαν. Εξαφανίστηκαν πριν καν εμφανιστούν.»⁶⁰ Το αφήγημα της «ανακάλυψης» της Αμερικής, δεν λαμβάνει υπ' όψιν την ύπαρξη ανθρώπινης ζωής στην ήπειρο, πριν την έλευση των Ευρωπαίων αποικιοκρατών. Ωστόσο, η Αμερική δεν ανακαλύφθηκε, κατακτήθηκε. Ο όρος «ανακάλυψη» εξαφανίζει τον κατακτημένο, και κατά συνέπεια ο κατακτητής, μεταμορφώνεται σε ανακαλύψαντα. Ήταν τέτοια η προσπάθεια των αποικιοκρατών να αποσιωπηθεί η παρουσία των κατακτημένων πληθυσμών, που όταν το σημερινό Περού γνώρισε μία από τις μεγαλύτερες εξεγέρσεις ιθαγενών το 1781, οι αρχηγοί της Τούπακ Αμάρου, Τούπακ Κατάρι, Μπαρτολίνα Σίσα και άλλοι, κήκων και σκορπίστηκαν οι στάχτες τους «ώστε να μην απομείνει ούτε η ανάμνησή τους».⁶¹ Ακόμη όμως κι αν προσπεράσουμε αυτές τις μάλλον προφανείς παρατηρήσεις γύρω από τον όρο «ανακάλυψη» βρισκόμαστε μπροστά σε μία ακόμη κατασκευή· τον «ινδιάνο». Η αποικιακή πραγματικότητα που οικοδομήθηκε μετά την έλευση των Ευρωπαίων στη «νέα» ήπειρο, μετέτρεψε πληθώρα διαφορετικών πολιτισμών, σε άμορφη μάζα, την οποία, ελλείψει ακριβέστερων γεωγραφικών γνώσεων, ονόμασε λανθασμένα «ινδιάνους».⁶² Στην πολιτισμική παραγωγή του δυτικού κόσμου, ο όρος, βαθιά εμποτισμένος από το αποικιοκρατικό καθεστώς που τον γέννησε, έγινε συνώνυμο του άγριου και του απολίτιστου, ενώ οι μελετητές και οι επιστήμονες της εποχής αποφαίνονταν ότι, τα κεφάλια των «ινδιάνων» είναι μικρά και δεν χωράνε την ηθική και την λογική.⁶³ Εξαιτίας του επιβαρυσμένου παρελθόντος του όρου, δεν σκοπεύουμε να χρησιμοποιήσουμε τον όρο «ινδιάνος» και θα προτιμήσουμε άλλους, ιδεολογικά ουδέτερους.

⁶⁰ Γκαλεάνο Εντουάρντο, *Καθρέφτες. Μια σχεδόν παγκόσμια ιστορία*, μτφ. Κάνση Ι., Εκδοτικός οργανισμός Πάπυρος, Αθήνα, 2009, σ. 237

⁶¹ Στο ίδιο, σ. 168

⁶² Δαμηλάκου Μαρία, *Ιστορία της Λατινικής Αμερικής: Από το τέλος της αποικιοκρατίας μέχρι σήμερα*, Αιώρα, Αθήνα, 2015, σ. 10

⁶³ Γκαλεάνο Εντουάρντο, *Καθρέφτες...*, ο.π., σ. 41

Η ιστορία της σχέσης των ιθαγενών με τα εθνικιστικά κινήματα στην Λατινική Αμερική, κυρίως τα πρώτα χρόνια ανάπτυξης του εθνικισμού, είναι ιδιαίτερα σύντομη. Όπως δείξαμε και στο κεφάλαιο που προηγήθηκε, η σύσταση των λατινοαμερικάνικων εθνών-κρατών υπήρξε πρωτίστως υπόθεση των κρεολών εθνικιστών. Κάτι τέτοιο φυσικά δεν σημαίνει την παντελή έλλειψη κινήματων ιθαγενών στην ιστορία της περιόδου, ωστόσο στις περισσότερες των περιπτώσεων οι κινητοποιήσεις των ιθαγενών σχετίζεται περισσότερο με ζητήματα της «καθημερινότητας», όπως είναι η χρήση της γης ή οι αυξήσεις των φόρων που έπρεπε να αποδοθούν στο ισπανικό στέμμα. Είναι ελάχιστες οι φορές -μία εκ των γνωστότερων εκείνη των περουβιανών ιθαγενών στους οποίους αναφερθήκαμε- όπου οι ιθαγενείς της Λατινικής Αμερικής εξεγέρθηκαν με κριτήρια που θα μπορούσαν να ονομαστούν «εθνικοαπελευθερωτικά». Η έκβαση βέβαια δεν ήταν νικηφόρα. Στην περίπτωση του Μεξικού, που μας αφορά πιο συγκεκριμένα, άξια μνείας - εξαιτίας της μοναδικότητάς της- είναι η επανάσταση των Μιγκέλ Χιδάλγο ι Κοστίγια και Χοσέ Μαρία Μορέλος στο νοτιοδυτικό Μεξικό, το 1810. Όπως φαίνεται ακόμη και από τα ονόματα των πρωτεργατών, δεν επρόκειτο για κάποιο κίνημα ιθαγενών, ωστόσο δεν μπορούμε να παραγνωρίσουμε ότι τους δύο κληρικούς ακολούθησαν ογδόντα χιλιάδες ιθαγενείς.⁶⁴ Παρατηρούμε, δηλαδή, ένα αντίστοιχο μοντέλο με όσα υποστηρίξαμε προηγουμένως για τους κρεολούς εθνικισμούς. Οι ιδέες του εθνικισμού έβρισκαν πρόσφορο έδαφος στους εξοικειωμένους με τις ευρωπαϊκές εξελίξεις, ενώ ελάχιστες φορές διαχέονταν στα κατώτερα κοινωνικά στρώματα των ιθαγενών. Το ηττημένο παράδειγμα της Γουαδαλαχάρα, είναι μια εξαίρεση που επιβεβαιώνει τον κανόνα. Με αυτό αρχίζει και τελειώνει η παράδοση των εθνικοαπελευθερωτικών κινήματων, με συμμετοχή ιθαγενών, στο Μεξικό.

Ακόμα και μετά την ίδρυση του Μεξικού όμως, οι ιθαγενείς παρέμειναν αποκλεισμένοι από την νέα πραγματικότητα. Το νέο φιλελεύθερο κράτος, των εξατομικευμένων δρώντων μπορεί να κατήργησε τον αποικιοκρατικό κεφαλικό φόρο που πλήρωναν οι ιθαγενείς για τις κοινοτικές τους γαίες, μαζί με αυτόν όμως κατήργησε και τις κοινοτικές γαίες εν γένει. Με άλλα λόγια, επέβαλε άνωθεν την νομική ισότητα των ατόμων, χωρίς όμως να εξασφαλίζει καμία άλλη προϋπόθεση οικονομικής και κοινωνικής ισότητας.⁶⁵ Οι ιθαγενείς πληθυσμοί, μπορεί να κατοικούσαν πια εντός της επικράτειας ενός εθνικού κράτους, δεν μετείχαν όμως

⁶⁴ Γκαλεάνο Εντουάρντο, *Οι ανοιχτές φλέβες της Λατινικής Αμερικής*, μτφ. Κονδύλης Φ., Τόμος Α', Κουκίδα, Αθήνα, 2008, σ. 78

⁶⁵ Δαμηλάκου Μαρία, *Ιστορία της Λατινικής Αμερικής...*, ο.π., σ. 55-56

της εθνικής ταυτότητας αυτού του κράτους. Μιλούσαν διαφορετικές γλώσσες από την επίσημη, αρκετοί πίστευαν ακόμη σε άλλους θεούς και, κυριότερο ίσως απ' όλα, δεν συμμερίζονταν την φιλελεύθερη λογική που βρισκόταν στον πυρήνα του νέου συστήματος. Η δομή και η λειτουργία των ιθαγενών κοινοτήτων, με πυρήνα την συλλογική ύπαρξη, βρισκόταν στον αντίποδα της εξατομίκευσης και της ιδιωτικής ιδιοκτησίας. Όπως παρατηρεί ο Τσάβες, οι ιθαγενείς εντός του κυρίαρχου εθνικού κράτους παρέμειναν στην ίδια, αν όχι σε χειρότερη, αποικιοκρατική σχέση με τους κρεολούς.⁶⁶ «Το Μεξικό είναι η χώρα της ανισότητας.» έγραφε στην εποχή του ο Αλεξάντερ φον Χούμπολτ, εξηγώντας, «Η ανισότητα, όσον αφορά τα δικαιώματα και τον πλούτο είναι κραυγαλέα. Ανάλογα με το πόσο λευκή είναι η επιδερμίδα του ανθρώπου, καθορίζεται και η κοινωνική τάξη στην οποία ανήκει...».⁶⁷

Η κρατική πολιτική του «νέου» Μεξικού, πήρε το μονοπάτι της πλήρους ιδιωτικοποίησης, τόσο όσον αφορά την διαχείριση των κοινοτικών γαιών όσο και μεγάλων τμημάτων των γαιών του κλήρου. Η αναδιανομή της γης που ακολούθησε την σύσταση του εθνικού κράτους, σηματοδότησε ένα νέο ιδιοκτησιακό καθεστώς. Η γη «πέρασε» στα χέρια λίγων και ισχυρών. Από αυτή τη μεταβολή προέκυψαν οι μεγάλες φυτείες καφέ, ζάχαρης και κακάο, ενώ έξω από την ιδιωτική ιδιοκτησία δεν έμειναν ούτε τα δάση. Οι τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα, ήταν ο παράδεισος τέτοιου είδους επενδύσεων.⁶⁸ Όσες από τις ιθαγενείς κοινότητες είχαν καταφέρει να διατηρήσουν τις κοινοτικές γαίες κατά την αποικιοκρατία, παρά το σύστημα των *encomiendas*, βρέθηκαν σε πολύ χειρότερη θέση απ' ό,τι στο παρελθόν. Για τους ιθαγενείς από τους οποίους οι άποικοι είχαν ήδη αρπάξει τη γη τους, δεν άλλαξαν και πολλά δεδομένου ότι, άλλοι μετατράπηκαν σε φθηνούς εργάτες γης και άλλοι σε δουλοπάροικους λόγω χρεών προς τον μεγαλοϊδιοκτήτη.⁶⁹

Κατανοούμε λοιπόν, ότι μπορεί το Μεξικό να «κερδίζει» την κυριαρχία του, δεν συμβαίνει ωστόσο το ίδιο και με τους ιθαγενείς που κατοικούν στα εδάφη του. Η ίδρυση του εθνικού κράτους από μόνη της, σύμφωνα με αρκετές από τις θεωρίες περί αποικιοκρατίας, αρκεί για να σημάνει το τέλος των παραδοσιακά αποικιοκρατικών δεσμών. Ας δούμε, ωστόσο, πιο προσεκτικά τον ορισμό που δίνει ο Πάμπλο Κασανόβα για την αποικία, «ο

⁶⁶ Chavez R. John, «Aliens in their native lands: The persistence of Internal Colonial Theory», στο, *Journal of World History*, τχ. 22, Δεκέμβριος 2011, σσ. 785-809, σ. 790

⁶⁷ Γκαλεάνο Εντουάρντο, *Καθρέφτες...ο.π.*, σ. 193

⁶⁸ Stephen Lynn, «Redefined Nationalism in Building a Movement for Indigenous Autonomy», στο, *Journal of Latin American Anthropology*, τχ. 3, Σεπτέμβριος 1997, σσ. 72-101, σ. 86

⁶⁹ Δαμηλάκου Μαρία, *Ιστορία της Λατινικής Αμερικής...*, ο.π, σ. 68

όρος...χρησιμοποιούνταν για να ορίσει μια επικράτεια κατακτημένη από μετανάστες της μητρόπολης...μια επικράτεια στην οποία οι μετανάστες επιβάλλονταν στους ιθαγενείς πληθυσμούς».⁷⁰ Μπορεί λοιπόν η τομή του κράτους να είναι επαρκής για την διάρρηξη των καθ' εαυτών αποικιακών δεσμών, την σχέση μητρόπολης και αποικιών, καθώς και όλων όσων συνεπιφέρει αυτή η σχέση, δεν αρκεί όμως για να κατανοήσουμε τις εξελίξεις στο εσωτερικό, σε μια περίπτωση όπως αυτή του Μεξικού. Με άλλα λόγια, για τους ιθαγενείς του κυρίαρχου κράτους διατηρήθηκαν εσωτερικές μορφές αποικιοποίησης.⁷¹ Η ιθαγενής ταυτότητα από μόνη της, συνέχισε να επιφέρει περιθωριοποίηση, εκμετάλλευση και καταπίεση, ανεξάρτητα από τις εξελίξεις στα ανώτερα επίπεδα της κοινωνικής πολιτικής και οικονομικής πραγματικότητας. Η «μεξικανικότητα» αναφερόταν σε ένα τόσο περιορισμένο τμήμα του πληθυσμού του νέου κράτους, με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, όπως αναδείξαμε στο κεφάλαιο που προηγήθηκε, που μας αποτρέπουν να μιλήσουμε για συλλογική εθνική ταυτότητα και άρα τελικά για μεξικανικό έθνος.

Προκειμένου να κατανοήσουμε καλύτερα τη διάρθρωση της μεξικανικής κοινωνίας, αξίζει να σημειώσουμε ότι λίγο πριν το ξέσπασμα της Μεξικανικής Επανάστασης, από τους πέντε εκατομμύρια κατοίκους, με οικονομική δραστηριότητα, το 79,1% σχετιζόταν με την αγροτική παραγωγή, ενώ το 14,3% εργαζόταν στην βιομηχανία -εργοστάσια και ορυχεία. Το 1,4% εργαζόταν σε κρατικές θέσεις και το 5,2% σε δουλειές σχετικές με τα χρηματοοικονομικά και το εμπόριο.⁷² Τα στατιστικά αυτά, παρέχουν πρόσφορο έδαφος για μια σειρά παρατηρήσεων. Εδώ θα σταθούμε σε δύο. Από την μία μεριά, η μεξικανική κοινωνία ήταν μια κοινωνία μεγάλων διαφοροποιήσεων. Μια πολύ μικρή ελίτ στηριζόταν πάνω σε μια θάλασσα αγροτών, των κατώτατων κοινωνικών τάξεων. Από την άλλη μεριά, αυτός ο διαχωρισμός δεν ήταν μόνο οικονομικός. Την πλειονότητα αυτής της υπερμεγέθους αγροτικής τάξης αποτελούσαν ιθαγενείς αποκλεισμένοι από αυτό που σε άλλες συνθήκες θα ονομάζαμε, εθνικό κορμό. Ωστόσο, για την περίπτωση του Μεξικού εκείνη την περίοδο, μάλλον δεν υπάρχει πιο λανθασμένη έκφραση από τον εθνικό κορμό. Ο κορμός της κοινωνίας, μπορούσε να είναι οτιδήποτε άλλο εκτός από εθνικός με την έννοια της «μεξικανικότητας». Στο Μεξικό του 19^{ου} αιώνα υπήρχε μόνο «εθνική ελίτ».

⁷⁰ Chavez R. John, «Aliens in their native lands...ο.π., σ. 786

⁷¹ Στο ίδιο, σ. 789

⁷² Richmond W. Douglas, «Nationalism and Class Conflict in Mexico, 1910-1920», στο, *The Americas*, τχ. 43, Ιανουάριος 1987, σσ. 279-303, σ. 288-289

Η Μεξικανική Επανάσταση εκδηλώνεται, το 1910, ως αποτέλεσμα αυτής της διττής κοινωνικής πραγματικότητας και επιχειρεί να μεταβάλλει τις δύο συνθήκες που συγκροτούν το φάσμα του αποκλεισμού, τον εθνικισμό και τις κοινωνικές τάξεις, όπως είχαν διαμορφωθεί μέχρι τότε.⁷³ Όταν κάνουμε λόγο για την Μεξικανική Επανάσταση, οφείλουμε να συνυπολογίζουμε ότι όπως σε όλες τις μαζικές επαναστατικές και κινηματικές διαδικασίες, οι ομάδες που συγκροτούνται και οι συλλογικές ταυτότητες που διαμορφώνονται δεν είναι ομοιογενείς. Απλοποιώντας αρκετά την, σχεδόν δεκαετή, ιστορία της συγκεκριμένης επανάστασης, καταλήγουμε να αναγνωρίζουμε δύο διακριτούς πόλους. Ο πρώτος συγκροτούνταν γύρω από τον Φρανσίσκο Μαδέρο, και διεκδικούσε μια πολιτική μεταρρύθμιση. Στρέφονταν περισσότερο ενάντια στο καθεστώς του Πορφύριο Ντίας, ο οποίος κυβερνούσε το Μεξικό για σχεδόν τριάντα χρόνια (1884-1911). Τα αιτήματα ήταν αιτήματα πολιτικού φιλελευθερισμού: κατοχύρωση πολιτικών δικαιωμάτων, διεξαγωγή ελεύθερων εκλογών και ενίσχυση της αστικής δημοκρατίας. Στον αντίποδα των πολιτικών αιτημάτων του Μαδέρο, συστήθηκε ο έτερος πόλος της επανάστασης, τα αγροτικά κινήματα. Τα αιτήματα που εξέφραζαν τοποθετούσαν τις βάσεις μιας πραγματικής κοινωνικής επανάστασης, που θα ανασυγκροτούσε την κοινωνική πραγματικότητα του Μεξικού εν τω συνόλω της. Στα αγροτικά επαναστατικά κινήματα του βορρά του Μεξικού πρωτοστατεί ο Φρανσίσκο (Πάντσο) Βίγια, ενώ στον νότο συναντάμε ένα όνομα που θα μας ακολουθήσει μέχρι το τέλος της συγκεκριμένης εργασίας, τον Εμιλιάνο Ζαπάτα.⁷⁴ Τα μεταρρυθμιστικά αιτήματα των αγροτών συμπυκνώνονται στο «Πρόγραμμα της Αγιάλα» που διακήρυξε ο Ζαπάτα, τον Νοέμβριο του 1911, μετά την ανατροπή του Πορφύριο Ντίας από την Επανάσταση και την ανάδειξη του Μαδέρο στην εξουσία. «Είμαι διατεθειμένος ν' αγωνιστώ ενάντια σε όλα και σε όλους» διακήρυττε ο Ζαπάτα, και συνέχιζε, «Η τεράστια πλειοψηφία των χωρικών και των μεξικανών πολιτών δεν είναι κύριοι μήτε καν της γης που πατούν».⁷⁵ Το «Πρόγραμμα της Αγιάλα» στόχευε στην απαλλοτρίωση των γαιών των μεγαλοϊδιοκτητών και την επιστροφή τους, στους ιθαγενείς τις κοινοτικές γαίες, και στους υπόλοιπους αγρότες ένα κομμάτι που θα κάλυπτε την ανάγκη εκείνων και των οικογενειών τους.

Στο ερώτημα για την τελική έκβαση της Επανάστασης, η ειλικρινέστερη απάντηση που θα μπορούσαμε να δώσουμε είναι ότι, δεν γνωρίζουμε. Ο Μαδέρο συνελήφθη και

⁷³ Στο ίδιο, σ. 279

⁷⁴ Δαμηλάκου Μαρία, *Ιστορία της Λατινικής Αμερικής...*, ο.π., σ. 109

⁷⁵ Γκαλεάνο Εντουάρντο, *Οι ανοιχτές φλέβες της Λατινικής Αμερικής...*, ο.π., σ. 192

δολοφονήθηκε το 1913, από τον πραξικοπηματία Βικτοριάνο Χουέρτα. Το σύνταγμα του 1917, σηματοδότησε το τέλος της Επανάστασης για τις αστικές περιοχές του Μεξικού. Το 1919, ο Ζαπάτα δολοφονήθηκε σε ενέδρα, ενώ ο Πάντσο Βίγια δολοφονήθηκε επίσης, μερικά χρόνια αργότερα το 1923. Και κάπως έτσι «έπεσε η αυλαία» της Επανάστασης και για τα αγροτικά κινήματα. Μπορεί ο Ζαπάτα και ο Βίγια να ηττήθηκαν, ωστόσο στο Σύνταγμα του 1917, αποτυπώνονται ορισμένες από τις στοχεύσεις τους. Το Άρθρο 27 άλλαξε το ιδιοκτησιακό καθεστώς της γης και όριζε ότι «η ιδιοκτησία της γης και των υδάτων ανήκε στο κράτος, το οποίο είχε το δικαίωμα να μεταβιβάσει την κυριότητα του σε ιδιώτες...δικαιολογούσε την κατάσχεση της ιδιωτικής περιουσίας στο όνομα του εθνικού συμφέροντος, ενώ το κράτος διατηρούσε την ιδιοκτησία του υπεδάφους και το δικαίωμα να εκχωρεί τα δικαιώματα εκμετάλλευσης...». ⁷⁶ Πέρα όμως από αυτά, το Άρθρο 27 επανέφερε μια μορφή σύγχρονης συλλογικής ιδιοκτησίας της γης, το ejido.⁷⁷ Στον ρόλο των ejidos θα επιστρέψουμε, εξαιτίας του ιδιαίτερου ενδιαφέροντος που παρουσιάζει ο τρόπος που αξιοποιήθηκαν στην ανασυγκρότηση της μεξικανικής εθνικής ταυτότητας. Τα περισσότερα άρθρα του Συντάγματος της Επανάστασης παρέμειναν ανενεργά για αρκετά χρόνια. Η κυβέρνηση που ανέλαβε μετά την πτώση της δικτατορίας του Χουέρτα, με πρόεδρο τον Βενουσιάνο Καρράντσα, δεν αξιοποίησε τις δυνατότητες που προσέφερε το νέο σύνταγμα, αν και ήταν η ίδια που το είχε ψηφίσει. Τελικά, ότι απέμεινε από την Επανάσταση αποτυπωμένο στο Σύνταγμα, έμελλε να το καρπωθεί η μεξικανική κοινωνία πολύ αργότερα, το 1934, όταν η κυβέρνηση του Λάζαρο Κάρδενας εφάρμοσε την αγροτική μεταρρύθμιση.⁷⁸

Η μαζική είσοδος των κατώτατων οικονομικών στρωμάτων, συμπεριλαμβανομένων των ιθαγενών, στις σφαίρες της πολιτικής και τις κοινωνικής ζωής, δημιούργησε αναπόφευκτα την ανάγκη ένταξής τους στο εθνικό αφήγημα του κράτους. Αυτό ήταν και το στοίχημα των δεκαετιών που ακολούθησαν την Επανάσταση, η ενσωμάτωση όλων όσων μέχρι τότε αποκλείονταν, σε ένα συνεκτικό εθνικό αφήγημα που θα χαρακτήριζε το μετεπαναστατικό Μεξικό. Στα χρόνια που ακολούθησαν το κράτος πάσχισε να ενδυναμώσει τον πολιτικό του έλεγχο και να αποδυναμώσει τα παράλληλα κέντρα υποστήριξης που είχαν δημιουργηθεί. Ενώ κατά την διάρκεια του 19^{ου} αιώνα πολέμωσε εναντίον των ιθαγενών, με σκοπό την

⁷⁶ Δαμηλάκου Μαρία, *Ιστορία της Λατινικής Αμερικής...*, ο.π., σ. 113

⁷⁷ Ελλείπει καλύτερης μετάφρασης, χρησιμοποιούμε τον όρο όπως αποτυπώνεται στα ισπανικά. Η ελληνική απόδοση θα ήταν «μοιρασμένη γη».

⁷⁸ Γκαλεάνο Εντουάρντο, *Οι ανοιχτές φλέβες της Λατινικής Αμερικής...*, ο.π., σ. 195

εξόντωση σε οικονομικό, πολιτισμικό και πολιτικό επίπεδο, έπρεπε τώρα να σφυρηλατήσει μια εθνική ταυτότητα που θα εμπεριείχε όλα εκείνα τα στοιχεία που προηγουμένως αποκλείονταν, και θα το αναδείκνυε σε μοναδικό και νομιμοποιημένο φορέα του εθνικού συμφέροντος.⁷⁹

Προς επίτευξη του σκοπού της νέας συμπεριληπτικής ταυτότητας, δημιουργήθηκε ο όρος *mestizo* και *mestizaje* αντίστοιχα.⁸⁰ Ο Μανουέλ Γκάμιο, στο βιβλίο του «Σφυρηλατώντας την Πατρίδα» (*Forjando Patria*), που εκδόθηκε πριν ακόμα λήξει η Επανάσταση, το 1916, τοποθετούσε τις βάσεις για αυτή τη νέα μεξικανική ταυτότητα. Αφού κάνει μια σύντομη αναδρομή στο αποικιακό παρελθόν, στρογγυλεύοντας αρκετά τις γωνίες, υποστηρίζει, «Ευτυχώς, μαζί με τις πληγές και τις ταπεινώσεις, οι ιθαγενείς λαμβάνουν την φροντίδα που προσφέρουν οι ιεραπόστολοι». Και αμέσως συνεχίζει, «Ήδη κάποιος μπορεί να δει την πρόσμιξη. Υπάρχει πρόσμιξη του αίματος, των ιδεών, των πολιτισμών, των ηθών και των αμαρτιών. Ο τύπος του *mestizo* ξεπροβάλλει με εξαιρετική αγνότητα, αφού αντιπροσωπεύει το πρώτο αρμονικό προϊόν από δύο ράτσες. Βλέπει κάποιος...[κορίτσια] με μεγάλα μαύρα μάτια, ίσια και λευκά δόντια, και μικρά χέρια και πόδια που προδίδουν την ινδιάνικη καταγωγή τους. Άλλες έχουν ξανθές μπούκλες που αναδεικνύουν το ισπανικό τους αίμα.»⁸¹ Είναι αποκαλυπτικός ο τρόπος με τον οποίο περιγράφεται αυτή η πρόσμιξη, σαν να πρόκειται για ένα σχεδόν ανώδυνο, τυχαίο συνταίριασμα δύο πολιτισμικών παραδόσεων ή δύο λαών. Ο τρόπος έκφρασης αποκρύπτει πλήρως τη σχέση εξουσίας που χαρακτήριζε αυτή την πρόσμιξη, την ύπαρξη εξουσιαστών και εξουσιαζόμενων και άρα την επιβολή των μεν στους δε.

Αν για κάτι είναι ιδιαίτερα χρήσιμος ο Γκάμιο σε όσα προσπαθήσαμε να δείξουμε προηγουμένως, είναι ο τρόπος με τον οποίο κατασκευάζει εκ του μηδενός, την νέα «μεξικανικότητα». Στον 19ο αιώνα, ο Τζουζέπε Ματσίνι αποτυπώνοντας με τον εναργέστερο τρόπο το εθνικιστικό ιδεολόγημα υποστήριζε ότι «Κάθε λαός πρέπει λοιπόν να συγκροτηθεί

⁷⁹ Morris D. Stephen, "Reforming the Nation: Mexican Nationalism in Context", στο, *Journal of Latin American Studies*, τχ.31, Μάιος 1999, σσ. 363-397, σ. 380

⁸⁰ Ο όρος *mestizo* στα ελληνικά μεταφράζεται ως «μιγάς», ενώ ο όρος *mestizaje* μπορεί να αποδοθεί μόνο περιφραστικά ως «η κατάσταση του να είσαι μιγάς». Επιλέγουμε να κρατήσουμε στο κείμενο την λέξη αμετάφραστη διότι μόνο έτσι μπορεί να γίνει κατανοητή, εφόσον ο όρος «μιγάς» στην ελληνική γλώσσα μπορεί να χρησιμοποιηθεί για κάθε είδους μεικτή καταγωγή. Αντιθέτως, ο όρος *mestizo* ανταποκρίνεται μόνο σε εκείνο τον άνθρωπο του οποίου η μικτή καταγωγή έχει ισπανικά και ιθαγενικά στοιχεία.

⁸¹ Manuel Gamio, *Forjando Patria: Pro-nationalismo*, επιμ. Fernando Armstrong-Fumero, University Press of Colorado, Κολοράντο, 2010, σ. 76

οπωσδήποτε σε έθνος...»⁸². Αυτό ακριβώς προσπαθεί να επιτύχει η επινόηση της «mestizaje». Το μεξικανικό έθνος είναι ένα έθνος mestizos. Κάτω από τον όρο συμπεριλαμβάνεται όλο το προκολομβιανό παρελθόν μαζί με το αποικιακό, χωρίς να λειτουργούν αντιπαραθετικά, εφόσον τα μελανά σημεία αμβλύνονται υπό τη σκέπη μιας και ενιαίας πλέον ταυτότητας. Παράλληλα, το ίδιο επιτυγχάνεται και για το παρόν αλλά και για το μέλλον. Προς την ανάγκη εξάλειψης της ιθαγενούς ταυτότητας για χάρη της νέας, επιχειρηματολογεί ο άλλος μεγάλος Μεξικάνος θεωρητικός, Χοσέ Βασκονθέλος. Στο βιβλίο του «Η κοσμική φυλή» (La raza cósmica), που εκδόθηκε το 1925, επιστρατεύει την μεταφορά του «κοιμώμενου Ινδιάνου», προκειμένου να καταδείξει ότι οι ιθαγενείς υπολείπονται εμπρόθετης δράσης και άρα της δυνατότητας να δημιουργήσουν μια συνεκτική εθνική κουλτούρα. Ο «ισχυρότερος» mestizo, από την άλλη, έχει αυτή τη δυνατότητα.⁸³ Ήδη ο τίτλος, η απόδοση του μεξικανικού μικτού παρελθόντος ως «κοσμικής φυλής», στοχεύει στο να εκθειάσει αυτό ακριβώς το παρελθόν της μικτής καταγωγής.⁸⁴ Αξίζει βέβαια σε αυτό το σημείο να παρατηρήσουμε, ότι η κατασκευή του mestizo, αν και πιο συμπεριληπτική από την πρότερη κατάσταση για τους ιθαγενείς, δεν έχει απεμπολήσει την «λευκή ανωτερότητα» του αποικιοκρατικού παρελθόντος. Ο Μεξικάνος mestizo αν και εν μέρει ιθαγενούς καταγωγής, είναι εμφανώς σε πλεονεκτικότερη θέση από τον αμιγώς ιθαγενή. Η πρόσμιξη με τα ισπανικά ή ευρωπαϊκά χαρακτηριστικά, πολιτισμικά, πολιτικά και άλλα, κατασκευάζει μια «καλύτερη εκδοχή» της μεξικανικότητας.

Ο ενστερνισμός αυτής της νέας ταυτότητας σε ορισμένες περιπτώσεις διεξήχθη με σχετική ομαλότητα, κυρίως από τους αστικοποιημένους πληθυσμούς, οι οποίοι, εξαιτίας ακριβώς της αστικοποίησης, βρίσκονταν ήδη πολύ πιο κοντά στον «εξευρωπαϊσμό» και ό,τι αυτός συνεπέφερε. Για την σημασία του χώρου στην εθνική και την ιθαγενική ταυτότητα, θα αναφερθούμε, άλλωστε, εκτενέστερα και στη συνέχεια. Οι αγροτικές περιοχές, κατοικημένες κατά κύριο λόγο από ιθαγενείς και ήδη από την επανάσταση πιο ριζοσπαστικές, αντιμετωπίζονται περισσότερο με βάση το δόγμα της «επιβεβλημένης εθνικής ενότητας».⁸⁵ Εδώ επανέρχεται η αγροτική μεταρρύθμιση των ejidos, στην οποία αναφερθήκαμε

⁸² Kendourie Elie, *Ο Εθνικισμός*, Σπύρος Μαρκέτος (μτφ.), Κατάρτι, Αθήνα, 2005, 3^η έκδοση, σ. 154

⁸³ Alonso María Ana, « "Mestizaje", Hybridity, and the Aesthetics of Mexican Nationalism», στο, *Cultural Anthropology*, τχ. 19, Νοέμβριος 2004, σσ. 459-490, σ. 465

⁸⁴ Yashar J. Debora, "Does Race Matter in Latin America? How Racial and Ethnic Identities Shape the Region's Politics", στο *Foreign Affairs*, τχ. 94, Μάρτιος-Απρίλιος 2015, σσ. 33-40, σ. 34

⁸⁵ Morris D. Stephen, "Reforming the Nation...", ο.π., σ. 379

προηγούμενως. Μπορεί η εφαρμογή του νέου Συντάγματος να επανέφερε την συλλογική ιδιοκτησία της γης για κάποιες περιπτώσεις, δεν επανέφερε όμως τις κοινοτικές γαίες των ιθαγενών ως τέτοιες. Η αναδιανομή της γης, ακόμα κι όταν γινόταν σε συλλογικό και όχι σε ατομικό επίπεδο, τουλάχιστον στον επίσημο κρατικό λόγο δεν δινόταν σε ιθαγενείς. Δινόταν σε αθροίσματα των επιμέρους χωρικών κάποιας περιοχής, χωρίς αναφορά σε προηγούμενες κοινοτικές ταυτίσεις. Το κράτος δεν αναγνώριζε δηλαδή, την ταυτότητα μιας κοινότητας ιθαγενών, υποχρεώνοντας έτσι τους ιθαγενείς να απογράφονται απλώς ως χωρικοί προκειμένου να αποκτήσουν πρόσβαση στο μερίδιο των *ejidos* που μπορεί να τους αναλογούσε. Όπως σημειώνει η Ντέμπορα Γιασάρ, ήταν μια πολιτική με σκοπό να απογυμνώσει τους ιθαγενείς από την ταυτότητά τους και να τους μετατρέψει σε εξατομικευμένους «εθνικούς χωρικούς», βάζοντας βεβιασμένα τέλος στο πρόβλημα των ιθαγενών.⁸⁶ Δεν γίνεται εδώ λόγος για μια πολυπαραγοντική πολιτική, η οποία στόχευε στην ουσιαστική ενσωμάτωση των ιθαγενών στην εθνική ταυτότητα. Αντιθέτως, ήταν μια πολιτική που περιορίστηκε στην μετονομασία των ιθαγενών σε εξατομικευμένους πολίτες στα κρατικά έγγραφα. Η λογική ήταν τρομακτικά απλουστευτική: «αν δεν απογράφονται ως ιθαγενείς, δεν θα νιώθουν ιθαγενείς».

Η συγκεκριμένη πολιτική στόχευε στην ανάδειξη και την υιοθέτηση μιας και μόνο εθνικής ταυτότητας, έναντι του μωσαϊκού ταυτοτήτων των ιθαγενών κοινοτήτων, των διαφορετικών γλωσσών, των διαφορετικών πολιτισμικών χαρακτηριστικών. Όπως όμως έχει υποστηρίξει η ιστορία, οι πολιτικές που στοχεύουν στην ενσωμάτωση μέσω της επιβολής δεν κατάφεραν να μακροημερεύσουν: αυτό τουλάχιστον αποδεικνύουν οι ταραγμένες δεκαετίες του '70, του '80 και του '90. Τα κινήματα των ιθαγενών «επέστρεψαν», για να διεκδικήσουν όσα είχαν στερήσει από αυτούς τους λαούς τόσο οι αποικιοκρατικές αυτοκρατορίες όσο και οι νεωτερικές συνέχειές τους. Στο κεφάλαιο που ακολουθεί θα επιχειρήσουμε να σκιαγραφήσουμε την εικόνα των λατινοαμερικάνικων ιθαγενών κοινωνικών κινήματων στρέφοντας την προσοχή μας στην γέννηση και την εδραίωση των Ζαπατίστας, στην Τσιάπας του Μεξικού.

⁸⁶ Yashar J. Debora, *Contesting Citizenship in Latin America: The rise of Indigenous movements and the postliberal challenge*, Cambridge University Press, Νέα Υόρκη, 2005, σ. 287

Κινήματα ιθαγενών στη Λατινική Αμερική: Οι Ζαπατίστας

Στα κεφάλαια που προηγήθηκαν επιχειρήσαμε να σκιαγραφήσουμε συνοπτικά την εμφάνιση του εθνικισμού στο Μεξικό καθώς και της εθνικής ταυτότητας, παρακολουθώντας την εξέλιξή της στο χρόνο. Προσπαθήσαμε μάλιστα, να τοποθετήσουμε διαφορετικές ομάδες κοινωνικών υποκειμένων στο κέντρο της δικής μας ανάλυσης, προκειμένου να στρέψουμε την προσοχή στις διαφορετικές «πραγματικότητες» που μπορεί να δημιουργεί ένα ιδεολογικό φαινόμενο όπως ο εθνικισμός. Αν αναλύαμε την μεξικανική εθνική ταυτότητα, παραδείγματος χάριν, χωρίς να αναδείξουμε τις ειδοποιούς διαφορές που παρουσιάζονται ανάλογα με τη θέση των κοινωνικών υποκειμένων, θα αποκομίζαμε σίγουρα μια κατανόηση ελλιπή, αν όχι απολύτως λανθασμένη. Κοιτώντας τον μεξικανικό εθνικισμό αποκλειστικά υπό το πρίσμα της εικόνας που στοιχειοθετεί ο κρεολός εθνικισμός, θα αδυνατούσαμε να κατανοήσουμε ένα αξιοσημείωτο τμήμα των διεκδικήσεων αλλά και των λόγων εμφάνισης των σύγχρονων κοινωνικών κινήματων των ιθαγενών στην Λατινική Αμερική. Αυτό είναι και το κυρίαρχο ζήτημα του παρόντος κεφαλαίου· η μελέτη του κινήματος των Ζαπατίστας. Για να επιτύχουμε στο εγχείρημα αυτό, οφείλουμε να εξετάσουμε τόσο την ιστορική συγκυρία εντός της οποίας εμφανίζονται οι Ζαπατίστας, όσο και εκείνα τα γεγονότα που προηγήθηκαν της εξέγερσης, και δεν έχουν τύχει της απαραίτητης προσοχής.

Ιθαγενή Κινήματα της Λατινικής Αμερικής

Μια συζήτηση για τους Ζαπατίστας δεν θα μπορούσε να παραλείπει ορισμένες αναφορές στα κινήματα των ιθαγενών της Λατινικής Αμερικής εν γένει. Δεν μπορούμε βέβαια να αναφερθούμε σε κάθε περίπτωση κινηματικής έκφρασης στη Λατινική Αμερική του τελευταίου μισού και πλέον αιώνα. Οι περιπτώσεις είναι πάρα πολλές, ενώ μια τέτοια συνοπτική αναφορά περισσότερο θα περιέπλεκε την κατανόηση παρά θα την βοηθούσε. Με μια γρήγορη ματιά και μόνο, αναγνωρίζουμε εύκολα διαφορετικές στρατηγικές δράσης και μια πληθώρα διεκδικήσεων, που μας αποτρέπουν να επιχειρήσουμε να τοποθετήσουμε όλο το φάσμα των κινήματων κάτω από μια τόσο γενικευτική κατηγορία. Μπορούμε ωστόσο να αναγνωρίσουμε ορισμένα κοινά σημεία ανάμεσα σε εκείνα τα κινήματα που, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, εμπεριέχουν το ιθαγενές στοιχείο. Αυτό επιχειρούμε να κάνουμε σε αυτό το σημείο.

Στην προσπάθειά μας να περιορίσουμε το ερευνητικό μας ενδιαφέρον και να διαχωρίσουμε εκείνα τα κινήματα που εμπεριέχουν τους ιθαγενείς της Λατινικής Αμερικής, οφείλουμε πρώτα και κύρια να αποσαφηνίσουμε τι ακριβώς εννοούμε. Αναζητούμε τι συνιστά κίνημα και πιο συγκεκριμένα τι συνιστά ιθαγενές κίνημα. Με τον όρο κοινωνικό κίνημα, λοιπόν, αναφερόμαστε στην συλλογική προσπάθεια των υποκειμένων, να μεταβάλουν ολόκληρη ή μέρη της κοινωνικής πραγματικότητας που τους έχει κληροδοτηθεί, και να οικοδομήσουν κάτι διαφορετικό.⁸⁷ Μια τέτοια συλλογική διεκδίκηση μπορεί να στοχεύει σε μια πληθώρα αλλαγών στην σφαίρα της κοινωνικής πραγματικότητας. Στην περίπτωση των ιθαγενών κινήματων επιχειρούμε να περιγράψουμε τον όρο με έναν αντίστοιχα ευρύ τρόπο, προκειμένου να διασφαλίσουμε ότι δεν αποκλείουμε καμία από τις περιπτώσεις συλλογικών διεκδικήσεων που συνθέτουν το ψηφιδωτό των ιθαγενών κινήματων της Λατινικής Αμερικής. Δανειζόμαστε λοιπόν την περιγραφή της Γιασάρ για το ζήτημα. Ιθαγενή κινήματα είναι εκείνα τα κινήματα, στα οποία συμμετέχουν ιθαγενείς κοινότητες που διεκδικούν το δικαίωμα να ακούγονται, να είναι ορατές, να είναι αναγνωρίσιμες και σεβαστές.⁸⁸

⁸⁷ Zibechi Raúl, *Αυτονομίες και χειραφετήσεις: Η Λατινική Αμερική σε κίνηση*, μτφ. Συλλογική, Αλάνα, Αθήνα, 2010, σ. 35

⁸⁸ Yashar J. Debora, *Contesting Citizenship in Latin America: The rise of Indigenous movements and the postliberal challenge*, Cambridge University Press, Νέα Υόρκη, 2005, σ. xiv

Προκειμένου να κατανοήσουμε από που πηγάζουν τα αιτήματα αυτά, χρειάζεται να επανέλθουμε σε όσα συζητήσαμε στα κεφάλαια που προηγήθηκαν, στην εθνική ταυτότητα που οικοδόμησαν τα νέα κράτη των πρώην αποικιών, καθώς και τους τρόπους με τους οποίους επέβαλλαν την υιοθέτησή της, έναντι των πολλαπλών ιθαγενών ταυτοτήτων των επιμέρους φυλών και κοινοτήτων. Όσα περιγράψαμε αναφερόμενοι στην περίπτωση του Μεξικού, ισχύουν για τις περισσότερες από τις χώρες της κεντρικής και νότιας Αμερικής. Η εθνική κρατική πολιτική απέναντι στους ιθαγενείς πληθυσμούς ακολουθούσε δύο δρόμους, είτε την πλήρη εγκατάλειψη είτε την αναγκαστική ενσωμάτωση, τον υποχρεωτικό ενστερνισμό δηλαδή, αξιών και κοσμοθεωριών δυτικών προτύπων. Σε αυτό το σημείο της ανάλυσης, εξετάζουμε τα ιθαγενή κινήματα ως αποτέλεσμα δομικών κοινωνικών εντάσεων εντός της εθνικής ταυτότητας.⁸⁹ Μιας φιλελεύθερης, αστικής, εθνικής ταυτότητας, που ακόμη τίθεται υπό αμφισβήτηση εάν και κατά πόσο μπορεί πραγματικά να συμπεριλάβει τους ιθαγενείς ως τέτοιους, και όχι ως εξευρωπαϊσμένους «άλλους».⁹⁰

Προτού προχωρήσουμε περαιτέρω, οφείλουμε να οριοθετήσουμε τα κινήματα αυτά στο χρόνο. Να τοποθετήσουμε δηλαδή εκείνο το σημείο από το οποίο και μετά μπορούμε με ασφάλεια να κάνουμε λόγο για κινήματα ιθαγενών. Μια αυστηρή οριοθέτηση του ζητήματος θα τοποθετούσε την αρχή αυτής της κινηματικής παράδοσης στην δεκαετία του '70, ωστόσο εμείς εδώ επιλέγουμε μια άλλη οριοθέτηση. Προτιμούμε, για λόγους που ελπίζουμε να γίνουν κατανοητοί στη συνέχεια, να βάλουμε την αρχή αυτού του νέου επαναστατικού κύκλου στην Κουβανική Επανάσταση της δεκαετίας του '50. Δεν πρόκειται φυσικά για μια επανάσταση με ιθαγενή στοιχεία, όπως αυτά συγκροτήθηκαν και παρουσιάστηκαν στην δημόσια σφαίρα λίγες δεκαετίες αργότερα, ωστόσο η ίδια εγκαινίασε έναν νέο επαναστατικό κύκλο, με την ευρεία χρήση του όρου, που θα ενέπνεε μια σειρά άλλων κινηματικών διεργασιών στην περιοχή.⁹¹ Η επιλογή μας για αυτή την οριοθέτηση παρουσιάζει ακόμα περισσότερο ενδιαφέρον, αν επιχειρήσουμε να συνδέσουμε τα εθνικοαπελευθερωτικά ανταποικιακά κινήματα της Αφρικής και της Ασίας με τα κινήματα της Λατινικής Αμερικής. Ωστόσο αυτή η σκέψη θα πρέπει να περιμένει για κάποια άλλη

⁸⁹ Della Porta Donatella και Diani Mario, *Κοινωνικά κινήματα: Μια εισαγωγή*, επιμ. Σ. Σεφεριάδης, Κριτική, Αθήνα, 2010, σ. 178

⁹⁰ Yashar J. Debora, *Contesting Citizenship in Latin America...ο.π.*, σ. 40

⁹¹ Zibechi Raúl, *Αυτονομίες και χειραφετήσεις...*, ο.π., σ. 21

ευκαιρία. Ας προχωρήσουμε πέρα από αυτή τη αναζήτηση στο χρόνο, που αν και χρήσιμη, έχει μάλλον μικρή αναλυτική σημασία για όσα μας απασχολούν άμεσα εδώ.

Οφείλουμε σε αυτό το σημείο να εφιστήσουμε την προσοχή σε μια σημαντική παρατήρηση. Η πραγματικότητα των κινήματων των ιθαγενών αποδεικνύει με τον εναργέστερο τρόπο ότι η ιδιότητα του πολίτη προϋποθέτει τον εξευρωπαϊσμό. Οι ιθαγενείς ως φορείς μιας διαφορετικής από τη δυτική κοσμοθεωρίας, αποκλείονται *de facto*, αν δεν θέλουν να απωλέσουν αυτή τη διαφορετική κοσμοθεωρία. Ας παρατηρήσουμε προσεκτικότερα τις χώρες με τα υψηλότερα ποσοστά ιθαγενών στη Λατινική Αμερική. Στη Βολιβία, τη Γουατεμάλα, το Περού, το Εκουαδόρ, και το Μεξικό κατοικεί το 90% των σχεδόν σαράντα εκατομμυρίων ιθαγενών της Λατινικής Αμερικής.⁹² Κάθε μία από τις παραπάνω, έχει γνωρίσει ιθαγενή κινήματα τις τελευταίες δεκαετίες, που με διαφορετικά ρεπερτόρια δράσης πολλές φορές, αποζητούν επί της ουσίας την αναγνώρισή τους. Όπως παρατηρεί ο Οικονομάκης, το στοίχημα του κοινωνικού μετασχηματισμού που επιδιώκουν τα κινήματα ιθαγενών μπορεί να ακολουθήσει δύο δρόμους. Ο πρώτος είναι αυτός της ανάληψης της κρατικής εξουσίας, ενώ ο δεύτερος είναι αυτός της χειραφέτησης. Στην περίπτωση του ελέγχου του κρατικού μηχανισμού, μπορούμε και πάλι να αναγνωρίσουμε δύο διαφορετικά ρεπερτόρια δράσης των κοινωνικών κινήματων. Ο ίδιος στόχος μπορεί να επιτευχθεί είτε μέσα από κοινοβουλευτικές διαδικασίες, όπως συνέβη παραδείγματος χάριν στη Βολιβία, είτε μέσα από την κατάκτηση της εξουσίας με «μη-κανονικά ή/και βίαια μέσα». Αυτό το ονομάζει εξεγερμένη διαδρομή στην εξουσία.⁹³ Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι η Νικαράγουα με το κίνημα των Σαντινίστας.

Εδώ επανερχόμαστε στην επιλογή μας να τοποθετήσουμε την εναρκτήρια στιγμή των ιθαγενών κινήματων στην Κουβανική Επανάσταση. Είναι η ίδια, που πρώτη τοποθετεί τις βάσεις για την δημιουργία αντάρτικων ενόπλων οργανώσεων στην Λατινική Αμερική. Αν είχαμε το περιθώριο χωρίς να μας δεσμεύει η οικονομία του λόγου μιας τέτοιας εργασίας, θα επιχειρηματολογούσαμε εκτενώς για τις ασταθείς δημοκρατίες της Λατινικής Αμερικής, την μακρόχρονη ιστορία των στρατιωτικών πραξικοπημάτων και το ρόλο των εξωτερικών παραγόντων στο ζήτημα, προκειμένου να υποστηρίξουμε τη θέση μας ότι τα ένοπλα

⁹² Yashar J. Debora, *Contesting Citizenship in Latin America...* ο.π, σ.20

⁹³ Οικονομάκης Λεωνίδα, *Σαν τον Ζαπάτα και τον Τσε; Οι Zapatistas και οι Βολιβιανοί Cocaleros*, Ακυβέρνητες Πολιτείες, Θεσσαλονίκη, 2020, σ. 11-12

κινήματα της ηπείρου έχουν τις βάσεις τους στην ίδια τη λειτουργία του πολιτεύματος. Ωστόσο θα αρκεστούμε στην απλουστευτική ανάλυση της Κουβανικής Επανάστασης. Η εικόνα των κοινωνικών κινημάτων στη Λατινική Αμερική ήδη από το 1970, αν όχι και λίγο νωρίτερα σε ορισμένες περιπτώσεις, περιλαμβάνει δύο παράγοντες, τα ριζοσπαστικοποιημένα τοπικά κινήματα των ιθαγενών από την μία και τα ένοπλα αντάρτικα κινήματα από την άλλη.⁹⁴

Ένας ακόμη λόγος που καθιστά τα ιθαγενή κινήματα ιδιαιτέρως ενδιαφέροντα, τουλάχιστον για μας, στην προσπάθεια ανάλυσης, είναι ακριβώς η σημασία της εντοπιότητας. «Οι συλλογικοί δρώντες τείνουν τώρα λιγότερο απ' ό,τι στο παρελθόν να ταυτίζονται με αναφορά στις εντοπιότητες. Η συλλογική ταυτότητα εξαρτάται λιγότερο από άμεσες, πρόσωπο με πρόσωπο διαδράσεις που αναπτύσσονται σε τοπικές κοινότητες και τόπους καθημερινής συνάντησης. Φαινόμενα τέτοιου τύπου έχουν ήδη σηματοδοτήσει το πέρασμα από την προνεωτερική στη σύγχρονη εποχή.»⁹⁵

Δεν αμφισβητούμε σε καμία περίπτωση ότι η παρατήρηση είναι απολύτως αληθής και ιδιαιτέρως χρήσιμη στην κατανόηση των κοινωνικών κινημάτων της ευρωπαϊκής νεωτερικότητας. Στην περίπτωση όμως των κινημάτων που μελετάμε εδώ οι τόποι καθημερινής συνάντησης και οι άμεσες διαπροσωπικές σχέσεις βρίσκονται στον πυρήνα των διαδικασιών. Τα ερωτήματα που εγείρονται σε σχέση με τις ιθαγενείς κοινότητες, το χώρο και τελικά το κατά πόσο μπορούμε να κάνουμε λόγο για δρώντες με προνεωτερικά χαρακτηριστικά, ελπίζουμε να τα απαντήσουμε στο επόμενο κεφάλαιο.

Κλείνοντας την σύντομη αναφορά σε ορισμένα γενικά χαρακτηριστικά των κινημάτων των ιθαγενών, δεν μπορούμε να παραλείψουμε τη σημασία των οικονομικών εξελίξεων στην αμερικανική ήπειρο. Το στρατιωτικό πραξικόπημα της Χιλής και το οικονομικό πρόγραμμα του δικτάτορα Πινοσέτ, εγκαινίασε την εποχή της νεοφιλελεύθερης οικονομικής πολιτικής των κρατών της Λατινικής Αμερικής. Τα νέα οικονομικά προγράμματα, από την δεκαετία του '70 και εξής, που εφαρμόστηκαν στη Λατινική Αμερική άλλαξαν άρδην την συγκρότηση της κοινωνικής και πολιτικής ζωής. Στο πεδίο των κοινωνικών κινημάτων, η αναδιάρθρωση των κρατικών πολιτικών και οι μαζικές ιδιωτικοποιήσεις δεν μπόρεσαν να αντικρουστούν από τις

⁹⁴ Δαμηλάκου Μαρία, *Ιστορία της Λατινικής Αμερικής: Από το τέλος της αποικιοκρατίας μέχρι σήμερα*, Αιώρα, Αθήνα, 2015, σ. 176-177

⁹⁵ Della Porta Donatella και Diani Mario, *Κοινωνικά κινήματα...*, ο.π., σ. 179

μέχρι τότε συλλογικές ταυτότητες, που συγκροτούνταν γύρω από την εργασία, τα συνδικάτα και τα πολιτικά κόμματα.⁹⁶ Εδώ αξίζει να τονίσουμε ότι η νεωτερική φύση αυτών των ταυτοτήτων αδυνατούσε να συμπεριλάβει το ιθαγενές στοιχείο. Το κενό αυτό στη συλλογική διεκδίκηση αναπληρώθηκε από τα νέα κοινωνικά κινήματα· κοινωνικά κινήματα με έντονο ιθαγενή χαρακτήρα. Η «εκσυγχρονιστική» διαδικασία, όπως παρουσιάστηκε, σε πολλές περιπτώσεις ήρθε αντιμέτωπη με ιθαγενή και άλλα συλλογικά δικαιώματα, που η ελεύθερη αγορά και το νεοφιλελεύθερο κράτος είτε αρνούσαν είτε προσποιούνταν ότι απέδιδε ίσα σε όλους.⁹⁷

Όσα έχουμε αναφέρει μέχρι εδώ, είχαν ως στόχο να σκιαγραφήσουν το ευρύ πλαίσιο, εντός του οποίου εμφανίζονται οι Ζαπατίστας. Μία προσπάθεια να εξετάσουμε το συγκεκριμένο κίνημα εκτός της ιστορίας και της κοινωνικής πραγματικότητας, θα περιόριζε τις αναλυτικές μας δυνατότητες. Η απόδοση της συγκυρίας, μας επιτρέπει να αναγνωρίσουμε τα σημεία όπου η ιστορία των Ζαπατίστας τέμνεται με την ιστορία των λατινοαμερικάνικων κινήματων αλλά και τα σημεία που μπορεί να διαφοροποιούνται από το μοντέλο. Η δική μας αναζήτηση για τους Ζαπατίστας ξεκινάει σχεδόν τρεις δεκαετίες πριν από την εμφάνισή τους στη δημόσια σφαίρα την πρωτοχρονιά του 1994.

Οι Ζαπατίστας πριν τους Ζαπατίστας

Η ιστορία ξεκίνησε, σχεδόν τριάντα χρόνια πριν την επίσημη εμφάνιση του κινήματος, με τη σφαγή του Τλατελόλκο. Πρόεδρος του Μεξικού το 1968 διατελούσε ο Γκουστάβο Ντίας Ορτάς, εκλεγμένος το 1964 με το Θεσμικό Επαναστατικό Κόμμα (Partido Revolucionario Institucional), εφεξής PRI. Το PRI βρισκόταν στην κυβέρνηση του Μεξικού για τριάντα εννέα συναπτά χρόνια, από το 1929.⁹⁸ Προσπερνώντας τις εξελίξεις της διακυβέρνησης του PRI, θα σημειώσουμε μόνο ότι η σφαγή του 1968 ήταν μάλλον το επιστέγασμα μιας πολιτικής

⁹⁶ Δαμηλάκου Μαρία, *Ιστορία της Λατινικής Αμερικής...ο.π.*, σ. 231

⁹⁷ Stahler-Sholk Richard, «Resisting Neoliberal Homogenization: The Zapatista Autonomy Movement», στο *Latin American Perspectives*, τχ. 34, Μάρτιος 2007, σσ. 48-63, σ. 49

⁹⁸ Το PRI κυβέρνησε τελικά τη χώρα για συνολικά 71 χρόνια χωρίς διακοπή, από το 1929 έως το 2000. Το πρώτο όνομα του κόμματος, επί προεδρίας Αλεχάντρο Μορένο Κάρδενας ήταν Partido Nacional Revolucionario (PNR), ενώ το 1938 μετονομάστηκε σε Partido de la Revolución Mexicana (PRM). Το 1946 απέκτησε την σημερινή του ονομασία. Η πολιτική διαδρομή του PRI, μπορεί να αποτελέσει μία θεματική έρευνας από μόνη της, ωστόσο αυτό δεν μας απασχολεί εδώ.

αυξανόμενης διαφθοράς και καταστολής. Το Μεξικό είχε σταδιακά αρχίσει να διασχίζει τις γραμμές της εύθραυστης δημοκρατίας. Στις 2 Οκτωβρίου του 1968, λίγες μόνο μέρες πριν την διεξαγωγή των Ολυμπιακών αγώνων στο Μεξικό, έφτασε στην Πλατεία των Τριών Πολιτισμών, στην πρωτεύουσα της χώρας, μια αντικυβερνητική φοιτητική διαδήλωση. Η καταστολή της διαδήλωσης άφησε πίσω της παραπάνω από τριακόσιους νεκρούς, ενώ την επόμενη μέρα οι αρχές έκαναν λόγο για εικοσιεφτά, αριθμός που αργότερα διαψεύστηκε. Η σφαγή του Τλατελόλκο, αποτέλεσε ορόσημο της έξαρσης μιας περιόδου βίας του μεξικανικού κράτους, που είχε ήδη ξεκινήσει σχεδόν δέκα χρόνια νωρίτερα και έμελλε να συνεχιστεί, και ταυτόχρονα το σημείο γέννησης των περισσότερων επαναστατικών ομάδων της χώρας.⁹⁹

Λίγους μήνες αργότερα και στον απόηχο της σφαγής του Τλατελόλκο εμφανίστηκαν για πρώτη φορά, ορισμένοι από τους πρωταγωνιστές της ιστορίας των Ζαπατίστας. Τον Αύγουστο του 1969, ιδρύθηκαν οι Δυνάμεις για την Εθνική Απελευθέρωση (Fuerzas de Liberación Nacional), εφεξής FLN, από ορισμένους εκ των συμμετεχόντων φοιτητών της πορείας. Αναφέρουμε ενδεικτικά ορισμένους -με τα ονόματα που ενστερνίστηκαν αργότερα- κυρίως εξ αιτίας του μετέπειτα ρόλου τους· ο Πέδρο, ο Μάρκος, ο Μανόλο, ο Μπενίνγκο, ο Χερμάν αλλά και πολλοί άλλοι.¹⁰⁰ Η δράση της οργάνωσης μέχρι και τη δεκαετία του '80 παρέμεινε εν πολλοίς άγνωστη, αν και γνωρίζουμε ότι κινούνταν μάλλον στα πλαίσια μιας αστικής αντάρτικης οργάνωσης. Η έλλειψη πληροφοριών σχετίζεται άμεσα με την παράνομη λειτουργία της οργάνωσης από την μία, και με την απροθυμία του μεξικανικού κράτους να δημοσιοποιήσει αρκετά από τα αρχεία του σχετικά με το ζήτημα.¹⁰¹ Η ενδιαφέρουσα τροπή στην ιστορία για εμάς ξεκίνησε το 1972, όταν ορισμένοι από τους συμμετέχοντες των FLN επέλεξαν την ζούγκλα Λακαντόνα στην Τσιάπας ως βάση των στρατιωτικών επιχειρήσεων. Η επιρροή της πρακτικής της κουβανικής επανάστασης, των *focos de guerrilla*, είναι εμφανής σε αυτή την επιλογή.¹⁰² Το εγχείρημα κατέληξε σε πλήρη αποτυχία, αφού η τοποθεσία ανακαλύφθηκε, ωστόσο εδώ μας αφορούν δύο πολύ

⁹⁹ Mentinis Mihalis, *Zapatistas. The Chiapas Revolt and what it means for Radical Politics*, Pluto Press, Λονδίνο, 2006, σ. 2

¹⁰⁰ Οικονομάκης Λεωνίδα, *Σαν τον Ζαπάτα και τον Τσε;...ο.π.*, σ. 37

¹⁰¹ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με το ζήτημα παραπέμπουμε στην εκτενή έρευνα της Adela Cedillo, *“El Fuego y el Silencio. Historia de las Fuerzas de Liberación Nacional Mexicanas (1969-1974)*, εκδομένη από το Εθνικό Αυτόνομο Πανεπιστήμιο του Μεξικού.

¹⁰² Mentinis Mihalis, *Zapatistas. The Chiapas Revolt...*, ο.π., σ.100

σημαντικές παρατηρήσεις. Η πρώτη γίνεται μάλλον εύκολα αντιληπτή και σχετίζεται με την τοποθεσία, η Τσιάπας θα γίνει αργότερα η «Αυτόνομη Τσιάπας». Η δεύτερη, πάλι, σχετίζεται με τους συμμετέχοντες στο εγχείρημα. Στην ομάδα των επιχειρήσεων της ζούγκλας συμμετείχαν για πρώτη φορά δύο μέλη των FLN από ιθαγενείς κοινότητες, ο ένας της φυλής Τοχολαμπάλ ενώ ο δεύτερος Λακαντόν.¹⁰³

Σχεδόν παράλληλα με τις FLN, διαδραματιζόταν μία δεύτερη ιστορία με διαφορετικούς δρώντες, η σταδιακή ριζοσπαστικοποίηση των ιθαγενών. Το 1974, στην πολιτεία της Τσιάπας και πάλι, διοργανώθηκε το Πρώτο Ινδιάνικο Συνέδριο.¹⁰⁴ Σε αυτό συμμετείχαν πάνω από τριακόσιες ιθαγενείς κοινότητες κυρίως από τις φυλές Τσοτσίλ, Τσελτάλ, Τοχολαμπάλ και Κχολ. Από το συνέδριο προέκυψε ένα οργανωμένο ιθαγενές κίνημα.¹⁰⁵ Ο Υποδιοικητής Μάρκος έγραψε για αυτή την πρώτη συνάντηση: «Η κυριαρχία του ιθαγενούς λόγου, τόσο προφορικού, όσο και γραπτού, έκανε το Συνέδριο μια συνάντηση αλήθειας. Μια πολύχρωμη συνέλευση, όπου οι Τσελτάλ, οι Τσοτσίλ, οι Κχόλ, και οι Τοχολαμπάλ, από σκόρπιες, ακόμα και αντιμαχόμενες περιοχές, διαπίστωσαν ότι ταυτίζονται όσον αφορά τη γλώσσα τους, τις απόψεις τους σε βασικά ζητήματα και τους κοινούς τους αντιπάλους, και όπου άρχισε να θεμελιώνεται μια νέα ταυτότητα Μάγια στην Τσιάπας χάρη στον ανέκδοτο δημόσιο διάλογο των τεσσάρων μεγάλων γλωσσικών ομάδων της περιοχής».¹⁰⁶ Το ερώτημα που εύλογα γεννάται σε αυτό το σημείο είναι, γιατί ένα τέτοιο συνέδριο ιθαγενών έγινε στην Τσιάπας; Η κρατική πολιτική της καταστολής, που συνοψίσαμε αναφερόμενοι στα γεγονότα της Πλατείας των Τριών Πολιτισμών, δεν περιοριζόταν στις κινηματικές εκδηλώσεις των πόλεων και των εργοστασίων. Οι κοινότητες στην Τσιάπας υπέφεραν επίσης από αυτές τις πολιτικές. Όπως έχει καταγράψει η Διεθνής Αμνηστία, η συγκεκριμένη πολιτεία συγκέντρωνε τις περισσότερες παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων από κάθε άλλη. Η δεκαετία του '70 στιγματίστηκε από τις φυλακίσεις, τα βασανιστήρια, τις εξαφανίσεις και τις δολοφονίες ιθαγενών.¹⁰⁷ Σε αντίθεση με τις πόλεις, οι ιθαγενείς ήταν ξεχασμένοι, μακριά από τη δημόσια

¹⁰³ Οικονομάκης Λεωνίδας, *Σαν τον Ζαπάτα και τον Τσε;*...ο.π., σ. 42

¹⁰⁴ Η χρήση της λέξης «Ινδιάνικο», καταδεικνύει ότι οι διαδικασίες συγκρότησης της νέας ταυτότητας δεν έχουν ολοκληρωθεί. Οι συμμετέχοντες στα νέα εγχειρήματα διατηρούν ακόμα τον αποικιοκρατικό χαρακτηρισμό, που αργότερα θα απεμπολήσουν.

¹⁰⁵ Khasnabish Alex, *Zapatistas: Rebellion from the grassroots to the Global*, Fenwood Publishing Ltd., Νέα Σκωτία, 2010, σ. 55

¹⁰⁶ Subcommandante Marcos, *Relatos del Viejo Antonio*, Centro de Información y Análisis de Chiapas (CIACH), Σαν Κριστομπάλ δεν λας Κάσας, 1998, σ. 9-10

¹⁰⁷ Stephen Lynn, «Redefined Nationalism in Building a Movement for Indigenous Autonomy», στο, *Journal of Latin American Anthropology*, τχ. 3, Σεπτέμβριος 1997, σσ. 72-101, σ. 89

σφαίρα, ενώ σπάνια δινόταν ορατότητα στα ζητήματά τους. Περισσότερα για την Τσιάπας θα αναφέρουμε και στο κεφάλαιο που ακολουθεί. Η ιθαγενής απάντηση στην κρατική βία πάντως, ήταν η οργάνωση των κοινοτήτων σε μια προσπάθεια συλλογικής αντιμετώπισης.

Ακολουθώντας την ιστορική αφήγηση, φτάνουμε πια στη δεκαετία του '80. Μέχρις αυτού του σημείου τόσο οι οργανώσεις των FLN όσο και το κίνημα των ιθαγενών του συνεδρίου παρέμεναν σε λανθάνουσα μορφή. Γνωρίζουμε ότι συνέχισαν να υπάρχουν, αδυνατούμε όμως να βρούμε πεδία στα οποία παρενέβαιναν ανοιχτά. Τα γεγονότα του 1982 κλόνισαν αυτή τη φαινομενική περίοδο ηρεμίας και ευημερίας. Τον Αύγουστο, το Μεξικό ανακοίνωσε ότι αδυνατούσε να εξυπηρετήσει το εξωτερικό του χρέος -για μια σειρά λόγων που δεν θα αναλύσουμε εδώ. Οι λύσεις του PRI συγκροτήθηκαν γύρω από τις ιδιωτικοποιήσεις και τον τερματισμό της αναδιανομής της γης, ενώ ακολουθήθηκε ένα πρόγραμμα αυστηρής λιτότητας και περικοπής σχεδόν κάθε είδους κρατικής βοήθειας προς τους κοινωνικά ασθενέστερους.¹⁰⁸ Οι οικονομικές εξελίξεις πυροδότησαν την συγκρότηση των Ζαπατίστας, σχεδόν όπως τους γνωρίζουμε σήμερα. Αυτή η νεοφιλελεύθερη μεταρρύθμιση, σήμανε για τους ιθαγενείς την απώλεια ακόμη και τις εναπομείνουσας δυνατότητας να αυτοκαθορίζονται πολιτισμικά, πολιτικά και κοινωνικά. Οι αλλαγές στην παγκοσμιοποιημένη αγορά έθιγαν τον πυρήνα των κοινοτήτων.¹⁰⁹ Στις 17 Νοεμβρίου του 1983 στο Οκοσίγκο της Τσιάπας τρεις ιθαγενείς και τρεις mestizos έστησαν τον πρώτο καταυλισμό μέσα στη Ζούγκλα Λακαντόνα. Ο, αργότερα Υποδιοικητής των Ζαπατίστας, Μάρκος περιγράφει «Δίχως τυμπανοκρουσίες, χωρίς να υπάρξει κάποια ειδική τελετή, εκείνη την μέρα γεννήθηκε ο Στρατός των Ζαπατίστας για την Εθνική Απελευθέρωση» (Ejército Zapatista de Liberación Nacional, EZLN).¹¹⁰ Από εκείνο το σημείο ωστόσο, του καταυλισμού μιας γυναίκας και πέντε αντρών μέχρι την πρωτοχρονιά του '94, μεσολάβησαν ακόμα πολλά.

Μόλις ένα χρόνο μετά το 1984, το μεγαλύτερο μέρος του EZLN απαρτιζόταν από ιθαγενείς, ενώ ήδη από το 1989 η δράση είχε διευρυνθεί πέρα από την ένοπλη οργάνωση. Την ίδια χρονιά 1.200 μέλη του EZLN κινητοποιήθηκαν για την κάλυψη ορισμένων βασικών αναγκών της πολιτείας. Από αυτή την κινητοποίηση κατασκευάστηκε η κλινική της Τσιάπας που λειτουργεί μέχρι και σήμερα. Δύο ιστορικά σημεία των αρχών της δεκαετίας του '90 μας

¹⁰⁸ Δαμηλάκου Μαρία, *Ιστορία της Λατινικής Αμερικής...ο.π.*, σ. 218

¹⁰⁹ Stahler-Sholk Richard, «Resisting Neoliberal...ο.π., σ. 49-50

¹¹⁰ Οικονομάκης Λεωνίδα, *Σαν τον Ζαπάτα και τον Τσε...*ο.π., σ. 59

βοηθούν ακόμα περισσότερο να κατανοήσουμε την νέα δυναμική. Η στρατιωτική άσκηση του 1991, στην οποία συμμετείχαν 4.000 μέλη του EZLN, ήταν το πρώτο δείγμα μαζικοποίησης της οργάνωσης. Λίγο αργότερα, στις 12 Οκτωβρίου του 1992, την «Ημέρα της Φυλής»¹¹¹ οι ιθαγενείς πραγματοποίησαν πορεία για τον εορτασμό των 500 χρόνων αντίστασης στους αποικιοκράτες. Οι πορεία αριθμούσε 10 με 15 χιλιάδες άτομα και κατέληξε στο Σαν Κριστομπάλ δε λας Κάσας, όπου κατέστρεψε το άγαλμα του αποικιοκράτη Ντιέγο δε Μαθαριέγος. Η συμβολική καταστροφή του αγάλματος θα αναδεικνυε τη σημασία της λίγα χρόνια αργότερα. Ανάμεσα στους διαδηλωτές υπολογίζεται ότι περίπου 5 με 6 χιλιάδες ήταν μέλη του EZLN.¹¹²

Το 1992 ωστόσο αποτέλεσε τομή στην αφήγησή μας για μερικούς ακόμα λόγους. Η κυβέρνηση του PRI με πρόεδρο τον Σαλίνας υπέγραψε, με τις ΗΠΑ και τον Καναδά, τη Συμφωνία Ελεύθερου Εμπορίου της Βόρειας Αμερικής (North American Free Trade Agreement, NAFTA). Στο πλαίσιο τις συμφωνίας το Μεξικό έπρεπε να προχωρήσει σε περαιτέρω ιδιωτικοποιήσεις, οι οποίες θα συμπεριελάμβαναν τις εθνικές βιομηχανίες, τους φυσικούς πόρους αλλά και τη γη. Το Άρθρο 27 του Συντάγματος, αποτέλεσμα της Μεξικανικής Επανάστασης, έπρεπε να αναθεωρηθεί προκειμένου να ανοίξει ο δρόμος του ελεύθερου εμπορίου.¹¹³ Έτσι και έγινε: το Άρθρο 27 αναθεωρήθηκε και οδήγησε στην κατάργηση των ejidos, των κοινοτικών γαιών των άκληρων γεωργών, κυρίως ιθαγενών. Στον απόηχο της αναθεώρησης του Συντάγματος που θα άλλαζε άρδην την πραγματικότητα των ιθαγενών κοινοτήτων, εμφανίστηκε στα υψίπεδα της Τσιάπας ένα νέο κίνημα υπό την οργανωτική μορφή ενός συνασπισμού, η Ανεξάρτητη Εθνική Αγροτική Συμμαχία Εμιλιάνο Ζαπάτα (Alianza Nacional Campesina Independiente Emiliano Zapata), εφεξής ANCIEZ.¹¹⁴ Η

¹¹¹ Η ιστορία της «Dia de la Raza» παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Συνοπτικά θα αναφέρουμε ότι τις δεκαετίες του 1910 και του 1920 οι χώρες της Λατινικής Αμερικής καθιέρωσαν την 12 Οκτωβρίου -την ημέρα άφιξης του Κολόμβου στην Αμερική- ως ημέρα γιορτής. Η «Ημέρα της Φυλής» είναι βαρύνουσα ιδεολογικής σημασίας για όσα μας απασχολούν εδώ. Αποκρυσταλλώνει όλη την προσπάθεια κατασκευής της εθνικής ταυτότητας, ως κράμα ιθαγενών και Ισπανικών στοιχείων. Γιορταζόταν με άλλα λόγια ένα μυθικό προ-κολομβιανό παρελθόν από την μία, αλλά και η ομοιογένεια του έθνους που βασιζόταν στην κυριαρχία της Ισπανικής παράδοσης από την άλλη. Η συγκεκριμένη επέτειος ανήκει χωρίς αμφιβολία σε εκείνο το τμήμα των συμβολικών τελετουργιών που είναι απαραίτητα για τα έθνη κράτη. Για περισσότερες πληροφορίες παραπέμπουμε στο άρθρο της Μ. Δαμηλάκου, «Η ιστορική μνήμη ως πολιτικό διακύβευμα: Η ιστορία της Ημέρας της Φυλής στη Λατινική Αμερική και το αφήγημα της ισπανικής κατάκτησης».

¹¹² Στο ίδιο, σ. 64-67

¹¹³ Δαμηλάκου Μαρία, *Ιστορία της Λατινικής Αμερικής...ο.π.*, σ. 221

¹¹⁴ Khasnabish Alex, *Zapatistas: Rebellion...*, ο.π., σ. 59

νέα αυτή συμμαχία ήταν το δημόσιο πρόσωπο των Ζαπατίστας. Ο ένοπλος βραχίονας της οργάνωσης θα παρέμενε υπό την σκιά του για ένα χρόνο ακόμα.

Τελικά, η συνάντηση του Ιανουαρίου του 1993 θα πυροδοτούσε τις μετέπειτα εξελίξεις. Για τα γεγονότα που ακολούθησαν ο Υποδιοικητής Μάρκος γράφει τα παρακάτω «Σε αυτή την συνάντηση θα ξανασυζητηθεί η πιθανότητα ενός πολέμου, γιατί αυτή ήταν η πρωτοβουλία των ιθαγενών κοινοτήτων, που φυσικά δεν είχε καμία απήχηση στην πόλη...Οπότε, μετά από μία μακρά συζήτηση που διήρκησε αρκετές ημέρες, συμφωνήθηκε ότι η πολιτικο-στρατιωτική οργάνωση έπρεπε να διαλέξει έναν μηχανισμό λήψης δημοκρατικών αποφάσεων όπου το μεγαλύτερο μέρος της οργάνωσης θα αποφάσιζε τον δρόμο που θα ακολουθούσε, και το μεγαλύτερο τμήμα της οργάνωσης ήταν οι κοινότητες. Επομένως οι ιθαγενείς εκπρόσωποι, ως ηγέτες, υποστήριξαν το αποτέλεσμα της ψηφοφορίας, δηλαδή τον πόλεμο, αυτό που τα χωριά και οι κοινότητες είχαν ψηφίσει. Έτσι πήραν την διοίκηση του EZLN, με επίσημο τρόπο. Συντάχθηκαν υπό την διοίκηση του στρατού και οι υπεύθυνοι κάθε εθνοτικής ζώνης πήραν το όνομα Παράνομη Επαναστατική Ιθαγενής Επιτροπή (Comité Clandestino Revolucionario Indígena, CCRI)»¹¹⁵ Η απόφαση είχε ληφθεί και οι Ζαπατίστας ως ενιαίο οργανωτικό σώμα είχαν μπει πια στη «τροχιά» της εξέγερσης.

Η πρωτοχρονιά του '94 και οι εξελίξεις

Το 1994 έμελλε να γίνει η χρονιά των ανατροπών: ορισμένες ήταν προκαθορισμένες από την μεξικανική κυβέρνηση, ενώ άλλες έπεσαν περισσότερο ως κεραυνός εν αιθρία. Η πρωτοχρονιά του 1994, ήταν ημερομηνία βαρύνουσας σημασίας· ήταν η μέρα που θα ξεκινούσε η εφαρμογή της NAFTA. Τα ξημερώματα οι Ζαπατίστας εξέδωσαν την Πρώτη Διακήρυξη της Ζούγκλας Λακαντόνα, με τίτλο «Σήμερα λέμε: Φτάνει πια!», και κήρυξαν τον πόλεμο στην μεξικανική κυβέρνηση και τον ομοσπονδιακό στρατό.¹¹⁶ Αυτή η πρώτη διακήρυξη, από μια σειρά παρόμοιων διακηρύξεων που θα ακολουθούσε, στόχευε κυρίως στην διαλεύκανση των όρων του πολέμου, ήταν ένα έγγραφο σχεδόν διεκπεραιωτικό. Αν

¹¹⁵ Le Bot Yvon and Subcomandante Marcos, *El sueño Zapatista por Subcomandante Marcos*, Ediciones Pirata, Τσιάπας-San Cristobál de las Casas, 1997, σ. 83. Εδώ η μετάφραση είναι δική μου

¹¹⁶ EZLN, «Primera Declaración de la Selva Lacandona»

κάτι οφείλουμε να σημειώσουμε εδώ, είναι ότι σε κανένα σημείο του κειμένου δεν γινόταν αναφορά στο αίτημα για αυτονομία, ένα εκ των αργότερα κυριότερων ζητημάτων. «Δεν τους ενδιαφέρει που δεν έχουμε τίποτα, απολύτως τίποτα, ούτε στέγη πάνω απ' το κεφάλι μας, ούτε γη, ούτε δουλειά, ούτε περίθαλψη, ούτε φαγητό, ούτε εκπαίδευση. Ούτε μπορούμε να εκλέξουμε ελεύθερα και δημοκρατικά τους πολιτικούς μας εκπροσώπους, ούτε υπάρχει ανεξαρτησία από τους ξένους, ούτε ειρήνη και δικαιοσύνη για μας και τα παιδιά μας.»¹¹⁷ Το κείμενο υπογραφόταν από τον EZLN. Θα το ακολουθούσαν άλλες πέντε διακηρύξεις, με την τελευταία να εκδίδεται το 2006. Οι περισσότερες συνόδευαν συγκεκριμένα χρονικά ορόσημα στην πορεία του εγχειρήματος των Ζαπατίστας, και λειτουργούσαν ως η αδιαμεσολάβητη «φωνή» του κινήματος, ενώ τα κείμενα που έπονταν του πρώτου, υπογράφονταν ως CCRI-EZLN. Με την ιδεολογική σημασία των κειμένων θα ασχοληθούμε στο τελευταίο κεφάλαιο της εργασίας.

Επιστρέφουμε στην πρωτοχρονιά του '94 και τις εξελίξεις που ακολούθησαν. Εκείνη την πρώτη μέρα της εξέγερσης οι Ζαπατίστας κατάφεραν να υπερισχύσουν του ομοσπονδιακού στρατού σε έξι πόλεις της πολιτείας: το Σαν Κριστομπάλ, τη Λας Μαργαρίτας, το Ουιστάν, το Τσαντάλ, το Ουστούκ, και το Οκοσίνγκο. Από την πρώτη μέρα του Ιανουαρίου μέχρι και τις 16 του ίδιου μήνα οι μάχες συνεχίζονταν. Τελικά, οι πορείες συμπαράστασης σε πολλές μεξικανικές πόλεις και την πρωτεύουσα ανάγκασαν την κυβέρνηση του Σαλίνας σε κατάπαυση πυρός, ενώ τον Φεβρουάριο του ίδιου χρόνου ξεκίνησαν οι πρώτες διαπραγματεύσεις ανάμεσα στην κυβέρνηση και τους Ζαπατίστας, στο Σαν Κριστομπάλ, την παλιά αποικιακή μητρόπολη της Τσιάπας.¹¹⁸ Πολλά από τα αιτήματα είχαν εθνική εμβέλεια, όπως η αναθεώρηση του άρθρου 27, το δημόσιο σύστημα υγείας και η διεξαγωγή ελεύθερων εκλογών, ενώ άλλα σχετιζόνταν ειδικά με την Τσιάπας, όπως η ηλεκτροδότηση της περιοχής. Η κυβέρνηση αρνήθηκε τα αιτήματα εθνικού χαρακτήρα και οι διαπραγματεύσεις απέτυχαν.¹¹⁹ Ωστόσο, σημειώθηκε μια ιδιαίτερα σημαντική εξέλιξη που θα καθόριζε ολόκληρη την πορεία της ιστορίας. Στα αιτήματα των Ζαπατίστας εισήχθη για πρώτη φορά, η αυτονομία των ιθαγενών. Στο κείμενο που εκδόθηκε μετά τις αποτυχημένες ειρηνευτικές συζητήσεις, ανέφεραν χαρακτηριστικά «Ο EZLN διευρύνει τα αιτήματά

¹¹⁷ Στο πρωτότυπο, «Sin importarles que no tengamos nada, absolutamente nada, ni un techo digno, ni tierra, ni trabajo, ni salud, ni alimentación, ni educación. Sin tener derecho a elegir libre y democráticamente a nuestras autoridades, sin independencia de los extranjeros, sin paz ni justicia para nosotros y nuestros hijos»

¹¹⁸ Οικονομάκης Λεωνίδα, *Σαν τον Ζαπάτα και τον Τσε;*...ο.π., σ. 71

¹¹⁹ Στο ίδιο, σ. 73

του...έναν νόμο της κυβέρνησης που θα αναγνωρίζει την πολιτική, οικονομική και πολιτισμική αυτονομία των ιθαγενών κοινοτήτων».¹²⁰ Παρ' όλο που δεν έχουμε καθαρή γνώση για τις διεργασίες εντός των Ζαπατίστας, είναι εύλογο να υποθέσουμε ότι το αίτημα για αυτονομία δεν μπορεί να γεννήθηκε στους λίγους μήνες που μεσολάβησαν ανάμεσα στην Πρώτη Διακήρυξη και στο κείμενο της 10^{ης} Ιουνίου. Εικάζουμε λοιπόν ότι επρόκειτο για μια μακροβιότερη συζήτηση εντός της οργάνωσης. Ωστόσο δεν διαθέτουμε αποδείξεις γι' αυτήν την εύλογη εικασία.

Η Τσιάπας παρέμενε σε ιδιαίτερο καθεστώς. Οι Ζαπατίστας έλεγχαν την περιοχή βασιζόμενοι κυρίως στην νομιμοποίηση που τους έδιναν οι κάτοικοι. Οι πολεμικές συρράξεις μπορεί να είχαν τελειώσει, ωστόσο η κατάσταση παρέμενε ιδιαίτερα ασταθής. Τον Δεκέμβριο της ίδιας χρονιάς ο EZLN κήρυξε την αυτονομία άλλων 38 δήμων.¹²¹ Η κυβέρνηση μπορεί να είχε επιλέξει την ειρήνη στη δημόσια σφαίρα, ακολουθούσε όμως αντίθετη πρακτική στις μη δημόσιες εκφάνσεις της. Η Εθνική Μεξικανική Επιτροπή για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα στην έκθεσή της για την περιοχή το 1994 κατέγραψε 427 αγνοούμενους.¹²² Η κατάσταση παρέμεινε περίπου η ίδια, με εναλλαγές ανάμεσα σε περιόδους χαμηλής και υψηλής έντασης, με τις πρώτες να υπερτερούν κυρίως εξαιτίας των πιέσεων, διεθνών οργανώσεων για τα ανθρώπινα δικαιώματα, αλλά και της μεξικανικής κοινωνίας.

Τον Οκτώβριο του 1995 ξεκίνησαν εκ νέου συζητήσεις, στο χωριό Σαν Αντρές δε λος Πόβρες. Ωστόσο, οι διαδικασίες σταμάτησαν γρήγορα. Η κυβέρνηση για μια ακόμη φορά ακολουθούσε δύο παράλληλες στρατηγικές. Από την μία μεριά διαπραγματευόταν με τους Ζαπατίστας για την πιθανότητα λύσης, ενώ από την άλλη αύξανε ταυτόχρονα την στρατιωτική παρουσία στις ιθαγενείς κοινότητες. Σταδιακά, πέρασε σε μια κατάσταση πολέμου «χαμηλής έντασης» ενάντια στις κοινότητες των Ζαπατίστας, καταστρέφοντας σπίτια, υδραγωγεία αλλά και άλλες υποδομές. Επιπλέον προσπαθούσε να χειραγωγήσει τους ιθαγενείς ελέγχοντας την κατανομή χρημάτων και γης, ανάλογα με την στάση της κάθε επιμέρους κοινότητας απέναντι στους Ζαπατίστας.¹²³ Οι κοινότητες που αποτελούσαν βάση του κινήματος ή ήταν φίλα προσκείμενες σε αυτό, έβλεπαν τις γαίες τους να

¹²⁰ CCRI del EZLN, «Réplica a Las Propuestas Del Gobierno», στο πρωτότυπο «El EZLN amplía sus demandas...La ley...por el gobierno para reconocer la autonomía política, económica y cultural a las comunidades indígenas».

¹²¹ Οικονομάκης Λεωνίδα, *Σαν τον Ζαπάτα και τον Τσε...* ο.π., σ. 74

¹²² Khasnabish Alex, *Zapatistas: Rebellion...*, ο.π., σ. 11

¹²³ Rockwell Elsie, *Vivir entre escuelas: Relatos y Presencias. Antología Esencial*, CLASCO, Μπουένος Άιρες, 2018, σ. 769

απαλλοτριώνονται, στερώντας τους τα μέσα για την επιβίωση. Μετά την υποχώρηση του στρατού, ύστερα από μια μακρά διαδικασία προσπαθειών, οι συζητήσεις συνεχίστηκαν.

Τον Φεβρουάριο του 1996, υπογράφηκαν οι «Συμφωνίες του Σαν Αντρές». Το έγγραφο αποτελούσε πράγματι ένα σταθμό τόσο για τα δικαιώματα των ιθαγενών κοινοτήτων, στην Τσιάπας και σε ολόκληρο το Μεξικό, όσο και τις στοχεύσεις των Ζαπατίστας. Ανάμεσα στις κυβερνητικές δεσμεύσεις ήταν η αναθεώρηση του Συντάγματος με τρόπο που θα εγγυόταν τα συλλογικά δικαιώματα των ιθαγενών αλλά και την αυτονομία των κοινοτήτων, τη δυνατότητα δηλαδή να αυτοκαθορίζονται πολιτικά, οικονομικά αλλά και νομικά.¹²⁴ Κάθε κοινότητα θα μπορούσε πλέον να έχει δικές της πολιτικές και δικαστικές αρχές, ενώ θα είχε αποκλειστικό λόγο πάνω στη γη της και τις χρήσεις της, συμπεριλαμβανομένων των φυσικών πόρων. Όσα κατοχυρώνονταν, ήταν αναμφίβολα πολλά υποσχόμενα, παρ' όλα αυτά δεν εφαρμόστηκαν ποτέ.¹²⁵ Από το 1997 μέχρι και το 2000 οι Ζαπατίστας αρνούνταν οποιαδήποτε άλλη προσπάθεια συμφιλίωσης με την μεξικανική κυβέρνηση, ακριβώς εξαιτίας της «προδοσίας του Σαν Αντρές».¹²⁶

Συν τοις άλλοις, την απόφαση των Ζαπατίστας να σταματήσουν να συνομιλούν με την κυβέρνηση επιστέγασε η νέα πραγματικότητα του 1998. Τον Δεκέμβριο του 1997, μια παραστρατιωτική οργάνωση προσκείμενη στο PRI, εισέβαλε σε δύο κοινότητες Ζαπατίστας. Ο τραγικός απολογισμός ήταν 45 νεκροί, στην πλειονότητά τους γυναίκες και παιδιά. Το 1998 η κυβέρνηση του PRI με τον νεοεκλεγέντα πρόεδρο Θεδίγιο, εκδίωξε σχεδόν όλους τους παρατηρητές ανθρωπίνων δικαιωμάτων της περιοχής και εξαπέλυσε μια επίθεση άνευ προηγουμένου, με εξαίρεση πιθανώς εκείνη του πρώτου χρόνου της εξέγερσης.¹²⁷ Οι εξελίξεις της χρονιάς επιβεβαιώνουν πιθανώς τους λόγους της απόφασης για εξέγερση από τους Ζαπατίστας εξ αρχής «διότι οι απαιτήσεις για δημοκρατική τοπική διοίκηση και ανθρώπινα δικαιώματα για τους ιθαγενείς, δεν αντιμετωπίζονταν με δημοκρατικές διαδικασίες, αλλά με καταστολή».¹²⁸

¹²⁴ Στο ίδιο, σ. 771

¹²⁵ Yashar J. Debora, *Contesting Citizenship in Latin America...* ο.π, σ. 296

¹²⁶ Inclán Maria de la Luz, «From the ¡Ya Basta! To the Caracoles: Zapatista Mobilization under Transitional Conditions», στο, *American Journal of Sociology*, τχ. 113, Μάρτιος 2008, σσ. 1316-1350, σ. 1317

¹²⁷ Οικονομάκης Λεωνίδα, *Σαν τον Ζαπάτα και τον Τσε;*...ο.π., σ. 77

¹²⁸ Wei Chi-hung, «Oil, urbanization and 'pacted' ethnic politics: Indigenous movements in Latin America», στο, *International Political Science Review*, τχ. 37, Μάρτιος 2016, σσ. 230-245, σ. 232

Οι εκλογές του 2000 μετέβαλαν άρδην το πολιτικό τοπίο. Το PRI έχασε τις εκλογές, μετά από 71 χρόνια συνεχόμενης διακυβέρνησης. Η κυβέρνηση του PAN (Partido Acción Nacional, Κόμμα Εθνικής Δράσης) με πρόεδρο τον Φοξ υποσχέθηκε να λύσει το «πρόβλημα της Τσιάπας σε 15 λεπτά». Προφανώς, η διαδικασία να επιλυθεί ένα τέτοιο ζήτημα ήταν κατάτι πιο μακρόχρονη. Τέσσερις μήνες μετά, η νέα κυβέρνηση πρότεινε ένα πακέτο νόμων για τα ιθαγενή δικαιώματα. Στο νέο νομοθετικό πλαίσιο του PAN συμπεριλαμβανόταν μέρος των συμφωνιών του Σαν Αντρές. «Αυτό θα αποδείξει, μέσα απ' την πράξη, την πρόθεση της κυβέρνησης να εγκαθιδρύσει τις συνθήκες για ειρήνη με δικαιοσύνη και αξιοπρέπεια στην Τσιάπας, και θα ξεκινήσει έναν μεγάλο εθνικό διάλογο».¹²⁹ Η υπόσχεση του νομοσχεδίου συνοδεύτηκε από την απελευθέρωση των περισσότερων κρατουμένων Ζαπατίστας και την απομάκρυνση 7 εκ των 250 ομοσπονδιακών στρατοπέδων από την Τσιάπας. Στις 11 Μαρτίου του 2001 οι Ζαπατίστας έφτασαν στην κεντρική πλατεία της πρωτεύουσας, λίγα μέτρα μακριά από το σημείο που είχαν ξεκινήσει όλα, την πλατεία «Συνάντησης των Τριών Πολιτισμών». Η πορεία προς την πρωτεύουσα είχε ξεκινήσει από τον Φεβρουάριο, περνώντας μέσα από διάφορες πολιτείες.¹³⁰ Ο νόμος τελικά ψηφίστηκε από τη Βουλή και τη Γερουσία και τον ακολούθησε μια περίοδος ειρήνης.

Τελευταία στάση σε αυτή την ιστορική περιήγηση του κινήματος είναι το 2003. Μετά από μια περίοδο σιωπής οι Ζαπατίστας ανακοίνωσαν τη δημιουργία των Συμβουλίων Καλής Διακυβέρνησης (Juntas de Buen Gobierno) στους αυτόνομους δήμους. Σκοπός ήταν η επίλυση των προβλημάτων της άνισης ανάπτυξης των επιμέρους κοινοτήτων, αλλά και η σταδιακή υποχώρηση της στρατιωτικής πτέρυγας της οργάνωσης και η αντικατάστασή της πλήρως από αμεσοδημοκρατικές διαδικασίες λήψης αποφάσεων.¹³¹ Μέχρι τότε οι κοινότητες των Ζαπατίστας ήταν οργανωμένες σε πέντε Caracoles¹³², το La Realidad, το La Garrucha, το Morelia, το Barrios, και το Oventik. Τα Συμβούλια Καλής Διακυβέρνησης, δεν σκόπευαν να αναστείλουν την λειτουργία των Caracoles, διασφάλιζαν απλώς την άμεση συμμετοχή όλων των κατοίκων. Κάθε Caracol έχει το δικό του συμβούλιο του οποίου οι

¹²⁹ Mentinis Mihalis, *Zapatistas. The Chiapas Revolt...*, ο.π., σ. 25-26

¹³⁰ Στο ίδιο, σ. 29

¹³¹ Στο ίδιο, σ. 178

¹³² Η μετάφραση του ισπανικού caracol είναι «σαλιγκάρι». Ένας από τους συμμετέχοντες στο εγχείρημα έχει δηλώσει «Για εμάς το σαλιγκάρι είναι ένα σύμβολο αντίστασης, μια εικόνα αυτού που αργά αλλά με επιμονή, μπορεί να επιτύχει πολλά». Πηγή: BBC Mundo, διαθέσιμο στο, bbc.co.uk/Spanish/specials/1935_zapatistas/page3.shtml

εκπρόσωποι εναλλάσσονται κυκλικά και αποφασίζουν για τα ζητήματα της κοινότητας όταν δεν είναι δυνατόν αυτό να γίνει συλλογικά.¹³³

Τελικά το κίνημα των Ζαπατίστας, ως κοινωνικό κίνημα σήμερα, χαρακτηρίζεται από διάφορα επίπεδα. Εμπεριέχει την πολιτικο-στρατιωτική δομή του Στρατού για την Εθνική Απελευθέρωση (EZLN), ένα δίκτυο εθνικών και υπερεθνικών υποστηρικτών και όλες τις ιθαγενείς κοινότητες που λειτουργούν ως υποστηρικτική βάση μετέχοντας στο εγχείρημα αυτονομίας της Τσιάπας.¹³⁴ Η κρατική οργάνωση και οι Ζαπατίστας έχουν περάσει πια σε μια λογική αναγκαστικής συνύπαρξης, ορισμένες φορές επιτυχή άλλες πάλι ανεπιτυχή. «Το κράτος αναγνωρίζει την έκνομη αλλά νομιμοποιημένη εξουσία των Συμβουλίων Καλής Διακυβέρνησης στις περιοχές των Ζαπατίστας, ενώ οι αυτόνομοι δήμοι και τα Συμβούλια ενίοτε παραπέμπουν στις κρατικές αρχές ορισμένες υποθέσεις που ξεφεύγουν από τη σφαίρα της δικαιοδοσίας τους. Άλλοτε βέβαια το κράτος βρίσκει τοίχο. Δεν είναι λίγες οι φορές που κυβερνητικές αρχές επισκέπτονται κάποια κοινότητα των Ζαπατίστας και, ξαφνικά δεν υπάρχει άνθρωπος που να μιλά ισπανικά!».¹³⁵

Ολοκληρώνοντας αυτό το σύντομο χρονικό, προφανώς δεν έχουμε συμπεριλάβει όλες τις πτυχές της ιστορίας των Ζαπατίστας. Κρίθηκε όμως απαραίτητο να αναφερθούμε σε ορισμένα γεγονότα που στοιχειοθετούν το αντικείμενο της έρευνάς μας. Στο κεφάλαιο που ακολουθούν, θα αναδείξουμε εκείνα τα ζητήματα που σχετίζονται με την εθνική ταυτότητα. Θα επιχειρήσουμε δηλαδή να εξετάσουμε τη σχέση ή τις σχέσεις ανάμεσα στην ταυτότητα που έχει οικοδομήσει το Μεξικό για τους κατοίκους του και την ταυτότητα των ιθαγενών Ζαπατίστας. Προκειμένου να επιτύχουμε το στόχο μας, στο αμέσως επόμενο κεφάλαιο θα εξετάσουμε τη σημασία του χώρου στην κατασκευή των ταυτοτήτων στο Μεξικό, εστιάζοντας την προσοχή μας όπως είναι αναμενόμενο στην Τσιάπας.

¹³³ Stahler-Sholk Richard, «Resisting Neoliberal Homogenization...», σ. 48

¹³⁴ Στο ίδιο, σ. 50

¹³⁵ Οικονομάκης Λεωνίδας, *Σαν τον Ζαπάτα και τον Τσε;*...ο.π., σ. 131

Χώρος και ταυτότητες στο Μεξικό ή αλλιώς «Γιατί στην Τσιάπας;»

Πριν καταλήξουμε σε συμπεράσματα σχετικά με το βασικό μας ερώτημα, τη σχέση δηλαδή Ζαπατίστας και εθνικισμού, για να το τοποθετήσουμε σε αδρές γραμμές, δεν μπορούμε να παραγνωρίσουμε μια ενδιαφέρουσα και καθοριστικής σημασίας συνιστώσα: το χώρο. Όσα έχουμε αναφέρει για τη θέση των ιθαγενών στο Μεξικό, αλλά και για τα ιθαγενή κινήματα εν γένει, δεν αρκούν για να απαντήσουν στο σχετικά απλό ερώτημα: γιατί στην Τσιάπας; Σε αυτό το ερώτημα επιχειρούμε να απαντήσουμε στο παρόν κεφάλαιο. Προσπαθούμε να εξετάσουμε δηλαδή εκείνους τους παράγοντες που καλλιέργησαν το πρόσφορο έδαφος της πολιτείας της Τσιάπας για την εκδήλωση μιας εξέγερσης όπως αυτή των Ζαπατίστας. Οφείλουμε να παραδεχτούμε ήδη από τώρα, ότι στην ιδέα μιας προσεκτικότερης μελέτης του χώρου, ελλοχεύει από την μεριά μας η αντίληψη ότι ο τόπος διαδραματίζει κάποιο ρόλο στην κατασκευή συλλογικών ταυτοτήτων, στον τρόπο δηλαδή που αντιλαμβάνονται οι δρώντες τον εαυτό τους αλλά και τους γύρω τους. Αυτή τη σκέψη επιχειρούμε να ελέγξουμε. Αφορμή για το συγκεκριμένο κεφάλαιο στάθηκαν όσα σημειώνει ο Γκέλνερ σε σχέση με τον εθνικισμό και την αντικειμενική ανάγκη των ανθρώπων για ομοιογένεια. Υποστηρίζει

δηλαδή ότι ο εθνικισμός αντανακλά μια τάση των νεωτερικών ανθρώπων προς την τάξη και όχι την εντροπία. Γράφει μάλιστα χαρακτηριστικά «Εάν είναι αλήθεια πως ένα νεότερο βιομηχανικό κράτος μπορεί να λειτουργήσει μόνο με έναν κινητικό εγγράμματο πληθυσμό, όπως έχουμε υποστηρίξει, τότε οι αγγράμματοι, μισοπεινασμένοι πληθυσμοί που εισρέουν από τα προηγούμενα αγροτικά πολιτισμικά τους γκέτο στα χωνευτήρια των παραγκουπόλεων λαχταρούν να ενσωματωθούν σε μια από αυτές τις πολιτισμικές δεξαμενές, οι οποίες έχουν ήδη ή δείχνουν ότι θα μπορούσαν να αποκτήσουν, ένα δικό τους κράτος, με την συνακόλουθη υπόσχεση πλήρους πολιτισμικής υπηκοότητας, πρόσβασης στη στοιχειώδη εκπαίδευση, απασχόλησης και όλα τα υπόλοιπα.»¹³⁶ Διανθίζει φυσικά το επιχείρημα του, με ορισμένες παραμέτρους, προκειμένου να υποστηρίξει ότι η εντροπία ευθύνεται για τα πολλά και διαφορετικά έθνη. Ωστόσο, σε αυτό το σημείο δεν μας ενδιαφέρει η συνέχεια του επιχειρήματος.

Όταν προσπαθήσαμε να εφαρμόσουμε όσα υποστήριξε ο Γκέλνερ στο χωρίο που παραθέσαμε, στην περίπτωση της Τσιάπας, ήρθαμε αντιμέτωποι με δύο ζητήματα. Το πρώτο σχετίζεται με την *de facto* αποδοχή της ανθρώπινης ανάγκης για ομοιογένεια. Για να κατανοήσουμε γιατί κάτι τέτοιο δεν μπορεί να υποστηριχθεί, θα αναφερθούμε σε δύο αρχαίους μύθους, οι οποίοι ωστόσο επιβιώνουν μέχρι σήμερα, διανθισμένοι ιδεολογικά, καταδεικνύοντας τις δύο διαφορετικές αντιλήψεις, την ευρωπαϊκή από την μία και την ιθαγενή από την άλλη. Ο πύργος της Βαβέλ, μια αρκετά διαδεδομένη αφήγηση στα καθ' ημάς, είναι ίσως το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα ότι η ετερογένεια αποτελεί πηγή κακών. Χωρίς να αναφερθούμε αναλυτικά, θα σημειώσουμε μόνο ότι η ποικιλία των γλωσσών ερμηνεύεται ως τιμωρία από τον Θεό.¹³⁷ Ο ευρωπαϊκός εθνικισμός, όπως τον εξετάσαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο, διέπεται από αυτή την αντίληψη. Αν προσπαθήσουμε τώρα να συνδυάσουμε όσα γνωρίζουμε για τον εθνικισμό και τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά από την μία, και το μύθο που μόλις αναφέραμε από την άλλη, μπορούμε να φανταστούμε το εθνικό κράτος ως έναν άλλο πύργο της Βαβέλ. Η ύπαρξη πολλών και διαφορετικών πολιτισμικών χαρακτηριστικών εκλαμβάνεται ως απειλή για την ύπαρξή του. Αντιθέτως η ιθαγενής παραδοσιακή μυθολογία ακολουθεί ένα τελείως διαφορετικό μονοπάτι. Ο μύθος

¹³⁶ Gellner Ernest, *Έθνη και εθνικισμός*, μτφ. Λαφαζάνη Δ., Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1992, σ. 89-90

¹³⁷ Γκαλεάνο Εντουάρντο, *Καθρέφτες. Μια σχεδόν παγκόσμια ιστορία*, μτφ. Κάνση Ι., Εκδοτικός οργανισμός Πάπυρος, Αθήνα, 2009, σ. 39

της γέννησης των γλωσσών στο βουνό Τσικομόστοκ, εξιστορεί μια άλλη εκδοχή. Κάθε γλώσσα από τις επτά, των ιθαγενών φυλών, συνδέεται με έναν από τους επτά θεούς. Μπορεί λοιπόν κάθε γλώσσα να είναι ιερή και να πρέπει να διαφυλάσσεται, μια οικεία ιδέα για τον γλωσσικό τουλάχιστον εθνικισμό, η ποικιλομορφία των γλωσσών όμως, αντιμετωπίζεται ως δώρο και όχι ως κατάρα από τους θεούς.¹³⁸

Το δεύτερο ζήτημα που εγείρεται, σχετίζεται με την απομάκρυνση των προνεωτερικών πληθυσμών από τα «αγροτικά πολιτισμικά τους γκέτο» όπως τα ονομάζει ο Γκέλνερ. Εκείνο που πρέπει να παρατηρήσουμε εδώ, είναι ότι αυτή η διαδικασία εν πολλοίς δεν ακολουθήθηκε σε πολλές περιπτώσεις στο Μεξικό. Τόσο πριν όσο και μετά την ίδρυση του κράτους, για λόγους που έχουμε ήδη αναφέρει, η κατασκευή της μεξικανικής εθνικής ταυτότητας, απέτυχε να συμπεριλάβει τους ιθαγενείς πληθυσμούς κατασκευάζοντας μια συνεκτική πολιτισμική δεξαμενή. Ακόμη και σήμερα οι ταυτότητες του Μεξικού είναι διαχωρισμένες στο χώρο. Ο νότος και οι αγροτικές περιοχές θεωρούνται «ιθαγενείς», ενώ ο βορράς και οι αστικές περιοχές «μεξικανικές».¹³⁹ Όπως σημειώνει ο Άιζενσταντ η Τσιάπας είναι μια περιοχή με ιδιαίτερα έντονη ιθαγενή κοινοτική ταυτότητα, κοινωνική πόλωση και διαρκή ένταση ανάμεσα στο κράτος και την κοινωνία. Η περιθωριοποίηση των ιθαγενών κοινοτήτων πηγαίνει πίσω στα χρόνια της αποικιοκρατίας.¹⁴⁰

Στην Τσιάπας το σύστημα των *encomiendas*, άρχισε να λειτουργεί περίπου στα τέλη της δεκαετίας του 1520. Οι αποικιοκράτες ισπανικής καταγωγής εγκαθίδρυσαν ένα σύστημα αρκετά παρόμοιο με το φεουδαρχικό. Οι εκτάσεις που συμπεριελάμβανε κάθε *encomienda*, προέρχονταν κατά κύριο λόγο από την απαλλοτρίωση της γης των ιθαγενών. Ωστόσο, και πάλι ο ακριβής χώρος διαδραμάτιζε καθοριστικό ρόλο. Οι ιθαγενείς φυλές Τσοτσίλ, Τοχολομπάλ και Κχολ βρίσκονταν κυρίως σε πεδινές εκτάσεις τις περιοχής και άρα ευκολότερα καλλιεργήσιμες. Η μεγαλύτερη αξία της γης τους είχε ως αποτέλεσμα την πλήρη απαλλοτρίωση, και υπαγωγή σε *encomiendas*, ενώ οι ιθαγενείς των φυλών αυτών εξαναγκάστηκαν να δουλεύουν στα ράντσα και τις φυτείες. Αντιθέτως, οι κοινότητες στα ορεινά σημεία, κυρίως Τσελτάλ, Τσαμούλα, Τενεχάπα και Ουιστάν, των οποίων η γη δεν

¹³⁸ Στο ίδιο, σ. 40

¹³⁹ Alonso María Ana, « "Mestizaje", Hybridity, and the Aesthetics of Mexican Nationalism», στο, *Cultural Anthropology*, τχ. 19, Νοέμβριος 2004, σσ. 459-490, σ. 469

¹⁴⁰ Eisenstadt A. Todd, «Indigenous Attitudes and Ethnic Identity Construction in Mexico», στο, *Mexican Studies/ Estudios Mexicanos*, τχ. 22, Χειμώνας 2006, σσ. 107-130, σ. 112

μπορούσε να μετατραπεί σε μεγάλες καλλιέργειες, κατάφεραν να την διατηρήσουν, με αντίτιμο να πληρώνουν κεφαλικό φόρο στον *encomendero* της περιοχής.¹⁴¹ Το σύστημα αυτό διατηρήθηκε μέχρι και την ίδρυση του εθνικού κράτους.

Όπως υποστηρίξαμε στο τρίτο κεφάλαιο της εργασίας, η «απελευθέρωση» από τους αποικιοκράτες ήταν αποκλειστικά μια «ισπανική» υπόθεση. Ο κρεολός εθνικισμός του Μεξικού κατασκεύασε ένα κράτος προς ίδιον όφελος τόσο ιδεολογικά όσο και οικονομικά. Ο φιλελεύθερος χαρακτήρας του κράτους από την μία και η απαξιοτική στάση απέναντι στους ιθαγενείς από την άλλη, άνοιξαν τον δρόμο για την πλήρη ιδιωτικοποίηση της γης. Όταν η Τσιάπας προσαρτήθηκε στο ανεξάρτητο Μεξικό το 1824, όλη η γη, ακόμη κι αυτή που είχαν καταφέρει να διατηρήσουν οι ιθαγενείς την περίοδο της αποικιοκρατίας, ανήκε πια στο κράτος, το οποίο μπορούσε να την πουλήσει σε ιδιώτες. Μέσα σε λιγότερο από δύο δεκαετίες Ευρωπαίοι (κυρίως Γερμανοί), Αμερικανοί αλλά και Μεξικάνοι είχαν αγοράσει τεράστιες εκτάσεις γης και είχαν εγκαθιδρύσει τεράστιες φυτείες ζάχαρης, καφέ και κακάο.

Η ελεύθερη αγορά είχε καταφέρει αυτό στο οποίο σχεδόν τέσσερις δεκαετίες αποικιοκρατίας είχαν αποτύχει: την εκμετάλλευση των γαιών, ακόμα και των ορεινών σημείων. Τα τμήματα του πυκνού δάσους στα ορεινά, ιδιωτικοποιήθηκαν επίσης, προκειμένου να αξιοποιηθούν για την πλούσια ξυλεία που μπορούσαν να δώσουν.¹⁴² Για τους ιθαγενείς των περιοχών αυτών, το ανεξάρτητο εθνικό κράτος δεν σήμανε ούτε ελευθερία, ούτε αυτοδιάθεση. Η νέα εποχή ερχόταν εγκυμονώντας χειρότερη εκμετάλλευση για ορισμένους ακόμη κι απ' το προηγούμενο καθεστώς· να τους μετατρέψει όλους σε άκληρους γεωργούς και φτηνούς εργάτες γης.¹⁴³ Μπορεί σε παγκόσμια κλίμακα η ίδρυση του έθνους κράτους να σήμανε το τέλος της αποικιοκρατίας, μια μικρότερης ανάλυσης κλίμακα της Τσιάπας όμως μας γυρίζει στην πραγματικότητα της εσωτερικής αποικίας, όπου η δομή των κοινωνικών σχέσεων εξακολουθεί να στηρίζεται στην κυριαρχία και την εκμετάλλευση των πολιτισμικά ετερογενών ομάδων.¹⁴⁴

¹⁴¹ Stephen Lynn, «Redefined Nationalism in Building a Movement for Indigenous Autonomy», στο, *Journal of Latin American Anthropology*, τχ. 3, Σεπτέμβριος 1997, σσ. 72-101, σ. 85

¹⁴² Στο ίδιο, σ. 87

¹⁴³ Khasnabish Alex, *Zapatistas: Rebellion from the grassroots to the Global*, Fenwood Publishing Ltd., Νέα Σκωτία, 2010, σ. 28

¹⁴⁴ Casanova Pablo Gonzalez, «Internal Colonialism and National Development», στο, *Studies in Comparative International Development*, τχ 1, Απρίλιος 1965, σσ. 27-37, σ.33

Εδώ επανερχόμαστε λοιπόν σε όσα γράφει ο Γκέλνερ, και προσπαθούμε να συνταιριάξουμε τα δύο σημεία που υποστηρίζουμε σε όλη την εργασία ότι στιγματίζουν την ιθαγενή ταυτότητα. Το απόλυτα ξένο προς το ευρωπαϊκό, πολιτισμικό στοιχείο από την μία, και την οικονομική πραγματικότητα από την άλλη. «Θα διστάσουν να προσπαθήσουν να ενταχθούν σε σύνολα, μέσα στα οποία γνωρίζουν πως δεν θα γίνουν αποδεκτοί· ή μάλλον, μέσα στα οποία πιστεύουν πως θα συνεχίσουν να απορρίπτονται.»¹⁴⁵ Ωστόσο, εδώ οφείλουμε να σημειώσουμε ότι οι ιθαγενείς της Τσιάπας δεν απορρίπτουν το σύνολο της μεξικανικής εθνικής ταυτότητας έναντι κάποιας άλλης εθνικής ταυτότητας που μπορεί να τους συμπεριλάβει αίροντας τους αποκλεισμούς. Διστάζουν ή αρνούνται την ίδια την εθνική ταυτότητα ως ιδέα, διατηρώντας τις προηγούμενες ταυτότητές τους. Οι ιθαγενείς είναι «άλλοι» ως προς την ταυτότητα του νέου κράτους, και αυτή η ετερότητα διατηρεί στον πυρήνα του συστήματος την δυνατότητα εκμετάλλευσης. Είναι λοιπόν «άλλοι» και μάλιστα «φτωχοί άλλοι». Για αυτή την συγχώνευση των δύο ταυτοτήτων η Γιασάρ γράφει ενδεικτικά, «Αυτό που έχει εξαιρετικά μακρόχρονη διάρκεια είναι η διαδοχή της φτώχειας, της αδικίας, της λεηλασίας και της καταστρατήγησης υπό την οποία, από τον 16^ο αιώνα, ζουν οι Ινδιάνοι που είναι χωρικοί και οι χωρικοί που είναι Ινδιάνοι».¹⁴⁶

Η Μεξικανική Επανάσταση, ιδίως τα αγροτικά τμήματά της, ήταν η προσπάθεια να διαρραγεί αυτή η πραγματικότητα. Η εφαρμογή των αιτημάτων της επανάστασης στην Τσιάπας με την μορφή των ejidos, σήμανε σε αρκετές περιπτώσεις και την επανάκτηση της γης των ιθαγενών, έστω κι αν αυτό έγινε υπό την μορφή των ejidos. Το άρθρο 27, μπορεί να μην αναγνώριζε την δυνατότητα της συλλογικής κτήσης της γης υπό το καθεστώς των γαιών των ιθαγενών, έδινε ωστόσο την δυνατότητα της συλλογικής κτήσης εν γένει. Στην Τσιάπας το 54% της γης μετατράπηκε σε ejidos, ενώ αργότερα συστάθηκε και η Εθνική Αγροτική Συνομοσπονδία (Confederacion Nacional Campesina, CNC).¹⁴⁷ Η άλλη όψη του νομίσματος από την αναθεώρηση του Συντάγματος μετά την Μεξικανική Επανάσταση, ήταν η πλήρης εγκατάλειψη των κοινοτήτων αυτών. Για πολλές δεκαετίες οι κρατικές πολιτικές είχαν «ξεχάσει» τα υψίπεδα της Τσιάπας, τα οποία βρίσκονταν πολύ μακριά από τα αστικά κέντρα. Στις περισσότερες των περιπτώσεων οι κάτοικοι της περιοχής δεν είχαν πρόσβαση σε βασικά

¹⁴⁵ Gellner Ernest, *Έθνη και εθνικισμός...*, ο.π., σ. 90

¹⁴⁶ Yashar J. Debora, *Contesting Citizenship in Latin America: The rise of Indigenous movements and the postliberal challenge*, Cambridge University Press, Νέα Υόρκη, 2005, σ. 14

¹⁴⁷ Wei Chi-hung, «Oil, urbanization and 'pacted' ethnic politics: Indigenous movements in Latin America», στο, *International Political Science Review*, τχ. 37, Μάρτιος 2016, σσ. 230-245, σ. 234

αγαθά που το κράτος υποστήριζε ότι παρείχε, όπως υγεία, εκπαίδευση, ηλεκτροδότηση και πόσιμο νερό.¹⁴⁸

Αξίζει λοιπόν να σημειώσουμε, ότι λόγω της κρατικής εγκατάλειψης η Τσιάπας ζούσε σε ένα καθεστώς αυτονομίας πολύ πριν οι Ζαπατίστας το απαιτήσουν και επισήμως. Η ουσιαστική άρνηση των θεσμών να ασχοληθούν με την περιοχή όχι μόνο δεν φρόντιζε για την καλλιέργεια της μεξικανικής εθνικής ταυτότητας έναντι της ιθαγενούς στην περιοχή, αλλά υποβοηθούσε την δεύτερη δια της απουσίας του. Είχε δημιουργήσει, με άλλα λόγια, τον απαραίτητο χώρο, ώστε ο πληθυσμός της περιοχής να αναπτύξει ισχυρά δίκτυα συνεργασίας και αλληλεγγύης. Η κατασκευή δρόμων, νοσοκομείων και σχολείων γινόταν από τα δίκτυα που είχαν οικοδομήσει οι ίδιοι οι κάτοικοι, με την συνεργασία των επιμέρους κοινοτήτων.¹⁴⁹

Το Μεξικό θα «ξαναθυμόταν» την Τσιάπας την δεκαετία του '70, όταν η κρατική πετρελαϊκή εταιρία Pemex θα ανακοίνωνε ότι βρήκε κοιτάσματα πετρελαίου στην πολιτεία. Τα αποθέματα στην Τσιάπας, το Ταμπάσκο και τον κόλπο του Μεξικού ήταν τέτοια, που η ευρύτερη περιοχή θα γινόταν τελικά γνωστή ως «μικρό Κουβέιτ».¹⁵⁰ Η ανακάλυψη άνοιξε έναν νέο κύκλο στην ιστορία της Τσιάπας, πολύ πριν αυτός ξεκινήσει στο υπόλοιπο Μεξικό. Οι περισσότερες εργασίες για την εξόρυξη του πετρελαίου «σκόνταφταν» πάνω στην συλλογική γη. Ένας νέος κύκλος βίας άνοιξε στην περιοχή. Η κυβέρνηση του PRI αδυνατώντας να εκδιώξει τις ιθαγενείς κοινότητες από την περιοχή, υιοθέτησε και πάλι τη στρατηγική της υπόγειας έντασης, χρηματοδοτώντας παραστρατιωτικές οργανώσεις, προκειμένου να αντιμετωπίσει τους ιθαγενείς. Σε αρκετές περιπτώσεις κοινότητες εκτοπίστηκαν από τη γη τους, ενώ άλλες είδαν το μέγεθός τους να μειώνεται δραματικά, αφού ορισμένα μέλη τους τις εγκατέλειψαν οικειοθελώς, προκειμένου να εργαστούν στην πετρελαιοβιομηχανία της περιοχής που άνθιζε, με την ελπίδα μιας καλύτερης ποιότητας ζωής. Η ιστορία αυτή όμως είναι ιδιαίτερα σύντομη. Η χρεοκοπία του '82 και η ιδιωτικοποίηση της Pemex σήμανε το τέλος της εργασίας με καλύτερους όρους για τους ιθαγενείς. Τις εξελίξεις συμπυκνώνει γλαφυρά η ιστορία ενός ιθαγενούς της Τσιάπας, ο οποίος μετά την κρίση μπορούσε να συνεχίσει να δουλεύει στη βιομηχανία μόνο με μισθούς

¹⁴⁸ Yashar J. Debora, *Contesting Citizenship...* ο.π., σ.63

¹⁴⁹ Οικονομάκης Λεωνίδα, *Σαν τον Ζαπάτα και τον Τσε. Οι Zapatistas και οι Βολιβιανοί Cocaleros*, Ακυβέρνητες Πολιτείες, Θεσσαλονίκη, 2020, σ. 89

¹⁵⁰ Wei Chi-hung, «Oil, urbanization and 'pacted' ethnic politics...», ο.π., σ. 232

πείνας. Επέστρεψε στην κοινότητά του στην ζούγκλα, όπου όμως δεν είχε πια γη να καλλιεργήσει και το 1986 προσχώρησε στους Ζαπατίστας.¹⁵¹

Η αναθεώρηση του Συντάγματος το 1992, για τους κατοίκους της Τσιάπας σήμανε την πλήρη απαλλοτρίωση της γης τους από τις πετρελαϊκές εταιρίες. «Οι φτωχοί αγρότες είδαν την αναθεώρηση του άρθρου 27, όχι ως αγροτικό εκσυγχρονισμό, αλλά ως την αφαίρεση της τελευταίας τους ελπίδας για σχετική ασφάλεια, οδηγώντας πολλούς να μετακινηθούν από ανεξάρτητες αγροτικές οργανώσεις στις τάξεις της Ζαπατίστικης εξέγερσης».¹⁵² Η ιστορική ειρωνεία είναι ότι η αναθεώρηση του Συντάγματος του '92 περιελάμβανε και την αναθεώρηση του άρθρου 4, όπου, για πρώτη φορά στην ιστορία του Μεξικού, αναγνωρίζονταν οι ρίζες της ιδιόμορφης εθνικής ταυτότητας στους ιθαγενείς πληθυσμούς.¹⁵³ Το Μεξικό αναγνώριζε τους ιθαγενείς, ενόσω όμως, την ίδια στιγμή, αφαιρούσε από τις ιθαγενείς κοινότητες, όπως τις Τσιάπας την δυνατότητα να βιοπορίζονται. Η αναγνώρισή τους ερχόταν να απαντήσει στα αυξανόμενα αιτήματα για ισότητα, μια ισότητα όμως που προϋπέθετε οι ιθαγενείς στην πράξη να απεκδυθούν ακριβώς εκείνη την ταυτότητα που ήταν πια αναγνωρισμένη συνταγματικά.

Ο Γκουρ μελετώντας τις αιτίες που οι ιθαγενείς εξηγείρονται, σημειώνει ότι η πολιτική τους δράση είναι περισσότερο αντιδραστική παρά προληπτική. «Στοχεύει στην προστασία αυτού που έχει απομείνει από τη γη και την κουλτούρα τους ενάντια στις διεισδυτικές απαιτήσεις των μεγαλύτερων κοινωνιών».¹⁵⁴ Μια αντίστοιχη ανάλυση θα μπορούσαμε να ακολουθήσουμε για την Τσιάπας. Ωστόσο, αυτό θα προϋπέθετε ότι έχουμε αποδεχτεί a priori ότι οι Ζαπατίστας επιχειρούν να επαναφέρουν ή να διατηρήσουν όσα η αποικιοκρατία στέρησε από τους ιθαγενείς. Στο επόμενο κεφάλαιο θα επιχειρήσουμε λοιπόν να προσεγγίσουμε το «άλλο παράδειγμα», την πραγματικότητα που προσπαθούν να οικοδομήσουν οι Ζαπατίστας για τις κοινότητές τους και κατά πόσο πρόκειται για μια πολιτική δράση προληπτική ή αντιδραστική στην συγκαιρινή τους πολιτική πραγματικότητα.

¹⁵¹ Στο ίδιο, σ. 236

¹⁵² Stahler-Sholk Richard, «Resisting Neoliberal Homogenization: The Zapatista Autonomy Movement», στο *Latin American Perspectives*, τχ. 34, Μάρτιος 2007, σσ. 48-63, σ. 52

¹⁵³ Stavenhagen Rodolfo, «Ruta Mixteca: Indigenous Rights in Mexico's Plunge into Globalization», στο, *Latin American Perspectives*, τχ. 42, Ιούλιος 2015, σσ. 92-102, σ. 97

¹⁵⁴ Gurr Robert Ted, «Why Minorities Rebel: A global analysis of Communal Mobilization and Conflict since 1945», στο, *International Political Science Review/ Revue internationale de science politique*, τχ. 14, Απρίλιος 1993, σσ. 161-201, σ. 166

Θα μπορούσε πάλι, να αποτελεί ένα συνδυασμό των δύο και να οδηγεί σε έναν «τρίτο δρόμο». Αυτό μένει να το διαπιστώσουμε στη συνέχεια.

Οι Ζαπατίστας και το «άλλο» εθνικό παράδειγμα

Όπως έχουμε ήδη υποστηρίξει, στην παρούσα εργασία προσεγγίζουμε την εξέγερση των Ζαπατίστας ως προϊόν μιας δομικής και πολυπαραγοντικής σύγκρουσης εντός του γενικότερου πλαισίου της μεξικανικής εθνικής ταυτότητας. Η κατασκευή των ταυτοτήτων, εθνικών, κοινωνικών, οικονομικών και πολιτισμικών βρίσκεται εν πολλοίς στον πυρήνα αυτής της σύγκρουσης. Στο παρόν κεφάλαιο εξετάζουμε την σχέση ανάμεσα στην μεξικανική εθνική ταυτότητα και την ιθαγενή, όπως αποτυπώνεται στο λόγο του κινήματος, προκειμένου να κατανοήσουμε κατά πόσο η δεύτερη συγκροτείται αντιπαρατιθέμενη στη πρώτη ή αν οι δύο μπορούν να συνυπάρχουν. Αναζητούμε αν οι Ζαπατίστας ανακατασκευάζουν την ιθαγενή ταυτότητα στοχεύοντας στη δημιουργία ενός εναλλακτικού παραδείγματος στην εθνική συγκρότηση ή δρουν εντός του προγενέστερου εθνικού πλαισίου.

Ας θυμηθούμε ότι υπό τον όρο Ζαπατίστας συστεγάζονται η Παράνομη Επαναστατική Ιθαγενής Επιτροπή (CCRI) και ο Στρατός των Ζαπατίστας για την Εθνική Απελευθέρωση (EZLN). Το ερώτημα που γεννάται εδώ είναι η σημασία του όρου «εθνικοαπελευθερωτικός». Θα ήταν βάσιμο από τη μεριά μας να αναγνώσουμε το όρο συνυφασμένο με το αίτημα της εθνικής αυτοδιάθεσης; Κάτι τέτοιο θα σήμαινε την a priori αποδοχή ότι η εθνικιστική ιδεολογία διαπερνά το κίνημα των Ζαπατίστας. Το ερώτημα που μας απασχολεί επομένως

είναι κατά πόσον πρόκειται για προσπάθεια ανασηματοδότησης του ήδη υπάρχοντος εθνικισμού ή για ένα συνολικότερο εγχείρημα που αντιστρατεύεται εν τω συνόλω τον κρατούντα εθνικισμό ως επίσημη κρατική ιδεολογία. Με άλλα λόγια, οι Ζαπατίστας ζητούν το δικό τους κράτος για το δικό τους έθνος (δηλαδή αποτελούν μια περίπτωση αποσχιστικού εθνικισμού) ή χρησιμοποιούν τον όρο «εθνικοαπελευθερωτικός» για να δηλώσουν κάτι που δεν μπορεί να γίνει κατανοητό με εθνικιστικούς όρους; Αυτά τα ερωτήματα επιχειρούμε να απαντήσουμε εξετάζοντας τη σχέση των Ζαπατίστας με τις βασικές έννοιες που παράγει και σημασιοδοτεί η εθνικιστική ιδεολογία, το έθνος, την πολιτισμική εθνική ταυτότητα, και το έθνος-κράτος.

Οι Ζαπατίστας και το μεξικανικό έθνος

Στην «Πρώτη Διακήρυξη της Ζούγκλας Λακαντόνα» οι Ζαπατίστας αποτυπώνουν την ταυτότητά τους γράφοντας «Είμαστε το προϊόν 500 χρόνων αγώνα: πρώτα ενάντια στην δουλεία, κατά τη διάρκεια του Πολέμου της Ανεξαρτησίας ενάντια στην Ισπανία, μετά για να αποφύγουμε να ενσωματωθούμε από τον βορειοαμερικανικό ιμπεριαλισμό, μετά για την διακήρυξη του Συντάγματός μας, ... και αργότερα απέναντι στην δικτατορία του Πορφύριο Ντίαζ που μας αρνούσαν την δίκαιη εφαρμογή των νόμων και τότε άνθρωποι σαν τον Ζαπάτα και τον Βίγια εξεγέρθηκαν, άνθρωποι φτωχοί σαν κι εμάς».¹⁵⁵ Εκείνο που παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, είναι ο τρόπος με τον οποίο οι Ζαπατίστας συνδέουν, στο αφήγημα που κατασκευάζουν, την δική τους ιστορία με τα ορόσημα της ιστορίας του Μεξικού. Κατασκευάζουν ή μάλλον υιοθετούν, το ήδη υπάρχον σχήμα της κυρίαρχης μεξικανικής ιστορίας περί εθνικής συνέχειας. Ωστόσο στη δική τους αφήγηση, η συνέχεια δεν αντικατοπτρίζει την ιστορία του κυρίαρχου μεξικανικού έθνους, αλλά την ιστορία των αγώνων των ανθρώπων του Μεξικού. Το κείμενο έχει άλλωστε δύο προσφωνήσεις «Στον λαό του Μεξικού» και «Αδερφοί και αδερφές μας Μεξικάνοι/ες».

¹⁵⁵ EZLN, «Primera Declaración de la Selva Lacandona», 1994

Δεν είναι όμως μόνο αυτό το πρώτο κείμενο μέσα από το οποίο μπορεί κανείς να αναγνωρίσει ότι οι Ζαπατίστας νιώθουν ότι είναι συμμετοχοί της μεξικανικής εθνικής ταυτότητας και ότι, με αυτή την ιδιότητα, απευθύνονται στους Μεξικάνους που δεν κατοικούν στην Τσιάπας. Στην «Δεύτερη Διακήρυξη της Ζούγκλας Λακαντόνα» είναι σαφέστατοι ως προς τους στόχους της δράσης τους. «Καταδικάζουμε όλη την χειραγώγηση και τις απόπειρες να αποσυνδεθούν τα δίκαια αιτήματά μας από αυτά του λαού του Μεξικού. Είμαστε Μεξικάνοι και δεν θα βάλουμε στην άκρη, ούτε τα αιτήματά μας ούτε τα όπλα μας, μέχρι να επιτευχθεί για όλους Δημοκρατία, Ελευθερία και Δικαιοσύνη».¹⁵⁶ Το ζήτημα επανέρχεται και στην επόμενη διακήρυξη, ένα χρόνο αργότερα. «Προσπάθησαν να απονομιμοποιήσουν τον αγώνα μας μειώνοντας το εθνικό πρόβλημα στο τοπικό ιθαγενές πλαίσιο».¹⁵⁷

Ωστόσο, οι συνδέσεις των Ζαπατίστας με το Μεξικό δεν σταματούν εκεί. Για το ίδιο το όνομα του κινήματος και την χρήση του όρου «εθνικοαπελευθερωτικός», ο Υποδιοικητής Μάρκος έχει πει: «Σκεφτόμασταν ότι ο σοσιαλισμός στο Μεξικό περνούσε αναγκαστικά από την εθνική απελευθέρωση. Για εμάς ήταν ένα κράτος νεοαποικιακό, ελεγχόμενο από την βορειοαμερικανική αυτοκρατορία, και, για να μεταβούμε στην δημοκρατία και τον σοσιαλισμό, ήταν απαραίτητη η εθνική απελευθέρωση. Από εκεί ήταν που οι ιδρυτές πήραν το όνομα Στρατός των Ζαπατίστας για την Εθνική Απελευθέρωση.»¹⁵⁸

Αλιεύοντας μόνο μερικές από τις αναφορές, γίνεται εύκολα κατανοητό ότι, όταν κάνουμε λόγο για τους Ζαπατίστας, δεν αναφερόμαστε σε ένα κίνημα με αποσχιστικές τάσεις ως προς το ίδιο το κράτος του Μεξικού. Δεν πρόκειται δηλαδή, για μια περίπτωση όπου η ιθαγενής ταυτότητα επιβίωσε ή ανασυγκροτήθηκε σε αντιπαράθεση με την υπάρχουσα εθνική ταυτότητα και σε αναζήτηση μιας τμηματικής αυτοδιάθεσης· ένα μοντέλο αποσχιστικού εθνικισμού.¹⁵⁹ Αν υπάρχει μια εθνική ταυτότητα στο συγκεκριμένο ιθαγενές κίνημα, τότε είναι η μεξικανική. Πρέπει πάντως να προσέξουμε εδώ όχι μόνο τη σχέση που δηλώνεται άμεσα, ιθαγενούς και μεξικανικής ταυτότητας, αλλά και εκείνες τις σχέσεις που δεν

¹⁵⁶ CCRI del EZLN, «Segunda Declaración de la Selva Lacandona», 1994

¹⁵⁷ CCRI del EZLN, «Tercera Declaración de la Selva Lacandona», 1995

¹⁵⁸ Le Bot Yvon and Subcomandante Marcos, *El sueño Zapatista por Subcomandante Marcos*, Ediciones Pirata, Τσιάπας-San Cristobál de las Casas, 1997, σ. 54

¹⁵⁹ Berghe Kristine και Maddens Bart, «Ethnocentrism, Nationalism and Post-nationalism in the Tales of Subcommandante Marcos», στο, *Mexican Studies/Estudios Mexicanos*, τχ. 20, Χειμώνας 2004, σσ. 123-144, σ. 125

δηλώνονται ή, που αποκλείονται πλήρως. Στην περίπτωση των Ζαπατίστας απουσιάζει οποιαδήποτε σύνδεση ανάμεσα στους ίδιους και σε άλλα ιθαγενή κινήματα, που να διαπερνά τα όρια της μεξικανικής επικράτειας. Τα αιτήματα του κινήματος είναι τόσο άμεσα συνυφασμένα με το Μεξικό που η Ραμίρεζ δικαίως κάνει λόγο για ένα «εθνικό ιθαγενές κίνημα».¹⁶⁰ Αδυνατούμε, δηλαδή, να αναγνωρίσουμε ένα παν-ιθαγενικό ή παν-αμερικανικό όραμα, όπως αυτό είχε αποτυπωθεί, παραδείγματος χάριν, από τον Σιμόν Μπολιβάρ, τις πρώτες δεκαετίες της άνθισης του εθνικισμού στην λατινική Αμερική.¹⁶¹

Επιπλέον, ένα ακόμη στοιχείο που πρέπει να αποκλείσουμε στην προσπάθεια κατανόησης των Ζαπατίστας, είναι αυτό που ο Γκούρ, μελετώντας τα ιθαγενή κινήματα, έχει χαρακτηρίσει ως «αντιδραστική πολιτική»¹⁶² – την προσπάθεια, δηλαδή, διατήρησης, από την μεριά των ιθαγενών, προνεωτερικών μορφών συγκρότησης της κοινωνικής ζωής, ευθέως αντίθετων προς τις νεωτερικές. Κάτι τέτοιο μπορεί να ισχύει για άλλα ιθαγενή κινήματα, ωστόσο δεν αποδεικνύεται χρήσιμο αναλυτικό εργαλείο σε αυτή τη μελέτη. «Η δουλειά που περιμένει τους Ζαπατίστας δεν είναι να διαλύσουν την παλιά κοινωνία και μία ανάλογα παλιά εξουσία, αλλά να επινοήσουν μια δημοκρατία που θα εμπεριέχει όλους τους αποκλεισμένους».¹⁶³ Δεν αμφιβάλουμε ότι στον εξεγερσιακό λόγο ορισμένα επιχειρήματα παρουσιάζονται μεγεθυμένα, παρ' όλα αυτά δεν μπορούμε να παραγνωρίσουμε ότι το παράδειγμα που έχουν οικοδομήσει οι Ζαπατίστας στις κοινότητές τους, δεν αποτελεί απλώς επαναφορά παλαιότερων κοινωνικών μοντέλων. Σε αυτό θα αναφερθούμε αναλυτικότερα στη συνέχεια. Επιστρέφοντας στο ζήτημα του έθνους στο λόγο των Ζαπατίστας, παρατηρούμε ότι στον πυρήνα των αιτημάτων τους δεν βρίσκεται η αποδόμηση της εθνικής ταυτότητας εν γένει, αλλά η αποδόμηση της μεξικανικής εθνικής ταυτότητας όπως αυτή έχει οικοδομηθεί ιστορικά.¹⁶⁴ «Η εικόνα του αδαούς ιθαγενούς, λιπόψυχου και γελοίου, η εικόνα που οι ισχυροί είχαν διατάξει για εθνική κατανάλωση, έσπασε, και η ιθαγενής τιμή και αξιοπρέπεια

¹⁶⁰ Ramírez Gloria Muñoz, *EZLN 20 y 10, el fuego y la palabra*, La Jornada Ediciones, Πόλη του Μεξικού, 2003, σ. 96

¹⁶¹ Δαμηλάκου Μαρία, *Ιστορία της Λατινικής Αμερικής: Από το τέλος της αποικιοκρατίας μέχρι σήμερα*, Αιώρα, Αθήνα, 2015, σ. 24

¹⁶² Gurr Robert Ted, «Why Minorities Rebel: A global analysis of Communal Mobilization and Conflict since 1945», στο, *International Political Science Review/ Revue internationale de science politique*, τχ. 14, Απρίλιος 1993, σσ. 161-201, σ. 166

¹⁶³ Le Bot Yvon and Subcomandante Marcos, *El sueño Zapatista...*, ο.π., σ. 51

¹⁶⁴ Yashar J. Debora, *Contesting Citizenship in Latin America: The rise of Indigenous movements and the postliberal challenge*, Cambridge University Press, Νέα Υόρκη, 2005, σ. 3

επέστρεψε στην ιστορία, προκειμένου να πάρει τη θέση που της αξίζει: αυτή του ολοκληρωμένου και ικανού πολίτη».¹⁶⁵ Όσα περιγράφονται στο χωρίο μας είναι γνωστά, εφόσον έχουμε εξετάσει αναλυτικά την ιστορική διαδρομή κατασκευής της εθνικής ταυτότητας και των αποκλεισμών που συνεπέφερε η διαδικασία. Εκείνο που έχει ιδιαίτερη σημασία εδώ, είναι η «επιστροφή του ιθαγενούς στην θέση που του αξίζει». Την διάρρηξη δηλαδή των ανισοτήτων του νεοαποικιακού κράτους του Μεξικού.

Οι Ζαπατίστας χρησιμοποιούν τον όρο αναφερόμενοι στη σχέση εξάρτησης του Μεξικού από τις ΗΠΑ, ωστόσο εδώ υποστηρίζουμε ότι ο όρος νεοαποικισμός περιγράφει την ιδιαίτερη περίπτωση του Μεξικού και εξαιτίας βαθύτερων ιστορικών συνθηκών. Η οικοδόμηση της εθνικής ταυτότητας στο Μεξικό χαρακτηρίζεται από αυτή τη συνθήκη της «μη ανοιχτής», της υπόγειας αποικιακής κατάστασης. Ο όρος νεοαποικισμός μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την ανάλυση του μεξικανικού εθνικισμού τόσο πριν, όσο και μετά την Μεξικανική Επανάσταση.¹⁶⁶ Η «εκσυγχρονιστική»¹⁶⁷ διαδικασία που ακολούθησε αναπόφευκτα την άφιξη των αποικιοκρατών, καθώς και η αξιολόγηση όλων των ιθαγενών συστημάτων, κοινωνικών, οικονομικών, πολιτικών, ακόμα και συστημάτων γνώσης, με γνώμονα τον εκσυγχρονισμό, συνέχισε να χαρακτηρίζει την μεξικανική πραγματικότητα. Η μετάβαση στη νεωτερική εποχή για το Μεξικό, όπως έχουμε υποστηρίξει, δεν ακολουθήθηκε από την διάρρηξη των προηγούμενων σχέσεων εξουσίας αλλά συνέχισε την αποικιοκρατική παράδοση, οικοδομώντας μια πραγματικότητα ευρωπαϊκά επικαθορισμένη. Το αίτημα των Ζαπατίστας για «εθνική απελευθέρωση», στοχεύει λοιπόν στην ανάγκη ανάπτυξης κοσμοθεωριών σε ένα ουσιαστικά ελεύθερο από την ευρωπαϊκή/δυτική επιρροή πλαίσιο· την οικοδόμηση ενός μεταποικιακού Μεξικού, που θα επιτρέψει την επανάκτηση και την εξέλιξη της ιθαγενούς ταυτότητας, έναντι αυτής που είχε επιβληθεί με ποικίλους τρόπους σε διάφορες περιόδους της μεξικανικής ιστορίας.¹⁶⁸

¹⁶⁵ CCRI del EZLN, «Tercera Declaración de la Selva Lacandona», 1995

¹⁶⁶ Schorkowitz Dittmar, Chávez R. John και Schröder W. Ingo, *Shifting Forms of Continental Colonialism. Unfinished Struggles and Tensions*, Palgrave Macmillan, Λονδίνο, 2019, σ. 38

¹⁶⁷ Όταν γίνεται λόγος για την αποικιοκρατική εκσυγχρονιστική διαδικασία, οφείλουμε να λαμβάνουμε υπ' όψιν ότι αυτή έχει έντονα όχι απλώς δυτικοκεντρικά στοιχεία, αλλά ευρωπαϊκά. Ήταν οι ευρωπαϊκές ιδέες για τον κόσμο, σε όλο του το φάσμα, που έκριναν όσα συνάντησαν στη νέα ήπειρο από την μία, και επιβλήθηκαν επάνω της από την άλλη.

¹⁶⁸ Chavez R. John, «Aliens in their native lands: The persistence of Internal Colonial Theory», στο, *Journal of World History*, τχ. 22, Δεκέμβριος 2011, σσ. 785-809, σ. 805

Αποκαλυπτικά για την ανάλυση του νεοαποικιακού Μεξικού από τους Ζαπατίστας ήταν όσα είχε πει ένας εκ των συμμετεχόντων στο κίνημα, ο Πέδρο: «Κάθε φορά που φέρνουμε σε πέρας τη σιωπηλή αλλά τόσο σημαντική αποστολή μας είναι σαν να φωνάζουμε 'Παρών!' στο προσκλητήριο του Διοικητή της Λατινικής Αμερικής¹⁶⁹ και να κάνουμε πράξη το όραμά του για 'ένα, δύο, τρία...πολλά Βιετνάμ'». ¹⁷⁰ Η προσέγγισή μας απέναντι στο εγχείρημα των Ζαπατίστας αποκρυσταλλώνεται στα παρακάτω, «Τα αποικιακά ίχνη είναι άφθονα στην πολιτική σκέψη και τις καθημερινές πρακτικές, στα φυσικά τοπία και τους καταλόγους εισαγόμενων φυτών και ασθενειών. ... Η πνευματική και η πολιτισμική αποαποικιοποίηση δεν έχει καν ξεκινήσει». ¹⁷¹

Τα αιτήματα των ιθαγενών Ζαπατίστας είναι εν πολλοίς αιτήματα προς την κατεύθυνση της πνευματικής και πολιτισμικής αποαποικιοποίησης του μεξικανικού εθνικισμού με την οικοδόμηση μιας εθνικής ταυτότητας που θα συμπεριλαμβάνει όλα εκείνα τα ιθαγενή πολιτισμικά χαρακτηριστικά, ως αναπόσπαστο μέρος της μεξικανικότητας. Η επίτευξη της αποαποικιοποίησης, ωστόσο, σε αυτή την περίπτωση δεν έχει περάσει ούτε από τα στάδια της πολιτικής και της οικονομίας. Δεν υποστηρίζουμε βέβαια, ότι το Μεξικό εξαρτάται ακόμα άμεσα από κάποια μητροπολιτική δύναμη, σχέση που θα καθιστούσε την ανάλυση πολύ πιο απλή. Αντιθέτως, η εγκόλπωση των ευρωπαϊκών προτύπων από τον μεξικανικό εθνικισμό, ως συστατικών στοιχείων της μεξικανικότητας, έχει λειτουργήσει νομιμοποιητικά ως προς τα αποικιοκρατικά κατάλοιπα. Αυτή η νομιμοποίηση καθιστά δυσκολότερη την οικοδόμηση ενός εναλλακτικού μοντέλου. Σε αντίθεση με τα αντιαποικιακά κινήματα της Αφρικής και της Ασίας, όπου η υπόθεση της «εθνικής απελευθέρωσης» τοποθετούνταν απέναντι σε ορατές αποικίες, οι Ζαπατίστας αντιμετωπίζουν εσωτερικοποιημένες μορφές των αποικιοκρατικών σχέσεων εξουσίας, που ο μεξικανικός εθνικισμός παρουσίασε ως ίδια στοιχεία. Στο κάλεσμα της εθνικής ομοιογένειας, συμπεριλαμβάνονται έτσι άδηλες πτυχές της κοινωνικής πραγματικότητας.

Ένα εκ των γνωστότερων συνθημάτων του κινήματος συμπυκνώνει όσα προσπαθήσαμε να αναδείξουμε με την μέχρι τώρα ανάλυσή μας, «Ποτέ ξανά ένα Μεξικό χωρίς Εμάς». ¹⁷² Ένα

¹⁶⁹ Διοικητής της Λατινικής Αμερικής εννοείται εδώ ο Ερνέστο Γκεβέρα

¹⁷⁰ Οικονομάκης Λεωνίδα, *Σαν τον Ζαπάτα και τον Τσε. Οι Zapatistas και οι Βολιβιανοί Cocaleros*, Ακυβέρνητες Πολιτείες, Θεσσαλονίκη, 2020, σ. 83

¹⁷¹ Schorkowitz Dittmar, Chávez R. John και Schröder W. Ingo, *Shifting Forms...*, ο.π., σ. 40

¹⁷² Rockwell Elsie, *Vivir entre escuelas: Relatos y Presencias. Antología Esencial*, CLASCO, Μπουένος Άιρες, 2018, σ. 774

Μεξικό δηλαδή, στο οποίο οι ιθαγενείς θα μπορούν να ανήκουν, διατηρώντας όλα εκείνα τα στοιχεία που τους καθορίζουν. Για να κατανοήσουμε, όμως, ακριβώς το νόημα των αιτημάτων, οφείλουμε να εξετάσουμε τι επιχειρούν οι Ζαπατίστας να οικοδομήσουν, όχι μόνο σε τι αντιτίθενται. Με άλλα λόγια, οφείλουμε να εξετάσουμε το είδος εθνικισμού που αντιπροτείνουν, αλλά και πώς αυτός ο εθνικισμός μπορεί να συνδυάζεται με το αίτημα για αυτονομία. Τα δύο, όμως, στην παραδοσιακή σύλληψη της εθνικιστικής ιδεολογίας, μοιάζουν ασυμβίβαστα.

Οι Ζαπατίστας και ο «άλλος» εθνικισμός

Η παραδοσιακή εθνική ταυτότητα στο Μεξικό, είναι μια μονο-εθνική ταυτότητα, προτάσσει δηλαδή ένα κράμα πολιτισμικών και άλλων χαρακτηριστικών για την συγκρότηση του έθνους: μία εθνική γλώσσα, η Ισπανική, μία θρησκεία της οποίας οι εορτασμοί καθορίζουν το εθνικό ημερολόγιο, ο καθολικισμός. Σε αυτό το είδος εθνικισμού οι Ζαπατίστας αντιπροτείνουν έναν πλουραλιστικό εθνικισμό. «Ο Ζαπατισμός δεν προτείνει μια κομμουνιστική εκδοχή ούτε έναν κλειστό εθνικισμό. Αρθρώνει εμπειρίες από ετερογενείς κοινότητες, ξεχωριστές και ανοιχτές. Η εθνική δημοκρατία και το σχέδιο για μια κοινωνία με μαθήματα, μοναδικά και συλλογικά, που αναγνωρίζονται και μπορούν να παρουσιαστούν...Αγώνας για έναν κόσμο όπου χωράνε πολλοί κόσμοι, έναν κόσμο που θα είναι ένας και ποικιλόμορφος».¹⁷³ Το όραμα που αποτυπώνεται, δεν είναι ένα πολυεθνικό κράτος, στα πρότυπα πιθανώς των προηγούμενων πολυεθνικών κρατών και αυτοκρατοριών. Αντιθέτως, η σύλληψη αφορά ένα έθνος, το οποίο όμως θα μπορεί να συγκροτείται από πληθώρα συλλογικών ταυτοτήτων και χαρακτηριστικών.

Όσα μόλις αναφέραμε γίνονται ευκολότερα κατανοητά αν αναλύσουμε κατ' αντιπαράθεση το μονο-εθνικό μοντέλο της μεξικανικής πολιτισμικής ταυτότητας, της *mestizaje* δηλαδή, και το άλλο, πλουραλιστικό-εθνικό μοντέλο που αντιπαραβάλλουν οι Ζαπατίστας. Τα σχολεία που ξεκίνησαν να λειτουργούν οι Ζαπατίστας στα πέντε *Caracol*, είναι πολύγλωσσα σχολεία. Αυτό

¹⁷³ Le Bot Yvon and Subcomandante Marcos, *El sueño Zapatista...*, ο.π., σ. 9

σημαίνει ότι οι ιθαγενείς που μετέχουν της εκπαιδευτικής διαδικασίας, διδάσκονται τόσο τις ιθαγενείς διαλέκτους (τσοτσίλ, τσελτάλ, κχολ, τοχολαμπάλ οι κυριότερες εξ αυτών) όσο και τα ισπανικά.¹⁷⁴ Η ίδια πολύγλωσση κουλτούρα διατηρείται και στην έκδοση των ανακοινωθέντων και των κειμένων των οργανώσεων. Χαρακτηριστικό είναι ότι κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων ανάμεσα στους Ζαπατίστας και την κυβέρνηση στο Σαν Αντρές το 1996, υπήρχε συνεχής διερμηνεία στη διαδικασία, σχεδόν για όλες τις ιθαγενείς γλωσσικές κοινότητες.¹⁷⁵

Οφείλουμε εδώ να παρατηρήσουμε ότι η συνύπαρξη πολλών γλωσσών παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την προσπάθεια ανάλυσης εντός του παραδοσιακού εθνικισμού. Όπως σημειώνει ο Άντερσον η γλωσσική διαφορά φορτίζεται ιδεολογικά και αποκτά σημασία, μόνο αν έχει προηγηθεί η ανάγκη η γλωσσική ετερότητα να γίνει σύνορο εθνικής ετερότητας.¹⁷⁶ Η γλώσσα άλλωστε, είναι ίσως το ευκολότερο σύνορο να προσπεραστεί· οι εκπαιδευτικές πολιτικές των εθνικών κρατών το αποδεικνύουν με τον σαφέστερο τρόπο. Η γλώσσα αποκτά μείζονα σημασία στην εθνικιστική ιδεολογία εξαιτίας της μοναδικότητάς της: είναι το μέσο που διασφαλίζει τον κοινό κώδικα επικοινωνίας της ομοιογενούς εθνικής κοινότητας. Είναι, ευθύνη του εθνικού κράτους να την αναπαράγει αλλά και να την επιβάλει έναντι άλλων γλωσσών εντός της επικράτειάς του. Το παράδειγμα των Ζαπατίστας εισάγει νέα ερωτήματα σε αυτή τη σχέση αλλά και ενδιαφέρουσες απαντήσεις. Η εθνική γλώσσα δεν είναι «Η Γλώσσα» με κεφαλαία γράμματα, που επιβάλλεται σε άλλες γλώσσες ή σε «διαλέκτους». Αν η γλώσσα του έθνους δεν είναι μία και δεν είναι η μοναδική, μπορούμε να κάνουμε λόγο για εθνική γλώσσα; Εδώ απαντάμε με επιφύλαξη, μάλλον όχι. Αν κάθε γλώσσα που μιλιέται είναι ισότιμη με κάθε άλλη γλώσσα της επικράτειας, αν κάθε γλώσσα είναι και εθνική γλώσσα, τότε η διάκριση ανάμεσα στην εθνική και τις «άλλες» γλώσσες είναι μάλλον περιττή. Με άλλα λόγια, η γλώσσα, αποπολιτικοποιείται, εφόσον είναι μόνο αυτό: ένα πολιτισμικό χαρακτηριστικό ανάμεσα σε άλλα, και όχι μοναδικό εθνικό πολιτισμικό χαρακτηριστικό.

Στην περίπτωση των Ζαπατίστας, η γλωσσική ετερότητα απεμπολεί την ιδεολογική και πολιτική της σημασία. Αλλόγλωσσες κοινότητες μπορούν να συστεγαστούν υπό τη σκέπη του

¹⁷⁴ Οικονομάκης Λεωνίδα, *Σαν τον Ζαπάτα...*, ο.π., σ. 134

¹⁷⁵ Βλ. Luis Hernández Navarro, «La marcha del color de la tierra», στο *La Jornada. Opinión*, 16 Μαρτίου 2021

¹⁷⁶ Benedict Anderson, *Φαντασιακές κοινότητες: Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, μτφ. Χαντζαρούλα Π., Νεφέλη, Αθήνα, 1997, σ. 66-67

«νέου» μεξικανικού έθνους. Κάθε διάλεκτος είναι εθνική γλώσσα για την κοινότητα που την μιλάει. Στο πλαίσιο της εθνικιστικής ιδεολογίας η επίτευξη και η διατήρηση αυτής της μοναδικότητας, νομιμοποίησε πολλάκις την καταπίεση ή ακόμα και την εξόντωση των «εθνικών μειονοτήτων», ως επικίνδυνων άλλων για το συμπαγές εθνικό σύνολο.¹⁷⁷ Η ίδια εξάλλου η εμπειρία των ιθαγενών στο Μεξικό το επιβεβαιώνει. Στην «Τέταρτη Διακήρυξη της Ζούγκλας Λακαντόνα» οι Ζαπατίστας ζητούν την οικοδόμηση «μιας πλουραλιστικής, ανεκτικής, συμπεριληπτικής δημοκρατικής, δίκαιης και ελεύθερης κοινωνίας...σε ένα νέο έθνος. Οι έχοντες εξουσία δεν θα είναι αυτοί που θα την οικοδομήσουν. Οι έχοντες εξουσία είναι μόνο οι πωλητές των υπολειμμάτων μιας κατεστραμμένης χώρας.»¹⁷⁸ Η επικράτηση ενός πλουραλιστικού μοντέλου διασφαλίζει την ελευθερία, λειτουργώντας αντιπαραθετικά σε ένα μοντέλο επιβολής του ενός στοιχείου έναντι των υπολοίπων. Σε μια πιο αφαιρετική σύλληψη, η εθνική ταυτότητα των Ζαπατίστας μπορεί να αποδοθεί σαν ένα ψηφιδωτό, έναντι της παραδοσιακής εθνικής ταυτότητας που μοιάζει με μια ομοιογενή μάζα, προϊόν της υπερίσχυσης ενός μόνο στοιχείου.

Ο εθνικισμός των Ζαπατίστας είναι μια απόπειρα να αντικρουστεί το ηγεμονικό εθνικιστικό αφήγημα, προτείνοντας μια εναλλακτική σύλληψη του έθνους. Μια σύλληψη, που αναγνωρίζει το ρόλο και την θέση των ιθαγενών πληθυσμών στην μεξικανική ιστορία και που κατ' επέκταση οδηγεί σε ένα πιο δίκαιο και συμπεριληπτικό εθνικισμό.¹⁷⁹ Σε αυτή την εναλλακτική σύλληψη εμπίπτει και η αυτονομία των κοινοτήτων. Στον μικρό κόσμο που οικοδομούν οι Ζαπατίστας, οι ιθαγενείς ταυτότητες, με τα ποικίλα πολιτισμικά χαρακτηριστικά δεν μεταφράζονται σε αντίστοιχες (και διαφορετικές) εθνικές ταυτότητες.

Μια εικόνα των αιτιών των αιτημάτων για αυτονομία δίνει ο Υποδιοικητής Μάρκος σε συνέντευξη στην εφημερίδα La Jornada, τονίζοντας την αντιμετώπιση που έχουν τύχει οι ιθαγενείς από το κράτος. «Όταν οι σύντροφοι κάνουν λόγο για αυτονομία...είναι επειδή δεν εμπιστεύονται ούτε στο ελάχιστο τις κρατικές αρχές. Για να καταλάβετε, ακόμα περισσότερο κι από τον ομοσπονδιακό στρατό μισούν τις δυνάμεις ασφαλείας, την αστυνομία, τις δικαστικές αρχές, όλους εκείνους που μας κάνουν κομματάκια κάθε φορά που τους δίνεται η ευκαιρία. Συνεπώς υποστηρίζουν ότι πρέπει να μπούμε σε διάλογο και να διεκδικήσουμε

¹⁷⁷ Schorkowitz Dittmar, Chávez R. John και Schröder W. Ingo, *Shifting Forms...*, ο.π., σ. 10

¹⁷⁸ CCRI del EZLN, «Tercera Declaración de la Selva Lacandona», 1995

¹⁷⁹ Mentinis Mihalís, *Zapatistas. The Chiapas Revolt and what it means for Radical Politics*, Pluto Press, Λονδίνο, 2006, σ. 59

την αυτονομία μας. Μόνο έτσι η κυβέρνηση θα αναγνωρίσει τις κυβερνητικές και διοικητικές μας δομές μας, μόνο έτσι θα μπορούμε να ζούμε χωρίς να έχουμε πάρε δώσε μαζί τους.»¹⁸⁰

Ωστόσο, το ζήτημα είναι αρκετά πιο πολύπλοκο απ' όσα διατύπωσε ο Μάρκος. Σε κείμενο που εκδόθηκε ένα χρόνο μετά την συνέντευξη, οι Ζαπατίστας υποστηρίζουν ότι «Το ιθαγενές ερώτημα δεν θα βρει απάντηση αν δεν συντελεστεί μια ριζική μετατροπή της εθνικής συνθήκης. Ο μόνος τρόπος να συμπεριληφθούν, με δικαιοσύνη και αξιοπρέπεια, οι ιθαγενείς του έθνους, είναι να αναγνωριστούν τα χαρακτηριστικά της δικής τους κοινωνικής, πολιτικής και πολιτισμικής οργάνωσης. Η αυτονομία δεν είναι διαχωρισμός: είναι κοινωνική ενσωμάτωση των ταπεινών και ξεχασμένων μειονοτήτων του σύγχρονου Μεξικού. Έτσι καταλαβαίνει ο EZLN το πρόβλημα από την εμφάνισή του και έτσι οι ιθαγενείς κοινότητες που συγκροτούν την ηγεσία της οργάνωσης το έχουν διατυπώσει.»¹⁸¹

Για τις ιθαγενείς κοινότητες, η αυτονομία εμφανίζεται ως λύση στο πρόβλημα του αποκλεισμού. Διασφαλίζει δηλαδή, την αναγνώριση όλων των πτυχών της ιθαγενούς ταυτότητας ενώ ταυτόχρονα επιτρέπει την συμπερίληψη στην μεγαλύτερη οντότητα του μεξικανικού κράτους. Τα Caracoles λειτουργούν σε αυτό το πλαίσιο. Οι μη ιεραρχικές τοπικές δομές αυτοδιοίκησης, όπου συνυπάρχουν διάφορες ιθαγενείς κοινότητες, διασφαλίζουν την πολιτική, πολιτισμική και οικονομική αποαποικιοποίηση των ιθαγενών. Η δυνατότητα συλλογικής έναντι ιδιωτικής ιδιοκτησίας είναι μάλλον μια προφανής διαφοροποίηση απ' όσα ισχύουν στο υπόλοιπο Μεξικό. Κάτι αντίστοιχο συμβαίνει και με την δυνατότητα των κοινοτήτων να αποφασίζουν μέσα στις συνελεύσεις τους για τις χρήσεις της γης αλλά και άλλα καθημερινά ζητήματα, να ασκούν δηλαδή την δική τους πολιτική. Όταν όμως κάνουμε λόγο για αποαποικιοποίηση των συστημάτων γνώσης, το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα όλων είναι μάλλον ο τρόπος εξάσκησης της ιατρικής. Στα μικρά ιατρεία των Caracoles, αλλά και στην μεγάλη κλινική που λειτουργεί στην Τσιάπας αξιοποιούνται και οι δυτικές αλλά και οι ιθαγενείς ιατροφαρμακευτικές μέθοδοι.¹⁸²

Η αυτονομία των ιθαγενών κοινοτήτων δεν αντικατοπτρίζει αιτήματα εθνικής ανεξαρτησίας, όπως θα μπορούσε κάποιος να αναγνωρίσει σε άλλα κινήματα. Αντιθέτως, επιτρέπει την ταυτόχρονη συνύπαρξη ενός πιο συμπεριληπτικού έθνους προσδεμένου αφενός μεν σε μια

¹⁸⁰ Οικονομάκης Λεωνίδας, *Σαν τον Ζαπάτα...*, ο.π., σ. 126

¹⁸¹ CCRI del EZLN, «Tercera Declaración de la Selva Lacandona», 1995

¹⁸² Οικονομάκης Λεωνίδας, *Σαν τον Ζαπάτα...*, ο.π., σ. 133

ενιαία κρατική πολιτική δομή, αφετέρου δε στις πολλαπλές τοπικές κοινότητες.¹⁸³ Ο Ρενάν είχε πει ότι ένα έθνος είναι ένα καθημερινό δημοψήφισμα. Και αυτή η ρήση είναι μάλλον η πιο χρήσιμη για την κατανόηση του εθνικισμού των Ζαπατίστας. Η ιδιαίτερη ιστορία του Μεξικού επιτρέπει να παρατηρήσουμε, χωρίς «πολιτισμικούς περισπασμούς» ότι οι Ζαπατίστας ανήκουν στο μεξικανικό έθνος, διότι αυτή είναι η πολιτική τους βούληση. Όπως συμβαίνει τελικά, και στις περισσότερες των περιπτώσεων.

Κλείνοντας το παρόν κεφάλαιο, θέλουμε να τονίσουμε ότι δεν επιχειρήσαμε σε καμία περίπτωση να εξαντλήσουμε όλα όσα μπορεί κανείς να παρατηρήσει εξετάζοντας το συγκεκριμένο κίνημα. Θα θέλαμε ωστόσο να σημειώσουμε αυτήν την φαινομενική παραδοξότητα του εθνικισμού των Ζαπατίστας, αυτή την διαρκή κίνηση πάνω σε δύο άξονες, το μεξικανικό έθνος στον ένα και το κράτος στον άλλον. Θα σημειώσουμε μόνο ότι πρόκειται μάλλον για ένα εργαστήριο αποαποικιοποίησης, όπου πολλές ιδέες βρίσκονται ακόμα στο μεταίχμιο.

¹⁸³ Stephen Lynn, «Redefined Nationalism in Building a Movement for Indigenous Autonomy», στο, *Journal of Latin American Anthropology*, τχ. 3, Σεπτέμβριος 1997, σσ. 72-101, σ. 92

Αντί επιλόγου

Στο ντοκιμαντέρ «Μαργαριταρένιο Κουμπί», ο Χιλιανός σκηνοθέτης Πατρίσιο Γκουσμάν αναφέρεται στην ιστορία του Τζίμου Μπάτον. Θα σταθούμε κι εμείς σε αυτή συνοπτικά, εξαιτίας της χρησιμότητάς της σε όσα προσπαθήσαμε να αναδείξουμε σε αυτή την εργασία. Ήταν άλλωστε η ίδια ιστορία που στάθηκε αφορμή για την συγγραφή της. Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, ένα αγγλικό πλοίο έφτασε στις ακτές της Παταγονίας, υπό την ηγεσία του πλοιάρχου Ρόμπερτ Φιτζρόι.¹⁸⁴ Η αποστολή του ήταν η χαρτογράφηση της περιοχής. Ο πλοίαρχος είχε την ιδέα να πάρει τέσσερις ιθαγενείς και να τους πάει στην Αγγλία, προκειμένου να τους εκπολιτίσει. Ένας από τους ιθαγενείς ανέβηκε στο πλοίο με αντάλλαγμα ένα μαργαριταρένιο κουμπί. Τον ονόμασαν Τζίμου Μπάτον. Ο Τζίμου Μπάτον ντύθηκε με τα ρούχα των ναυτικών, και αργότερα με τα ρούχα των Άγγλων. Για ένα χρόνο ο Τζίμου Μπάτον έζησε στο Πλίμουθ, σε έναν άγνωστο κόσμο, «ταξίδεψε από την λίθινη εποχή στην βιομηχανική επανάσταση. Ταξίδεψε χιλιάδες χρόνια στο μέλλον και μετά χιλιάδες χρόνια πίσω στο παρελθόν».¹⁸⁵ Μετά από ένα χρόνο, συνοδεία του Κάρολου Δαρβίνου στο ταξίδι του, ο Φιτζρόι επέστρεψε τον

¹⁸⁴ Το πλοίο ήταν το HMS Beagle, του οποίου η πρώτη αποστολή έφτασε στις ακτές της Γης της Φωτιάς (Παταγονία) το 1830.

¹⁸⁵ Από την ταινία του Patricio Guzmán, *El botón de nácar*, 2015

Τζίμου Μπάτον στην Παταγονία. Όταν γύρισε στην πατρίδα του, έβγαλε τα δυτικά ρούχα, συνέχισε όμως να μιλάει αρκετές φορές αγγλικά. Μάκρυνε και πάλι τα μαλλιά του, όμως δεν θα ήταν ποτέ ξανά ο ίδιος. Ξανασυναντάμε τον Τζίμου Μπάτον λίγες δεκαετίες αργότερα στο ταξίδι κάποιων χριστιανών ιεραπόστολων. Οι ίδιοι σημειώνουν ότι μιλάει ακόμα αγγλικά, ενώ τα έχει διδάξει και σε κάποιους Γιαγκχάν.

Εκείνο που κέντρισε το ενδιαφέρον μας στην ιστορία που μόλις αφηγηθήκαμε, είναι ο τρόπος με τον οποίο μπορούμε να αξιοποιήσουμε αλληγορικά το ταξίδι του Τζίμου Μπάτον στην κατανόηση του μεξικανικού εθνικισμού. Επιλέγουμε να χαρακτηρίσουμε τον μεξικανικό εθνικισμό, Τζίμου Μπάτον επικεντρώνοντας την προσοχή μας σε ορισμένα σημεία. Ανασυγκροτώντας όσα έχουμε εξετάσει μέχρι τώρα, το πρώτο σημείο στο οποίο οφείλουμε να σταθούμε είναι ο ρόλος των αποικιοκρατών στην ανάπτυξη των ιδεών στην νέα ήπειρο και πιο συγκεκριμένα των εθνικιστικών ιδεών. Ως άλλοι Φιτζρόι, οι αποικιοκράτες, με την άφιξή τους στην «νέα» ήπειρο, έφεραν μαζί τους τις ευρωπαϊκές ιδέες· ιδέες που εν πολλοίς επιβλήθηκαν στους ιθαγενείς των νέων περιοχών. Αυτό το πλέγμα πολιτικών, οικονομικών κοινωνικών και πολιτισμικών ιδεών μπορεί να ακολουθούσε τις ανάγκες της ευρωπαϊκής ηπείρου, δεν αντικατόπτριζε όμως την ιθαγενή πραγματικότητα.¹⁸⁶ Η αποικιοκρατική εξουσία, με άλλα λόγια, δεν περιοριζόταν στην υλική πραγματικότητα. Ο εθνικισμός στο Μεξικό «έντυσε» ιδεολογικά την πολυσχιδή κοινωνική πραγματικότητα, ακριβώς όπως το πλήρωμα του HMS Beagle, έντυσε τους ιθαγενείς με ευρωπαϊκά ρούχα.

Ένα ακόμη σημείο στο οποίο οφείλουμε να σταθούμε, είναι η κοινωνική τάξη που ενστερνίστηκε τελικά τις νεωτερικές ιδέες. Ο Σνάιντερ σε μια προσπάθεια κατηγοριοποίησης των εθνικισμών ανά ηπείρους, χαρακτήρισε τους λατινοαμερικάνικους εθνικισμούς «λαϊκιστικούς εθνικισμούς».¹⁸⁷ Αν και δεν αμφιβάλουμε ότι η αναλυτική κατηγορία μπορεί να είναι ιδιαίτερα χρήσιμη για την κατανόηση άλλων περιπτώσεων, στην περίπτωση του Μεξικού μάλλον δεν έχει πολλά να εισφέρει. Η ανάπτυξη του εθνικισμού στο Μεξικό είναι περισσότερο μια υπόθεση των ανώτερων κοινωνικών -πρώην αποικιακών ελίτ- τάξεων. Δεν αποτέλεσε ποτέ μια ιδεολογία οφειλόμενη στην είσοδο των μεσαίων και των κατώτερων κοινωνικών τάξεων στην πολιτική σφαίρα. Το μεξικανικό έθνος, είναι ίσως εκ των

¹⁸⁶ Yashar J. Debora, *Contesting Citizenship in Latin America: The rise of Indigenous movements and the postliberal challenge*, Cambridge University Press, Νέα Υόρκη, 2005, σ. 37

¹⁸⁷ Özkirimli Umut, *Θεωρίες Εθνικισμού. Μια κριτική προσέγγιση*, μτφ. Πεντάζου Ι., Σιδέρης, Αθήνα, 2016, 3^η έκδοση, σ. 73

χαρακτηριστικότερων περιπτώσεων ενός έθνους χωρίς ιστορία.¹⁸⁸ Δεν υποστηρίζουμε φυσικά ότι η γεωγραφική περιοχή που ονομάζουμε σήμερα Μεξικό δεν έχει ιστορία εν γένει, υπολείπεται όμως, εκείνου του είδους της ιστορίας που θα μπορούσε να αξιοποιηθεί ιδεολογικά, εκείνου του είδους της ιστορίας από την οποία ο εθνικισμός θα μπορούσε να αντλήσει προκειμένου να συστήσει ένα συνεκτικό εθνικό αφήγημα, με τα όποια λογικά και ερμηνευτικά άλματα και ασυνέχειες. Ο μεξικανικός εθνικισμός, όμως, δεν θα μπορούσε ιστορικά να εξελιχθεί σε έναν εθνικισμό χωνευτήρι,¹⁸⁹ όπου οι νέες συνθήκες θα λειτουργούσαν σε κενό σχέσεων εξουσίας, επιτρέποντας την ελεύθερη ανάπτυξη των ιδεών.

Σε κάθε περίπτωση ο εθνικισμός είναι μια σχέση εξουσίας. Στην περίπτωση του Μεξικού ωστόσο, ο εθνικισμός εν πολλοίς είναι μια σχέση εξουσίας που αντλεί τα απαραίτητα εργαλεία από την αποικιοκρατία και τα μεταβάλλει, με σκοπό την εσωτερική, πια, κατανάλωσή τους. Το νέο κράτος, ήταν μια ατελής αστική δημοκρατία των ευρωπαϊκής καταγωγής ελίτ, στον πυρήνα του οποίου οι ιθαγενείς παρέμεναν εμπόδιο για τον εκσυγχρονισμό της κοινωνίας.¹⁹⁰ Με άλλα λόγια, ο πρώτος μεξικανικός εθνικισμός δεν διέρρηξε τις συνδέσεις με το αποικιακό παρελθόν, όπως ούτε και ο δεύτερος, μετά την Μεξικανική Επανάσταση.

Δεν είναι όμως μόνο ο εθνικισμός διαμέσου του οποίου επιβιώνουν οι αποικιοκρατικές σχέσεις εξουσίας. Από την κεντρική μέχρι και την νότια Αμερική, τόσο η νεωτερικότητα όσο και τα επιμέρους χαρακτηριστικά αυτού που αναγνωρίζουμε ως νεωτερικό υποκείμενο στις κοινωνικές επιστήμες, εμφανίζονται εξαιτίας της αποικιοκρατίας και εισάγουν βίαια στις προηγούμενες κοινωνικές δομές, ξένα στοιχεία. Χρησιμοποιήσαμε την περιγραφή του Γκουσμάν για το ταξίδι του Τζίμυ Μπάτον στο χρόνο, για να αποδώσουμε ακριβώς αυτό το τεράστιο χάσμα ανάμεσα στις δύο πραγματικότητες.¹⁹¹ Μπορεί ο κόσμος που οικοδόμησε ο

¹⁸⁸ Nimni Ephraim, *Marxism and Nationalism. Theoretical Origins of a Political Crisis*, Pluto Press, Λονδίνο, 1991, σ. 40

¹⁸⁹ «Ο εθνικισμός τους ήταν ένα αμάλγαμα πνευματικού ιδεαλισμού, με έμφαση στις αρχές της ελευθερίας και της ισότητας και του υλισμού, εξαιτίας των επιχειρήσεων και της βιομηχανίας», στο Özkirimli Umüt, *Θεωρίες Εθνικισμού...ο.π.*, σ. 74

¹⁹⁰ Δαμηλάκου Μαρία, *Ιστορία της Λατινικής Αμερικής: Από το τέλος της αποικιοκρατίας μέχρι σήμερα*, Αιώρα, Αθήνα, 2015, σ. 93

¹⁹¹ Σε αυτό το σημείο οφείλουμε να διευκρινίσουμε ότι δεν υποστηρίζουμε μια τελεολογική ματιά στην ιστορία, και δεν χρησιμοποιούμε τη χρονική αλληγορία με αυτό το σκοπό. Επιπλέον, ιδιαίτερα στην ανθρωπολογία του προηγούμενου αιώνα, η διάσταση του χρόνου είχε χρησιμοποιηθεί για την κατασκευή προβληματικών αναλυτικών κατηγοριών. Χαρακτηριστικότερο όλων σε αυτή την παράδοση είναι ίσως ο χαρακτηρισμός των ιθαγενών ως «πρωτόγονων», ένας όρος που διέπεται έντονα από την αντίληψη μίας γραμμικής πορείας της ιστορίας με διάφορα στάδια, από τα οποία κάθε κοινωνία πρέπει να περάσει. Η διαφορετική κοινωνική

εθνικισμός του Μεξικού να κάλυψε το χάσμα, υπό την ευρύτερη κατασκευή της *mestizaje*, ωστόσο η λύση αυτή δεν απομακρυνόταν πολύ από την «λευκή» υπεροχή του προηγούμενου μοντέλου. Ήταν μια εξέλιξη που στόχευε στην υπερίσχυση ενός εθνικού μοντέλου, έναντι ενός μωσαϊκού περιοχών και κοινοτήτων, χωρίς να προχωρήσει σε μεταρρυθμίσεις προς την κατεύθυνση της ουσιαστικής συμπερίληψης των ιθαγενών.¹⁹² Και εδώ, όπου λέμε συμπερίληψη, ουσιαστικά καταλήγουμε να εννοούμε την αποαποικιοποίηση των ιθαγενών.

Η εξέγερση του 1994 στην Τσιάπας αποκρυσταλλώνει τα ερωτήματα που σχετίζονται με τον «μύθο της εθνικής ενότητας» και τη θέση των ιθαγενών εντός του μεξικανικού έθνους, όπως έχει κατασκευαστεί ιστορικά.¹⁹³ Οι ιδιαίτερες ιστορικές συνθήκες της πολιτείας δημιούργησαν το κατάλληλο έδαφος για μια τέτοια εξέγερση, για την ανάπτυξη δηλαδή ενός πλουραλιστικού εθνικού μοντέλου που θα συμπεριλαμβάνει όλα τα επιμέρους στοιχεία της ιθαγενούς ταυτότητας. Στην επέτειο των εικοσιπέντε χρόνων από την εξέγερση οι Ζαπατίστας γιόρτασαν την έναρξη του «πολέμου ενάντια στη λήθη» λέγοντας «από το 1492 μέχρι το 2018, έχουν περάσει 525 χρόνια αντίστασης και εξέγερσης ενάντια στους χειρότερους εξευτελισμούς από ξένους και από Μεξικάνους, που όμως δεν στάθηκαν ποτέ ικανοί να μας εξοντώσουν. Εμείς με το καφέ αίμα, το χρώμα της μητέρας γης, είμαστε ακόμα εδώ, και θα μείνουμε!».¹⁹⁴

Διαπιστώνουμε έτσι ότι για τους Ζαπατίστας οι Μεξικάνοι δεν έχουν μια ενιαία ταυτότητα, αλλά δύο. Η μία είναι εκείνη που κατασκευάστηκε από την μεξικανική ελίτ και οδήγησε στην καταπίεση της ιθαγενούς ταυτότητας.¹⁹⁵ Αυτού του είδους ο μεξικανικός εθνικισμός στο παραπάνω χωρίο κατατάσσεται μαζί με την ξένη κυριαρχία, εξαιτίας των χαρακτηριστικών του. Αυτή τη μεξικανική ταυτότητα αντιστρατεύονται, την βαθιά εμποτισμένη από την αποικιακή ιδεολογία Υποστηρίζουν, ωστόσο, ότι υπάρχει μια δεύτερη μεξικανική εθνική ταυτότητα, η οποία μπορεί να εμπεριέχει όσους η πρώτη είχε αποκλείσει. Σε αυτό τον νέο

διάρθρωση αποδιδόταν στα διαφορετικά στάδια εξέλιξης των κοινωνιών πάνω σε αυτό τον ιστορικό άξονα. Μια τέτοια ανάγνωση έρχεται σε ευθεία αντιπαράθεση με όσα προσπαθούμε να υποστηρίξουμε εδώ.

¹⁹² Morris D. Stephen, "Reforming the Nation: Mexican Nationalism in Context", στο, *Journal of Latin American Studies*, τχ.31, Μάιος 1999, σσ. 363-397, σ. 383

¹⁹³ Στο ίδιο, σ. 363

¹⁹⁴ CCRI del EZLN, «Palabras del CCRI del EZLN a los pueblos Zapatistas en el 25 Aniversario den inicio de la guerra contra el olvido», 2019

¹⁹⁵ Mentinis Mihalis, *Zapatistas. The Chiapas Revolt and what it means for Radical Politics*, Pluto Press, Λονδίνο, 2006, σ. 51-52

εθνικισμό οι Ζαπατίστας αναγνωρίζουν τους εαυτούς τους ως Μεξικάνους, και αυτή είναι μια ταυτότητα που δεν απεμπολούν. Μια αποαποικιοποιημένη εθνική ταυτότητα. Εκείνο που οφείλουμε να παρατηρήσουμε, είναι ο τρόπος με τον οποίο επιβιώνει η εθνικιστική ιδεολογία στην αφήγηση των Ζαπατίστας. Δεν υποστηρίζουμε ότι οι ίδιοι προτάσσουν ένα αντίστοιχο εθνικό μοντέλο, όπως το προηγούμενο, παρατηρούμε όμως ότι ο εθνικισμός έχει εδραιωθεί με τόση επιτυχία, που ακόμη και σε περιπτώσεις που πιθανώς ξεφεύγουν από το κυρίαρχο μοντέλο, εξακολουθεί να διατηρεί τη δυναμική του. Οι «δυτικοί» συνέστησαν στο Μεξικό την ιδέα ότι «ένας άνθρωπος χωρίς έθνος αψηφά τις αναγνωρισμένες κατηγορίες και προκαλεί την αποστροφή»¹⁹⁶ και η ιδέα αυτή είναι τόσο ισχυρή που δύσκολα απεμπολείται.

Το πρόταγμα της αυτονομίας των Ζαπατίστας στηρίζεται ακριβώς στα αίτημα της αυτοδιάθεσης των ιθαγενών κοινοτήτων εντός ενός ιδιόμορφου εθνικού μοντέλου. «Μαζί με τα στοιχειώδη δικαιώματα της ζωής με αξιοπρέπεια, οι ιθαγενείς λαοί στερήθηκαν το δικαίωμα να αυτοδιοικούνται σύμφωνα με τη δική τους λογική και βούληση».¹⁹⁷ Η αυτονομία των Ζαπατίστας δεν είναι αίτημα για εθνική ανεξαρτησία, τουναντίον είναι συμπερίληψη στο εθνικό σώμα, χωρίς να απεμπολούν την ιδιαίτερη ταυτότητά τους. Οι αυτόνομες κοινότητες, λειτουργούν για την αποαποικιοποίηση όλων των σφαιρών της οικονομικής, επειδή μπορούν να κατέχουν τη γη συλλογικά, της πολιτικής, επειδή μπορούν να συμμετέχουν αμεσοδημοκρατικά στη λήψη των αποφάσεων, της κοινωνικής, επειδή μπορούν να αναπτύξουν δίκτυα αλληλεγγύης των κοινοτήτων, της νομικής, επειδή εγκαθιδρύουν ένα δικαιοσύνη σύστημα σύμφωνα με τις δικές τους αντιλήψεις ακόμα και της επιστημονικής επειδή μπορούν να εξασκούν την ιατρική με τις ιθαγενείς ιατροφαρμακευτικές πρακτικές.

Το αίτημα της αυτονομίας σε αυτά τα πεδία, μπορεί να θεωρηθεί ότι οδηγεί σε απόσχιση από τον εθνικό κορμό, αλλά μόνο υπό το πρίσμα του μονο-εθνικού μοντέλου του παραδοσιακού εθνικισμού, σύμφωνα με το οποίο ένα κράτος οφείλει να διασφαλίζει την ανάπτυξη των εθνικών χαρακτηριστικών εντός της αποκλειστικής εδαφικής του επικράτειας. Το παράδειγμα των Ζαπατίστας μπορεί να συνιστά μια τομή στην ανάγνωση του εθνικισμού, με την ιδέα του έθνους πλέον ως συνομοσπονδίας αυτόνομων κοινοτήτων, με πυρήνα τους δεσμούς αλληλεγγύης σε ένα ιδιόμορφο συλλογικό κοινωνικό συμβόλαιο. Ένα σύστημα

¹⁹⁶ Gellner Ernest, *Έθνη και εθνικισμός*, μτφ. Λαφαζάνη Δ., Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1992, σ. 22

¹⁹⁷ CCRI del EZLN, «Tercera Declaración de la Selva Lacandona», 1995

βασισμένο όχι στην εθνική ομοιομορφία, αλλά στην πολυμορφία επιμέρους συλλογικών ταυτοτήτων. Το κατά πόσο μια τέτοια κοινωνική συγκρότηση μπορεί να αποτελεί αντιπαράδειγμα, μένει μάλλον να αποδειχτεί.

Ολοκληρώνοντας αυτή την εργασία, οφείλουμε να σημειώσουμε ότι δεν θεωρούμε ότι εξαντλήσαμε το ζήτημα. Αντιθέτως, τόσο τα εμπειρικά δεδομένα, όσο και οι αναλυτικές συνδέσεις δεν έχουν τέλος. Προσπαθήσαμε, όμως, να αναδείξουμε ορισμένες από τις ιδιαιτερότητες της περίπτωσης Ζαπατίστας στο ευρύτερο πλαίσιο της κατανόησης του εθνικιστικού φαινομένου.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία

Benedict Anderson, *Φαντασιακές κοινότητες: Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, μτφ. Χαντζαρούλα Π., Νεφέλη, Αθήνα, 1997

Burke Peter, *Ιστορία και κοινωνική θεωρία*, μτφ. Τερζάκης Φ., Νήσος, Αθήνα, 2002

Γκαλεάνο Εντουάρντο, *Καθρέφτες. Μια σχεδόν παγκόσμια ιστορία*, μτφ. Κάνση Ι., Εκδοτικός οργανισμός Πάπυρος, Αθήνα, 2009

Γκαλεάνο Εντουάρντο, *Οι ανοιχτές φλέβες της Λατινικής Αμερικής*, μτφ. Κονδύλης Φ., Τόμος Α' και Β', Κουκίδα, Αθήνα, 2008

Gellner Ernest, *Έθνη και εθνικισμός*, μτφ. Λαφαζάνη Δ., Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1992

Giddens Anthony, *Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία*, Οδυσσέας, Αθήνα, 1993

Δαμηλάκου Μαρία, *Ιστορία της Λατινικής Αμερικής: Από το τέλος της αποικιοκρατίας μέχρι σήμερα*, Αιώρα, Αθήνα, 2015

Della Porta Donatella και Diani Mario, *Κοινωνικά Κινήματα: Μια εισαγωγή*, Σ. Σεφεριάδης (επιμ.), Κριτική, Αθήνα, 2010

Δεμερτζής Νίκος, «Ο εθνικισμός ως ιδεολογία. Εισαγωγικές παρατηρήσεις», *Επιστημονικό συνέδριο: Έθνος-Κράτος-Εθνικισμός (21 και 22 Ιανουαρίου 1994)*, Εταιρία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα, 1995, σσ. 67-116

Zibechi Raúl, *Αυτονομίες και χειραφετήσεις: Η Λατινική Αμερική σε κίνηση*, μτφ. Συλλογική, Αλάνα, Αθήνα, 2010

Kendourie Elie, *Ο Εθνικισμός*, μτφ. Μαρκέτος Σπ., Κατάρτι, Αθήνα, 2005

Κιτρομηλίδης Πασχάλης, « “Νοερές κοινότητες” και οι απαρχές του εθνικού ζητήματος στα Βαλκάνια», στο, Βερέμης Θάνος (επιμ.), *Εθνική ταυτότητα και εθνικισμός στη νεότερη Ελλάδα*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 2012

Κοροβίνης Βαγγέλης και Ζιάκας Θεόδωρος, *Αναζητώντας μια θεωρία για το έθνος*, Εκάτη, Αθήνα, 1988

Κουζέλης Γεράσιμος, «Η φαντασία στην επιστήμη», στο Γεράσιμος Κουζέλης και Κοσμάς Ψυχοπαίδης (επιμ.), *Επιστημολογία των Κοινωνικών Επιστημών*, Νήσος, Αθήνα, 1996, σσ. 9-32

Λέκκας Παντελής, *Η εθνικιστική ιδεολογία: Πέντε υποθέσεις εργασίας στην ιστορική κοινωνιολογία*, Παπαζήσης, Αθήνα, 2011, 4^η έκδοση

Λέκκας Παντελής, *Το παιχνίδι με το χρόνο: Εθνικισμός και νεοτερικότητα*, Παπαζήσης, Αθήνα, 2011, 2^η έκδοση

Λέκκας Παντελής, «Η συγκρότηση της εθνικιστικής ιδεολογίας-Εθνική θεωρία και εθνικό φρόνημα», στο *Επιστημονικό συμπόσιο: Έθνος-Κράτος-Εθνικισμός (21 και 22 Ιανουαρίου 1994)*, Εταιρία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα, 1995, σσ. 233-252

Μπαλιμπάρ Ετιέν, «Ρατσισμός και εθνικισμός», στο, Μπαλιμπάρ Ετιέν και Βαλλερστάιν Ιμμανουέλ, *Φυλή, Έθνος, Τάξη: οι διαφορούμενες ταυτότητες*, μτφ. Άγγελος Ελεφάντης και Ελένη Καλαφάτη, Πολίτης, Αθήνα, 1991

Ναιρν Τομ, «Εθνικισμός ο σύγχρονος Ιανός», στο, Αξελός Λουκάς (επιμ.), *Εθνικισμός: ο σύγχρονος Ιανός*, Στοχαστής/Σύγχρονη σκέψη, Αθήνα, 2015

Özkirimli Umut, *Θεωρίες Εθνικισμού. Μια κριτική προσέγγιση*, μτφ. Πεντάζου Ι., Σιδέρης, Αθήνα, 2016, 3^η έκδοση

Οικονομάκης Λεωνίδα, *Σαν τον Ζαπάτα και τον Τσε. Οι Zapatistas και οι Βολιβιανοί Coccaleros*, Ακυβέρνητες Πολιτείες, Θεσσαλονίκη, 2020

Tilly Charles, «Για την εξήγηση των πολιτικών διαδικασιών», στο, Γιάννης Κουμπουρλής και Νίκος Βαφέας (επιμ.), *Ιστορική κοινωνιολογία: Αντικείμενο και μέθοδος*, Σαββάλας, Αθήνα, 2014, σσ. 203-223

Wallerstein Immanuel, «Από την κοινωνιολογία στην ιστορική κοινωνική επιστήμη: Προοπτικές και εμπόδια», στο Γιάννης Κουμπουρλής και Νίκος Βαφέας (επιμ.), *Ιστορική κοινωνιολογία: Αντικείμενο και μέθοδος*, Σαββάλας, Αθήνα, 2014

Χατζόπουλος Μάριος, «Έθνος και εθνικισμός: Συνοπτική επισκόπηση ενός σύγχρονου επιστημονικού διαλόγου», στο, *Ελληνική επιθεώρηση πολιτικής επιστήμης*, τχ. 19, Μάϊος 2002, σσ. 109-127

Hobsbawm Eric, *Έθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα: Πρόγραμμα, μύθος, πραγματικότητα*, Ινστιτούτο του βιβλίου-Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1994

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

Alonso María Ana, « “Mestizaje”, Hybridity, and the Aesthetics of Mexican Nationalism», στο, *Cultural Anthropology*, τχ. 19, Νοέμβριος 2004, σσ. 459-490

Berghe Kristine και Maddens Bart, «Ethnocentrism, Nationalism and Post-nationalism in the Tales of Subcommandante Marcos», στο, *Mexican Studies/Estudios Mexicanos*, τχ. 20, Χειμώνας 2004, σσ. 123-144

Casanova Pablo Gonzalez, «Internal Colonialism and National Development», στο, *Studies in Comparative International Development*, τχ 1, Απρίλιος 1965, σσ. 27-37

CCRI del EZLN, «Réplica a las Propuestas del Gobierno», Ιούνιος 1994

EZLN, «Primera Declaración de la Selva Lacandona», 1994

CCRI del EZLN, «Segunda Declaración de la Selva Lacandona», 1994

CCRI del EZLN, «Tercera Declaración de la Selva Lacandona», 1995

CCRI del EZLN, «Cuarta Declaración de la Selva Lacandona», 1996

CCRI del EZLN, «Quinta Declaración de la Selva Lacandona», 1998

- CCRI del EZLN, «Sexta Declaración de la Selva Lacandona», 2005
- CCRI del EZLN, «Palabras del CCRI del EZLN a los pueblos Zapatistas en el 25 Aniversario del inicio de la guerra contra el olvido», 2019
- Chavez R. John, «Aliens in their native lands: The persistence of Internal Colonial Theory», στο, *Journal of World History*, τχ. 22, Δεκέμβριος 2011, σσ. 785-809
- Eisenstadt A. Todd, «Indigenous Attitudes and Ethnic Identity Construction in Mexico», στο, *Mexican Studies/ Estudios Mexicanos*, τχ. 22, Χειμώνας 2006, σσ. 107-130
- Ramírez Gloria Muñoz, *EZLN 20 y 10, el fuego y la palabra*, La Jornada Ediciones, Πόλη του Μεξικού, 2003
- Gurr Robert Ted, «Why Minorities Rebel: A global analysis of Communal Mobilization and Conflict since 1945», στο, *International Political Science Review/ Revue internationale de science politique*, τχ. 14, Απρίλιος 1993, σσ. 161-201
- Inclán Maria de la Luz, «From the ¡Ya Basta! To the Caracoles: Zapatista Mobilization under Transitional Conditions», στο, *American Journal of Sociology*, τχ. 113, Μάρτιος 2008, σσ. 1316-1350
- Khasnabish Alex, *Zapatistas: Rebellion from the grassroots to the Global*, Fenwood Publishing Ltd., Νέα Σκωτία, 2010
- Le Bot Yvon and Subcomandante Marcos, *El sueño Zapatista por Subcomandante Marcos*, Ediciones Pirata, Τσιάπας-San Cristobál de las Casas, 1997
- Manuel Gamio, *Forjando Patria: Pro-nationalismo*, επιμ. Fernando Armstrong-Fumero, University Press of Colorado, Κολοράντο, 2010
- Mentinis Mihalís, *Zapatistas. The Chiapas Revolt and what it means for Radical Politics*, Pluto Press, Λονδίνο, 2006
- Morris D. Stephen, «Reforming the Nation: Mexican Nationalism in Context», στο, *Journal of Latin American Studies*, τχ.31, Μάιος 1999, σσ. 363-397
- Nimni Ephraim, *Marxism and Nationalism. Theoretical Origins of a Political Crisis*, Pluto Press, Λονδίνο, 1991

Richmond W. Douglas, «Nationalism and Class Conflict in Mexico, 1910-1920», στο, *The Americas*, τχ. 43, Ιανουάριος 1987, σσ. 279-303

Rockwell Elsie, *Vivir entre escuelas: Relatos y Presencias. Antología Esencial*, CLASCO, Μπουένος Άιρες, 2018

Schorkowitz Dittmar, Chávez R. John και Schröder W. Ingo, *Shifting Forms of Continental Colonialism. Unfinished Struggles and Tensions*, Palgrave Macmillan, Λονδίνο, 2019

Stahler-Sholk Richard, «Resisting Neoliberal Homogenization: The Zapatista Autonomy Movement», στο *Latin American Perspectives*, τχ. 34, Μάρτιος 2007, σσ. 48-63

Stavenhagen Rodolfo, «Ruta Mixteca: Indigenous Rights in Mexico's Plunge into Globalization», στο, *Latin American Perspectives*, τχ. 42, Ιούλιος 2015, σσ. 92-102

Stephen Lynn, «Redefined Nationalism in Building a Movement for Indigenous Autonomy», στο, *Journal of Latin American Anthropology*, τχ. 3, Σεπτέμβριος 1997, σσ. 72-101

Subcomandante Marcos, *Relatos del Viejo Antonio*, Centro de Información y Análisis de Chiapas (CIACH), Σαν Κριστομπάλ δεν λαζ Κάσας, 1998

Yashar J. Debora, *Contesting Citizenship in Latin America: The rise of Indigenous movements and the postliberal challenge*, Cambridge University Press, Νέα Υόρκη, 2005

Yashar J. Debora, "Does Race Matter in Latin America? How Racial and Ethnic Identities Shape the Region's Politics", στο *Foreign Affairs*, τχ. 94, Μάρτιος-Απρίλιος 2015, σσ. 33-40

Wei Chi-hung, «Oil, urbanization and 'pacted' ethnic politics: Indigenous movements in Latin America», στο, *International Political Science Review*, τχ. 37, Μάρτιος 2016, σσ. 230-245